

Počasni
bleiburški vod

Fakultet hrvatskih studija
Odsjek za povijest i
Znanstveni zavod

KULTURA SJEĆANJA NA RATNE I PORATNE ŽRTVE
BLEIBURŠKE TRAGEDIJE I KRIŽNOGA PUTA
HRVATSKOGA NARODA

Zbornik radova

Cijena 40,00 €

KULTURA SJEĆANJA NA RATNE I PORATNE ŽRTVE BLEIBURŠKE TRAGEDIJE I KRIŽNOGA PUTA HRVATSKOGA NARODA

Zbornik radova

KULTURA SJEĆANJA NA RATNE I PORATNE ŽRTVE BLEIBURŠKE TRAGEDIJE
I KRIŽNOGA PUTA HRVATSKOGA NARODA

Zbornik radova

Zagreb, 2025.

Nakladnici

Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Počasni bleiburški vod

Za nakladnike

izv. prof. dr. sc. Tomislav Krističević, Milan Kovač

Recenzenti zbornika

dr. sc. Domagoj Novosel, dr. sc. Ante Kožul

Recenzenti radova

akademik Stjepan Ćosić

dr. sc. Ante Čuvalo, profesor u miru

dr. sc. Zlatko Hasanbegović, viši znanstveni suradnik

doc. dr. sc. Mijo Beljo

doc. dr. sc. Danijel Jurković

doc. dr. sc. Vlatko Smiljanić

Lektura i korektura

dr. sc. Tamara Bodor, doc. dr. sc. Vlatko Smiljanić

Prevoditelj na engleski jezik

Tomislav Brandolica

Grafičko oblikovanje i priprema za tisak

Miroslav Ambruš-Kiš

Biblioteka Povijest, knjiga 14

Tisak

Grafotisak, Grude, Bosna i Hercegovina

Tisak dovršen u svibnju 2025.

Naklada 1000 primjeraka

Fotografija na naslovnici

Velečasni Vilim Cecelja predvodi procesiju u Bleiburgu

Fotografija na poleđini

Spomenik na Bleiburškom polju nakon komemoracije 2005. godine

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001265779

ISBN 978-953-8349-65-2 (Fakultet hrvatskih studija)

ISBN 978-953-7379-04-9 (Počasni bleiburški vod)

Uredništvo zbornika ne odgovara za stajališta iznesena u autorskim prilogima.

KULTURA SJEĆANJA NA RATNE I PORATNE ŽRTVE BLEIBURŠKE TRAGEDIJE I KRIŽNOGA PUTA HRVATSKOGA NARODA

Zbornik radova

urednici

izv. prof. dr. sc. Wollfy Krašić

dr. sc. Ivan Tepeš

Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu
Počasni bleiburški vod
Zagreb, 2025.

Zbornik radova sa znanstveno-stručnoga simpozija *Kultura sjećanja na ratne i poratne žrtve Bleiburške tragedije i Križnoga puta hrvatskoga naroda*, održanoga u organizaciji Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Počasnoga bleiburškoga voda i Hrvatske matice iseljenika, pod pokroviteljstvom Hrvatskoga sabora i supokroviteljstvom Hrvatske biskupske konferencije i Ministarstva hrvatskih branitelja 29. i 30. listopada 2024. u Zagrebu.

SADRŽAJ

Predgovor	7
Program simpozija	10

ZNANSTVENI RADOVI

<i>Wolffy Krašić</i>	
Najistaknutije komemoracije Bleiburške tragedije u hrvatskim iseljeničkim zajednicama i na Bleiburškom polju u razdoblju od 1945. do 1990. godine	13
<i>Ivan Tepeš</i>	
Odnos emigrantskoga HSS-a prema obilježavanju Bleiburške tragedije	31
<i>Srđan Cvetković</i>	
Revolucionarni teror OZN-e u Srbiji 1944. – 1946.: prema istraživanjima Državne komisije za tajne grobnice	64
<i>Bojan Dimitrijević</i>	
Likvidacija crnogorskih nacionalnih snaga u Sloveniji svibnja 1945. i njihov zaborav u Crnoj Gori	87
<i>Mario Jareb</i>	
Isticanje hrvatskih nacionalnih simbola na komemoracijama na Bleiburškom polju i manipulacije simbolima protivno kulturi sjećanja	103
<i>Vlatka Vukelić</i>	
Kultura sjećanja na Bleiburg u hrvatskom i europskom kontekstu	127
<i>Vladimir Šumanović</i>	
Odnos „antifašista“ u Hrvatskoj prema kulturi sjećanja na poratne žrtve Drugoga svjetskoga rata	151
<i>Ana Mikulka, Ivona Paltrinieri, Amir Obhodaš</i>	
Djelovanje Sektora za žrtve Drugoga svjetskoga rata i poslijeratnoga razdoblja pri Ministarstvu hrvatskih branitelja na primjeru istraživanja masovne grobnice Križanov jarek 1, Maceljska gora	172

<i>Bože Vukušić</i>	
Jugoslavenska Udba protiv Počasnoga bleiburškoga voda (na temelju dokumentacije iz arhiva hrvatske, bosansko-hercegovačke i savezne Udbe).....	193
<i>Igor Omerza</i>	
Slovenska Udba protiv Počasnoga bleiburškoga voda – slučaj Nikice Martinovića.....	220
<i>Ivan Kozlica</i>	
Djelovanje hrvatske državne Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugoga svjetskoga rata.....	257
<i>Mitja Ferenc</i>	
Rad Komisije Vlade Republike Slovenije za rješavanje pitanja prikrivenih grobišta	274
ESEJI	
<i>Ante Kutleša</i>	
Sudjelovanje Katoličke Crkve u Hrvata u obilježavanju Bleiburške tragedije i Križnoga puta hrvatskoga naroda	304
<i>Robin Harris</i>	
Bleiburška tragedija i odgovornost – mentaliteti i motivi.....	315
Abecedno kazalo imena	324

Predgovor

Povodom 80. obljetnice Bleiburške tragedije Fakultet hrvatskih studija (FHS) Sveučilišta u Zagrebu, Počasni bleiburški vod (PBV) i Hrvatska matica iseljenika, pod pokroviteljstvom Hrvatskoga sabora i supokroviteljstvom Hrvatske biskupske konferencije i Ministarstva hrvatskih branitelja, organizirali su Znanstveno-stručni simpozij *Kultura sjećanja na ratne i poratne žrtve Bleiburške tragedije i Križnoga puta hrvatskoga naroda*, koji je održan 29. i 30. listopada 2024. u Zagrebu. Simpozij je bio međunarodnoga karaktera i okupio je stručnjake iz Hrvatske, Srbije, Slovenije i Velike Britanije, s originalnim izlaganjima i mnoštvom tema, od kojih su neke bile izložene po prvi puta.

Tema Bleiburške tragedije i Križnoga puta hrvatskoga naroda, kako se naziva poslijeratno stradanje izazvano zločinima jugoslavenskih komunista nad pripadnicima oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske (NDH) i hrvatskim civilima, od početka 1990-ih godina, uvođenjem demokracije i osamostaljivanjem Hrvatske, izazivalo je veliki interes javnosti, ali i istraživača koji su htjeli rasvijetliti događaje nad kojima je 45 godina u domovini morao vladati zavjet šutnje. Sjećanje na Bleiburšku tragediju u tom razdoblju održavalo se pak u iseljeništvu, gdje se našao i jedan dio preživjelih svjedoka. Simpozij je manjim dijelom obuhvatio teme vezane za same događaje u svibanjskim danima 1945., a sukladno njegovu nazivu - *Kultura sjećanja na ratne i poratne žrtve Bleiburške tragedije i Križnoga puta hrvatskoga naroda*, usredotočio se na teme povezane sa sjećanjem na spomenute događaje i njihovo komemoriranje, što se odrazilo i na radove u ovome zborniku radova.

Zbornik sadrži četrnaest članaka, od kojih je osam znanstvenih, četiri stručna rada te dva eseja. U njima je obrađen širok raspon tema u razdoblju od 1944. sve do razdoblja održavanja simpozija 2024. godine. Radovima su obuhvaćeni komunistički zločini pred kraj rata i u neposrednom poraću počinjeni nad Hrvatima, Srbima i Crnogorcima, kao i pogled iz britanske perspektive na ulogu Britanaca u izručenjima svibanjskih dana 1945. godine. Zatim, osvrt na obilježavanje Bleiburške tragedije i odnos prema njoj u organizacijama, društvima i zajednicama hrvatskih političkih emigranata te djelatnost jugoslavenske tajne službe u njihovom sprječavanju. Pritom valja pojasniti da se izraz „Udba“ u pojedinim radovima koristi kao kolokvijalni i skupni naziv za sve jugoslavenske obavještajno-represivne službe tijekom cijeloga postojanja komunističke Jugoslavije. Također, valja istaknuti da su pojmovi „Bleiburška tragedija“, „Bleiburško polje“ te „Križni put hrvatskoga naroda“ pisani velikim početnim slovom budući da se takva praksa uvriježila u desetljećima tradicije ko-

memoriranja i očuvanja spomena na stradale, a tematika ovoga zbornika radova upravo se odnosi na potonje - kulturu sjećanja.

Tekstovi problematiziraju i raznovrsna istraživanja na grobištima žrtava poslijeratnih masakara, zatim, osvrću se na kulturu sjećanja na žrtve totalitarnih pokreta i režima uzimajući u obzir i širu europsku praksu i zakonodavstvo. Nadalje, oko odnosa prema poslijeratnim komunističkim zločinima polemizira se s onima koji se danas nazivaju antifašistima, kao što se problematizira i potonji termin. Radovi se osvrću i na ulogu Katoličke Crkve u komemoracijama, kao i na uporabu hrvatskih simbola na njima, što je možda i najaktualnija tema posljednjih godina vezana za komemoraciju. U radovima je korišteno mnoštvo dokumenata iz državnih arhiva Hrvatske, Srbije i Slovenije, zatim hrvatski emigrantski tisak, kao i relevantna literatura na temu Bleiburške tragedije i poslijeratnih žrtava iz Hrvatske i inozemstva, među kojima i ona nastala u vrijeme djelovanja hrvatskih političkih emigranata u inozemstvu od 1945. do 1990. godine.

Spomenuti simpozij i ovaj zbornik radova predstavljaju samo jednu dionicu u nastojanju PBV-a te FHS-a da znanstveno-stručnim, visokoobrazovnim, publicističkim i javnim djelovanjem u što većoj mjeri rasvijetle i objektivno ocijene masovne i pojedinačne zločine jugoslavenskih komunista tijekom, na završetku te u mjesecima nakon Drugoga svjetskoga rata. Zatim, motivaciju za zločine, njihove nalogodavce i počinitelje, razmjere i posljedice pokolja i drugih oblika represije za hrvatski narod na njegovom državnom i etničkom prostoru, kao i težnju ideoloških nasljednika jugoslavenskih komunista da i nakon 1990. očuvaju *damnatio memoriae* nad žrtvama odnosno da ih i dalje obezvrjeđuju i kolektivno proglašavaju ratnim zločincima koje je sustigla pravedna kazna.

Tako je povodom 60. obljetnice Bleiburške tragedije i Križnoga puta hrvatskoga naroda 2005. PBV s udrugom Hrvatski križni put te Hrvatskim katoličkim dobrotvornim društvom organizirao međunarodni znanstveno-stručni skup o spomenutoj problematici. Radilo se o trodnevnom skupu održanom u Zagrebu, Beču te Sarajevu. Na 70. obljetnicu 2015. organiziran je međunarodni okrugli stol na kojem se izlagalo i raspravljalo o istoj temi, dok je u studenom 2023. godine PBV upriličio okrugli stol o upravno-sudskim sporovima u Austriji zbog problematiziranja hrvatskoga povijesnoga grba na spomeniku i vlasništva zemljišta na Bleiburškom polju. Osim toga, članovi vodstva PBV-a sudjelovali su kao predavači na više simpozija, tribina i okruglih stolova u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Sloveniji i Austriji na temu poslijeratnih zločina i stradanja hrvatskoga naroda. S druge strane, Fakultet hrvatskih studija od 2020. svake dvije godine organizira znanstveni skup o komunističkim zločinima, među kojima su u izlaganjima posebno zastupljeni oni koji su se zbili u okviru kompleksa događaja i procesa koji se nazivaju Bleiburška tragedija i Križni put hrvatskoga naroda. O potonjoj temi poučava se studente u okviru nekoliko kolegija, dočim su njeni pojedini elementi predmet studentskih završnih, diplomskih i doktorskih radova.

Urednici ovoga zbornika nadaju se da će on, pored znanstvenika i studenata, naići na interes kako relevantnih aktera u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti tako i šire javnosti te pridonijeti daljnjoj pretvorbi hrvatskoga društva u istinski slobodarsku sredinu u kojoj nevine žrtve bilo kojega totalitarnoga pokreta i/ili režima neće biti dehumanizirane te još jednom „pogubljene“ guranjem u zaborav.

Na Veliki petak, 18. travnja 2025.

izv. prof. dr. sc. Wollfy Krašić,
dr. sc. Ivan Tepeš

MEĐUNARODNI STRUČNO-ZNANSTVENI SIMPOZIJ

KULTURA SJEĆANJA NA RATNE I PORATNE ŽRTVE

BLEIBURŠKE TRAGEDIJE

I KRIŽNOG PUTA HRVATSKOG NARODA

29. I 30. LISTOPADA 2024.,

U DVORANI HRVATSKE MATICE ISELJENIKA,
ZAGREB, TRG STJEPANA RADIĆA 3

Počasni
bleiburški vod

Fakultet hrvatskih
studija
Odsjek za povijest i
Znanstveni zavod

Hrvatska matica
iseljenika

Vizual međunarodnog stručno-znanstvenog simpozija Kultura sjećanja na ratne i poratne žrtve Bleiburške tragedije i Križnoga puta hrvatskog naroda

Program znanstveno-stručnog simpozija

KULTURA SJEĆANJA NA RATNE I PORATNE ŽRTVE BLEIBURŠKE
TRAGEDIJE I KRIŽNOGA PUTA HRVATSKOGA NARODA
Zagreb, 29. i 30. listopada 2024.

Utorak, 29. listopada 2024.

Pozdravni govori (10:00 – 10:30)

Panel 1 (10.30 – 12.25), moderator mr. sc. Ivan Kozlica

dr. sc. Robin Harris, Velika Britanija

Bleiburška tragedija i odgovornost pojedinih čimbenika za zločine u Bleiburškoj tragediji i Križnom putu hrvatskoga naroda

doc. dr. sc. Wollfy Krašić, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu
Komemoracije Bleiburške tragedije u hrvatskim iseljeničkim zajednicama u razdoblju od 1945. do 1990. godine prema izabranim emigrantskim časopisima

dr. sc. Ivan Tepeš, Hrvatska matica iseljenika
Emigrantski HSS i obilježavanje bleiburške tragedije

mr. sc. Igor Omerza, Slovenija
Slovenska Udba protiv Počasnoga bleiburškoga voda (na temelju dokumentacije iz arhiva slovenske Udbe)

Bože Vukušić, Počasni bleiburški vod
Jugoslavenska Udba protiv Počasnoga bleiburškoga voda (na temelju dokumentacije iz arhiva hrvatske, bosansko-hercegovačke i savezne Udbe)

Panel 2 (13:30 – 16:10), moderator dr. sc. Wollfy Krašić

mr. sc. Ivan Kozlica, Zagreb

Djelovanje hrvatske državne Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugoga svjetskog rata

dr. sc. Amir Obhodaš, Hrvatski državni arhiv

Ana Mikulka, Ministarstvo hrvatskih branitelja Republike Hrvatske

Ivona Paltirneri, Ministarstvo hrvatskih branitelja Republike Hrvatske
Djelovanje Sektora za žrtve Drugoga svjetskog rata i poslijeratnog razdoblja pri ministarstvu hrvatskih branitelja

dr. sc. Mitja Ferenc, Slovenija

Djelovanje Komisije Vlade Republike Slovenije za rešavanje vprašanj prikritih grobišč

dr. Srđan Cvetković, Institut za savremenu istoriju, Srbija

Djelovanje Državne komisije Vlade Republike Srbije za pronalaženje i obeležavanje svih tajnih grobnica u kojima se nalaze posmrtni ostaci streljanih posle oslobođenja 1944. godine

dr. Bojan Dimitrijević, Institut za savremenu istoriju, Srbija
Likvidacija crnogorskih nacionalnih snaga u Sloveniji maja 1945. i njihov zaborav u Crnoj Gori

Srijeda, 30. listopada 2024.

Panel 3 (10:00 – 11:55), moderator doc. dr. sc. Vladimir Šumanović

vlč. Ante Kutleša

Sudjelovanje Katoličke crkve u Hrvata u obilježavanju Bleiburške tragedije i Križnoga puta hrvatskoga naroda

vlč. dr. sc. Tomislav Markić, Dušobrižništvo za Hrvate u inozemstvu
Poruke biskupskih homilija prilikom svetih misa zadušnica za žrtve Bleiburške tragedije i Križnoga puta hrvatskoga naroda

dr. sc. Zlatko Hasanbegović

Problem utvrđivanja broja muslimanskih žrtava partizanskih izvansudskih smaknuća 1945. godine

izv. prof. dr. sc. Vlatka Vukelić, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu
Kultura sjećanja na ratne i poratne žrtve Drugoga svjetskog rata u svjetlu humanističke tradicije

vlč. dr. sc. Ivica Žižić,

Kultura sjećanja na ratne i poratne žrtve Drugoga svjetskog rata u svjetlu kršćanskog nauka

Panel 4 (13:00 – 15:40), moderator dr. sc. Ivan Tepeš

dr. sc. Mario Jareb, Hrvatski institut za povijest

Uporaba/manipulacija simbola/ simbolima protivno kulturi sjećanja

dr. sc. Marko Vukičević, Hrvatski institut za povijest

Odnos austrijskih vlasti prema komemoraciji na Bleiburškom polju

doc. dr. sc. Vladimir Šumanović, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu
Odnos tzv. antifašista u Hrvatskoj prema kulturi sjećanja na poratne žrtve Drugoga svjetskog rata

doc. dr. sc. Danijel Jurković, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu
Obilježavanje Bleiburške tragedije od 1990. do danas u Republici Hrvatskoj

doc. dr. sc. Vlatko Smiljanić, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu
Obilježavanje Bleiburške tragedije od 1990. do danas u Austriji, Sloveniji i Bosni i Hercegovini

dr. sc. Ivan Tepeš, Hrvatska matica iseljenika

izv. prof. dr. sc. Wollfy KRAŠIĆ
Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Republika Hrvatska

Prethodno priopćenje

NAJISTAKNUTIJE KOMEMORACIJE BLEIBURŠKE TRAGEDIJE U HRVATSKIM ISELJENIČKIM ZAJEDNICAMA I NA BLEIBURŠKOM POLJU U RAZDBOLJU OD 1945. DO 1990. GODINE

U ovom radu daje se pregled i analiza najznačajnijih komemoracija za žrtve Bleiburške tragedije, koje su organizirali hrvatske političke izbjeglice u razdoblju od 1945. do 1990. godine u zemljama zapadne Europe, Sjeverne i Južne Amerike te u Australiji. Pri tome nisu uključene komemoracije koje su se održavale u Austriji (na groblju u Unterloibachu i Bleiburškom polju), izuzev one iz 1990. godine, kao ni one komemoracije koje je diljem Zapada organizirala Hrvatska seljačka stranka. Jedan od naglasaka u istraživanju stavljen je na pitanje koje su hrvatske emigrantske organizacije i društva bili organizatori konkretnih komemoracija, pogotovo ako su potonje bile plod šire suradnje hrvatskih političkih emigranata. Zatim, na poruke koje su bile izrečene na pojedinim komemoracijama, kao i na nastojanja da se s Bleiburškom tragedijom upozna relevantne faktore i javnost u zemljama imigracije. Članak je napisan na temelju izabranih novina i časopisa hrvatskih političkih emigranata, kao relevantnog izvora za istraživanje političkog i društvenog života hrvatskih iseljeničkih zajednica.

Ključne riječi: Bleiburška tragedija; Hrvatski politički emigranti; Ujedinjeni američki Hrvati; Hrvatski oslobodilački pokret; Ujedinjeni kanadski Hrvati; Hrvatsko narodno vijeće

Uvod

Termini *Bleiburška tragedija* i *Križni put hrvatskoga naroda* označavaju masovna i pojedinačna ubijanja, mučenja te zlostavljanja zarobljenih pripadnika oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske (NDH), njenoga državnoga aparata kao i civila hrvatske nacionalnosti koje su izvršili pripadnici Jugoslavenske armije (JA). Navedeno se zbivalo od sredine svibnja 1945. godine, kada se spomenuta skupina ljudi u posljednjim danima Drugoga svjetskog rata pokušala predati britanskim vojnim snagama u okolici austrijskoga gradića Bleiburga. Britanci su odbili, inzistirajući da zarobljavanje izvrše snage JA koje su bile pod kontrolom Komunističke partije Jugoslavije, čimbenika koji je uz podršku i pomoć zapadnih Saveznika te Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR) zavladao teritorijem prijeratne Kraljevine Jugoslavije.¹ Želeći što prije i učinkovitije provesti boljševičku revoluciju po uzoru na SSSR, jugoslavenski komunistički vrh u tom je kontekstu odlučio fizički uništiti što više svojih stvarnih i potencijalnih neprijatelja i neistomišljenika u spomenutoj masi zarobljenika. Dio ubojstava i nasilja bio je izveden kao osveta za zločine za koje je bio odgovoran režim propale NDH, pri čemu su pak najvećim dijelom stradale osobe koje nisu imale udjela u ratnim zvjerstvima. K tome, dio zločina bio je nacionalno uvjetovan, odnosno, izvedeni su zbog nacionalne nesnošljivosti osoba srpske nacionalnosti u redovima pobjednika prema Hrvatima.²

Dio osoba uspio je izbjeći opkoljavanje u južnoj Austriji i Sloveniji, a nakon boravka u izbjegličkim logorima u Italiji, Austriji i Njemačkoj u poraću, trajno se nastanio u zapadnoeuropskim te nekim prekomorskim zemljama. Opisani događaji, za koje će se od ranih 1960-ih sve češće koristiti naziv *Bleiburška tragedija*, predstavljali su radikalno drukčiju životnu dionicu koja je započela ogromnom traumom, u kojoj su umalo izgubili život ili u najmanju ruku slobodu. Prve godine izgnanstva bile su obilježene brojnim teškoćama; od teškoga života u logorima i straha dijela izbjeglica da će biti izručene komunističkoj Ju-

1 Opširnu analizu opisanih događaja vidi u: GRAHEK RAVANČIĆ, *Bleiburg i križni put 1945.: historiografija, publicistika i memoarska literatura*.

2 Općenito o razlozima za provođenje represije jugoslavenskih komunista u poraću vidi: RADELIĆ, „Rat, država, nacija i revolucija: bitne pretpostavke komunističke represije u Hrvatskoj“, 21, 23, 25.

Povjesničar Ivo Goldstein o ubijenim vojnicima NDH u Bleiburškoj tragediji i na Križnom putu napisao je sljedeće: „Velika većina ubijenih na Križnom putu i kasnije u zatočeničkim logorima bili su regrutirani vojnici kojima se nije mogao pripisati ratni zločin“. GOLDSTEIN, „Zločin i kazna (ili – kakva je veza Jasenovca i Bleiburga)“, 69.

goslaviji, što se nekima i dogodilo, do snalaženja u novim, stranim sredinama stotinama i tisućama kilometara daleko od domovine.³ Bleiburška tragedija bila je za brojne preživjele tim veća jer su u njoj izgubili članove uže i šire obitelji, prijatelje i poznanike. U komunističkoj je Jugoslaviji o opisanim događajima vladao zavjet šutnje, a politički emigranti, k tome bez većih mogućnosti za komuniciranje s domovinom, često nisu mogli doznati pravu sudbinu nestalih. Zbog potonjega, kao i izostanka mogućnosti da pokopaju njihove posmrtno ostatke te odaju počast na posljednjim počivalištima, za brojne hrvatske političke emigrante Bleiburška je tragedija bila „živa otvorena rana“. Izbjeglicama iz svibnja 1945. godine postepeno su se pridružile, ilegalno napuštajući komunističku Jugoslaviju, osobe koje su bile zarobljene, ali su preživjele Bleiburšku tragediju. One su sa sobom donosile priče o tisućama ubijenih te svirepim načinima mučenja, što je aktualiziralo Bleiburšku tragediju godinama nakon što se zbila. Na drukčiji način bili su traumatizirani hrvatski mladići koji su također, nerijetko zbog represije jugoslavenskoga komunističkoga režima, bježali u inozemstvo, a koji su izgubili očeve, stariju braću i druge članove obitelji u bleiburškoj tragediji. Dakle, u korijenu nastanka hrvatskih izbjegličkih zajednica diljem Zapadnoga svijeta od 1945. godine nadalje, stajala je Bleiburška tragedija, kojom su bili obilježeni i traumatizirani njihovi brojni pripadnici, različitih generacija i životnih puteva. Stoga će ona postepeno biti sve prisutnija u javnom prostoru, u objavama različitih književnih djela, zapisivanjima sjećanja, političkih, vojnih i drugih analiza te korištenjima u političke svrhe, ponajprije s ciljem diskreditacije komunističke Jugoslavije.⁴ Jedan od oblika manifestiranje njene prisutnosti bile su javne komemoracije za stradale.

Cilj rada, izvori i literatura, metodologija

Cilj ovoga rada jest dati kronološki pregled te analizirati najistaknutije komemoracije za žrtve Bleiburške tragedije u zajednicama hrvatskih političkih izbjeglica u zapadnoj Europi, Australiji te nekim prekomorskim zemljama u Sjevernoj i Južnoj Americi. U ovu analizu nisu uključene komemoracije koje su se od početka 1950-ih nadalje odvijale na groblju u Unterloibachu te na Bleiburškom polju u Austriji. Iza potonjih stajao je Počasni bleiburški vod (PBV), a njegova djelatnost opisana je u knjizi naslova *Čuvari bleiburške uspomene*, autora Bože Vukušića.⁵ Vezano uz potonje, dio hrvatskih političkih emigranata iz navedenih dijelova svijeta prisustvovao je na komemoracijama u Austriji, a ta se tema nije našla u okvirima ovoga rada. Izuzetak je napravljen samo u slučaju komemoracije koja je održana 1990. godine budući da je održana netom nakon demokratskih promjena u Hrvatskoj pa su na njoj sudjelovali i predstavnici domovinskih političkih stranaka. Tako je došlo do simboličnoga susreta „domovine i emigracije“ na Bleiburškom polju.

3 O navedenim temama vidi npr. u: JANDRIĆ, „Prijeponi saveznika oko zahtjeva Jugoslavije za izručenjem osumnjičenih za ratne zločine iz savezničkih izbjegličkih logora u Italiji 1945.-1947.“ i KARAKAŠ OBRADOV, „Depoi špijuna i terorista“. Saveznički logori za „raseljene osobe“ u Italiji, Austriji i Njemačkoj.“

Autor je za kategoriju osoba koje se nalaze u fokusu ovoga rada koristio dva termina – političke izbjeglice i politički emigranti. Prvi termin koristio je za razdoblje poraća, bilo da se radilo o osobama koje su boravile u izbjegličkim logorima u Europi, bilo onima koje su tek stigle u prekomorske zemlje. Drugi termin koristio je pri analiziranju njihova djelovanja u kasnijim razdobljima, među ostalim i zato što su te osobe same sebe nazivale političkim emigrantima. U naslovu je korišten termin *hrvatske iseljeničke zajednice* budući da su na nekim komemoracijama sudjelovali Hrvati koji su iselili u međuratnom razdoblju, kao i njihovi potomci.

4 O značaju Bleiburške tragedije za hrvatske političke emigrante među ostalim vidi ove znanstvene i stručne radove: KRAŠIĆ, „Bleiburg and Croatian Political Emigration“; KUDRA BEROŠ, „Bleiburg kao kulturna trauma“; GRUBIŠIĆ, „Bleiburg u egzilantskoj i domovinskoj hrvatskoj književnosti do 1990“; ŠARIĆ, „Bleiburške žrtve na stranicama *Hrvatske revije*“.

5 VUKUŠIĆ, *Čuvari bleiburške uspomene*.

Također, u članku nisu uzete u obzir one komemoracije koje je organizirala Hrvatska seljačka stranka (HSS). Osim registriranja i analiziranja konkretnih komemoracija, pažnja je usmjerena i na hrvatske emigrantske organizacije, društva te istaknute pojedince koji su ih organizirali i sudjelovali u njima. Pritom je jedno od važnijih pitanja bila uspostava suradnje političkih organizacija hrvatskih izbjeglica. Naime, hrvatska politička emigracija, bez obzira na zajednički cilj – stvaranje samostalne i demokratske hrvatske države – bila je izrazito podijeljena – ponajprije u programskom i organizacijskom smislu. No podjele su bile produbljivane i osobnim ambicijama i rivalstvima, predbacivanjima zbog djelovanja i opredjeljivanja u ratnom i međuratnom razdoblju, regionalnom pripadnošću, međugeneracijskim razlikama, ali i djelovanjem jugoslavenskih obavještajnih službi.⁶ Također, u radu je analizirano prisustvo državnih dužnosnika i političara zemalja imigracije na komemoracijama za žrtve Bleiburške tragedije, a u nekim slučajevima i onih Hrvata koji su emigrirali u međuratnom razdoblju. Na koncu, predmet interesa bile su i pojedine poruke koje su odašiljali govornici na komemoracijama.

Kao osnovni izvor za opisano istraživanje odabrani su časopisi i novine hrvatskih političkih emigranata budući da predstavljaju podacima bogat izvor za rekonstrukciju i analizu mnogih zbivanja u hrvatskim iseljeničkim zajednicama. Za analizu su odabrana glasila dominantno političkih organizacija, ali i ona nadstranačkoga karaktera te nekoliko vjerskih (katoličkih) časopisa. Samo je dijelom ostvaren cilj da u što većoj mjeri budu analizirani primjerci časopisa i novina iz svih dijelova u naslovu rada istaknutoga vremenskoga okvira. Razlog tomu je što niz godišta časopisa i novina iz druge polovice 1940-ih te 1950-ih nije bio dostupan autoru. Uzimajući potonje u obzir, kao i činjenicu da je pri pisanju ovoga rada korišteno samo desetak emigrantskih časopisa i novina, dometi ovoga istraživanja ograničeni su prethodno opisanim okolnostima.

Što se tiče upotrijebljene metodologije, u prvom je redu korištena komparativna metoda s ciljem davanja analize komemoracija organiziranih u različitim odsječcima promatranoga razdoblja, u različitim državama te u izvedbi različitih organizacija i društava hrvatskih političkih emigranata. K tome, korištena je i analiza diskursa pri kritičkoj obradi najčešćih poruka koje su se mogle čuti na komemoracijama za žrtve Bleiburške tragedije.

Najistaknutije komemoracije bleiburške tragedije u hrvatskim iseljeničkim zajednicama u razdoblju od 1945. do 1990. godine

U konzultiranim časopisima i novinama hrvatskih političkih emigranata nisu pronađene informacije o održavanju komemoracija za žrtve bleiburške tragedije u poraću, iako je taj događaj bio prisutan na njihovim stranicama u obliku komemorativnih te književnih tekstova (u prvom redu pjesama).⁷ Opisana situacija bila je rezultat nekoliko okolnosti. Prije svega, u prvim godinama nakon završetka Drugoga svjetskoga rata, onima koji su preživjeli zahvaljujući bijegu u inozemstvo te bili odsječeni od domovine, nije bio poznat stvarni obim poslijeratnih masakara. Nadalje, hrvatske izbjeglice nadale su se da je njihovo

6 Pregled nastanka i djelovanja najvažnijih organizacija i skupina hrvatske političke emigracije vidi u: ČIZMIĆ, SOP-
TA, ŠAKIĆ, *Iseljena Hrvatska*, 353-434.

7 Spomenuto se može zamijetiti već u časopisu *Croatia*, koji su tijekom 1946. i 1947. godine izdavale hrvatske političke izbjeglice smještene u logoru Fermo u Italiji. U broju od 1. svibnja 1947. godine objavljena je pjesma Vinka Nikolića naslova „Molitva u noći mučenika“, koja nosi podnaslov „U sjećanju na tragediju Hrvatske svibnja 1945.“ NIKOLIĆ, Vinko, „Molitva u noći mučenika.“ *Croatia* (Fermo), 1. 6. 1947., 2. Sredinom lipnja iste godine objavljen je komemorativni tekst povodom druge obljetnice „najveće tragedije u modernoj povijesti hrvatskog naroda“ u kojem se poziva da „ne zaboravimo na mrtve i crpimo pouku za žive“. Croata Silvini. „Razmišljanja nad svibanjskim žrtvama.“ *Croatia*, 15. 6. 1947., 7.

izgnanstvo privremenoga karaktera, priželjkujući i očekujući brzu propast vlasti jugoslavenskih komunista. Bilo zbog otpora ostataka oružanih snaga NDH koji su nastavili s gerilskom borbom, odnosno križara, bilo zbog mogućega novoga svjetskoga sukoba između Zapada na čelu sa Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) i Istoka na čelu sa SSSR-om, u kojem je imala nestati i komunistička Jugoslavija.⁸ Žalovanje i komemoriranje ne samo poratnih, nego i ratnih žrtava trebalo je slijediti nakon ostvarenja temeljnoga cilja – stvaranja samostalne hrvatske države. K tome, za Hrvate u izbjegličkim logorima koje su nadzirali zapadni Saveznici nije bilo poželjno javno obilježavati događaj koji je započeo u uvodu opisanom činom britanskih vojnih snaga, u situaciji kada su nove komunističke vlasti u Jugoslaviji demonizirale sve svoje političke protivnike te nastojale ishoditi izručenje što većega broja izbjeglica.⁹ Na koncu, izostanak javnoga komemoriranja stradalih u Bleiburškoj tragediji bio je povezan i s odgovornošću vrha režima NDH na čelu s poglavnikom Antom Pavelićem – za donošenje odluke o povlačenju s ciljem predaje Britancima i za organizaciju potonjega. Naime, s jedne je strane Pavelić nastojao i dalje biti na čelu borbe za samostalnu hrvatsku državu dok ga je dio njegovih bivših suradnika i osoba koje su na neki način podržavale NDH odbijao ponovno slijediti, smatrajući da je djelomično odgovoran za propast NDH i Bleiburšku tragediju. Stoga nije bilo očekivano dublje analiziranje i javno komemoriranje žrtava Bleiburške tragedije u Pavelićevom najbližem krugu u Argentini.¹⁰ Na koncu ovoga dijela treba pak istaknuti da su žrtve Bleiburške tragedije bile spominjane i komemorirane na različitim manifestacijama hrvatskih političkih izbjeglica u poraću. U prvom redu, riječ je bila o komemoracijama za lipanjske žrtve, kako se nazivalo zastupnike HSS-a na čelu s predsjednikom Stjepanom Radićem, od kojih su neki ranjeni, a neki ubijeni u Narodnoj skupštini u Beogradu 20. lipnja 1928. godine. Taj se događaj službeno obilježavao u NDH, a komemoracije su bile posvećene svima Hrvatima stradalima u borbi za obranu hrvatskih interesa i samostalnu državu.¹¹

Prve značajnije komemoracije za žrtve Bleiburške tragedije, prema konzultiranim izvorima, zabilježene su na desetu obljetnicu toga događaja u New Yorku i Parizu. Kada je riječ o prvospomenutoj, organiziralo ju je Kolo hrvatskih vitezova, koje je okupljalo ne samo političke izbjeglice iz 1945. godine, nego i zagovaratelje hrvatske državne samostalnosti koji su u SAD uselili u međuraću i bili politički i društveno aktivni. Uglavnom je bila riječ o bivšim članovima Hrvatskoga domobrana, dijela međuratnoga Ustaško-domobranskoga pokreta, koji je morao prekinuti djelovanje zbog ulaska SAD-a u Drugi svjetski rat. Manifestacija je održana upravo na datum 15. svibnja, kada je 1945. godine došlo do predaje britanskim vojnim snagama na Bleiburškom polju. Ona je započela misom, a nastavljena

8 O tome opširno vidi u: RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj: 1945. – 1950.*

9 Vidi bilješku 3.

U ovom kontekstu treba dodati da su britanske vojne snage branile hrvatskim političkim izbjeglicama koje su bile smještene u logoru u Klagenfurtu da posjećuju Bleiburško polje i odaju počast stradalima. Vukušić, *Čuvari bleiburške uspomene*, 35-39.

10 Autor u pregledanim novinama i časopisima nije pronašao podatak o održavanju komemoracija za žrtve Bleiburške tragedije u Argentini za Pavelićeva života, koji se ugasio koncem 1959. godine. Ipak, Pavelić nije u potpunosti prešućivao bleiburšku tragediju, spominjući je u svojim tekstovima koje je objavljivao u časopisu *Hrvatska*. Ocjenjivao je da je za nju kriv „kulturni Zapad“ koji je prekršio međunarodno pravo te izručio vojsku NDH i hrvatske civile „krvniku“. Također, nastavio je opravdavati čin povlačenja, tvrdeći da je daljnja frontalna borba bila besmislena zbog toga što bi ih sovjetske i jugoslavenske snage u potpunosti okružile dok je za eventualni nastavak gerilske borbe napisao da bi rezultirala još većim žrtvama. DELIĆ, „Djelovanje Ante Pavelića 1945.-1953. godine“, 130. O kritikama dijela hrvatskih političkih emigranata, ali i pristajanja uz Pavelićeva tumačenja, vidi više u: KRAŠIĆ, „Bleiburg and Croatian Political Emigration“, 54-56.

11 „Komemoracija 20. lipnja u J. Americi“, *Glas sv. Antuna* (Buenos Aires), srpanj 1948., 11. „Lipanj – mjesec slavlja i tuge“, *Nezavisna Država Hrvatska* (Toronto), lipanj 1989., 1.

komemoracijom. Na potonjoj su se mogle čuti poruke ohrabrenja, odnosno da je hrvatski narod i ranije doživio katastrofe slične Bleiburškoj tragediji, poput Krbavske bitke 1493. godine u kojoj su Turci Osmanlije nanijeli težak poraz hrvatskim snagama i u kojoj je izginuo „ (...) cvijet hrvatskoga plemstva.“ No, isticalo se, hrvatski je narod sve to preživio. Stoga se pozivalo da se nastavi s hrvatskim državotvornim nastojanjima. Njih se općenito u prvim dionicama Hladnoga rata, pa tako i na ovoj komemoraciji, nastojalo poistovjetiti s interesima Zapada, u prvom redu SAD-a, a na bazi antikomunizma. Ujedno se nastojalo premostiti jaz iz razdoblja Drugoga svjetskoga rata, odnosno činjenicu da su NDH i SAD, a time i zagovaratelji samostalne hrvatske države, bili na suprotnim stranama u tom sukobu. Također, cilj manifestacije bio je upoznati relevantne faktore u SAD-u s bleiburškom tragedijom i objasniti im da pobjeda nad nacizmom u Drugom svjetskom ratu nije rezultirala slobodom za hrvatski narod. Stradale u Bleiburškoj tragediji na ovoj se komemoraciji, kao i na mnogim koje su uslijedile, nazvalo „hrvatskim mučenicima“, čija žrtva treba biti nadahnuće preživjelima da nastave s borbom u kojoj su oni pali – borbom za samostalnu hrvatsku državu.¹²

U Parizu je pak na isti datum, 15. svibnja, organizirana misa za žrtve Bleiburške tragedije, ali i povodom rođendana nadbiskupa Alojzija Stepinca. Naime, Stepinac je 1946. godine na montiranom sudskom procesu osuđen na dugogodišnju zatvorsku kaznu, a zbog nepopustljivoga držanja prema jugoslavenskim komunističkim vlastima, hrvatske političke izbjeglice u njemu su gledale i duhovnoga i nacionalnoga predvodnika hrvatskoga naroda.¹³ Misu je upriličio Hrvatski radnički savez, koji su osnovali i vodili poslijeratni politički emigranti. No prisustvovali su joj i politički emigranti koji nisu bili članovi te organizacije, zatim neki Hrvati koji su uselili u Francusku u međuraću, a pored katolika, bilo je i Hrvata muslimanske vjeroispovijesti. Misa je imala jedan upečatljiv detalj budući da je, uz dopuštenje pariškoga biskupa za katolike-strance monsijora Jeana Ruppaa, pred oltarom razvijena hrvatska zastava na kojoj je na francuskom jeziku pisalo: „Pozdrav Francuskoj od mučeničke Hrvatske“.¹⁴ I Kolo hrvatskih vitezova i HRS priznavali su Pavelića kao predvodnika hrvatske državotvorne borbe, ali su njihovi članovi, i to tisućama kilometara daleko od Argentine, bili neopterećeni pitanjem za neke loše prosudbe vodstva NDH koje je „vojsku i narod“ odvelo u povlačenje. U izvještajima o komemoracijama vidljiva je ponajprije želja da se ne zaboravi stradale, da im se počast iskaže daljnjom borbom za samostalnu hrvatsku državu te da se s Bleiburškom tragedijom upozna strance.

Tijekom 1950-ih godina žrtve Bleiburške tragedije nastavilo se komemorirati u prilikama kada se odavala počast lipanjskim žrtvama, kao i svima koji su stradali u Drugom svjetskom ratu, ali i ranijim stoljećima – sve od propasti srednjovjekovne hrvatske države nadalje.¹⁵ Organizacija Ujedinjeni američki Hrvati (UAH) utemeljila je početkom 1950-ih godina Dan hrvatskih žrtava koji se također obilježavao u lipnju i bio posvećen svim „hrvatskim mučenicima“ kroz stoljeća.¹⁶ Namjera iza svojevrsnoga objedinjavanja zajedničkim komemoriranjem „svih hrvatskih mučenika“ bila je i da se sve razjedinjeniju hrvatsku političku emigraciju približi na spomenutim temeljima. Tako su i komemoracije

12 „Vitezovi New Yorka odužuju se u ime ciele emigracije palim junacima“, *Drina* (Madrid), lipanj 1955., 131-142.
O gašenju Hrvatskoga domobrana u SAD-u i obnavljanju djelovanja nakon Drugoga svjetskoga rata vidi: JAREB, „Hrvatsko domobranstvo u objema Americama kao sastavni dio Ustaško-domobranskog pokreta od 1931. godine do Drugog svjetskog rata“, 90-93.

13 O tome vidi npr. MAJIĆ, „Savez hrvatskih svećenika u SAD i Kanadi“, 108-109.

14 „Žrtve koje nas vode k slobodi“, *Hrvatski radnik* (Pariz), lipanj-srpanj 1955., 1-3.

15 „Kroz naše redove“, *Ave* (Buenos Aires), lipanj 1950., 24. „Lipanjске žrtve“, *Glas sv. Antuna*, lipanj 1952., 7. Slav. „Kult narodnih žrtava“, *Glasnik Srca Isusova i Marijina* (Salzburg), lipanj 1952., 156.

16 Stanislav BORIĆ, „Iz redova Ujedinjenih američkih Hrvata. Dan hrvatskih žrtava“, *Danica* (Chicago), 3. 6. 1953., 3.

za žrtve Bleiburške tragedije u narednim godinama sve više obilovale porukama o potrebi sloge i suradnje. Ovom prilikom također treba reći da je UAH nastao kao pokušaj širokoga povezivanja antikomunistički orijentiranih Hrvata u SAD-u, raznih pozadina i političkih pogleda, i to već početkom 1946. godine. Iako su organizaciju do kraja 1940-ih napustili predstavnici HSS-a, UAH će biti jedan od upornih inicijatora različitih oblika suradnje hrvatske političke emigracije.¹⁷

Spominjanje i odavanje počasti žrtvama Bleiburške tragedije u ovom je razdoblju zabilježeno još u sklopu dvije široko rasprostranjene manifestacije hrvatskih političkih emigranata – proslava 10. travnja te Antunova. Obilježavanjem 10. travnja proslavljalo se osnivanje NDH, koje se zbililo na taj datum 1941. godine. Pritom treba pojasniti da su organizacije koje su djelovale unutar Hrvatskoga oslobodilačkoga pokreta (HOP), koji je Pavelić osnovao 1956. godine, u takvim proslavama naglasak u prvom redu stavljale na ulogu Pavelića i ustaškoga pokreta u stvaranju i upravljanju NDH. S druge strane, organizacije i društva koje su pravile manji ili veći kritički odmak od prakse ustaškoga režima naglasak su stavljale na tvrdnju da su brojni Hrvati u proljeće 1941. godine na različite načine iskazali svoju želju za stvaranjem samostalne hrvatske države, boreći se onda i žrtvujući tijekom naredne četiri godine za uobličenje te ideje u NDH, bez obzira na to kakav je bio njihov stav prema ustaškom režimu. Isto su nastavili i nakon rata – u izbjeglištvu te šumama i planinama u domovini.¹⁸ Stoga su proslave 10. travnja u nekim slučajevima izvedene samo od strane jedne organizacije ili društva, u prvom redu onih kojih su pripadali HOP-u, a u nekima su bile plod suradnje više ne samo političkih organizacija hrvatskih izbjeglica, nego i društvenih, kulturnih, vjerskih i športskih. Potonja praksa posebno je bila česta u SAD-u. Na ovim manifestacijama počast stradalima u ratu i poraću najčešće se odavala minutom šutnje. Tijekom 1950-ih takve su proslave u konzultiranim izvorima zabilježene u Kanadi, SAD-u, Argentini, Čileu, Urugvaju, Australiji, Francuskoj, Italiji te izbjegličkim logorima u Austriji i Zapadnoj Njemačkoj. U nekim prekomorskim državama, poput Australije i Kanade, u sklopu spomenutih manifestacija polagali su se vijenci s hrvatskim trobojnicama pred spomenicima palim vojnicima dotičnih zemalja, uz prisjećanje hrvatskih žrtava.¹⁹

Antunovo, odnosno proslava katoličkoga blagdana sv. Antuna Padovanskoga 13. lipnja, u NDH bio je državni praznik, kada se proslavljao Dan Hrvatskih oružanih snaga. Tradicija proslava prenesena je i u egzil, a budući da je bila riječ o prazniku posvećenom pripadnicima oružanih snaga, smatralo ga se prikladnim za spominjanje i odavanje počasti

17 ČIZMIĆ, SOPTA, ŠAKIĆ, *Iseljena Hrvatska*, 353-359.

18 U časopisu *Danica*, koji su izdavali franjevci u Chicagu, a koji su bili važan dio vodstva i članstva UAH, već 1949. godine moglo se pronaći ovakvo tumačenje: „Deseti travanj nikada se ne smije poistovjetiti s ovom ili onom stranom, s ustaškom ili seljačkom Hrvatskom, s ovim ili onim režimom. Deseti travanj je spontani izražaj neugasive općenarodne volje za svojom suverenom državom. Ideju, koju je taj datum kroz narod pronio i oživotvorio, najbolje je potvrdio hrvatski Metropolit Dr. Alojzije Stepinac na komunističkom sudu kada je rekao: 'Hrvatski se narod plebiscitarno izjavio za svoju državu'.“ „Hrvatima diljem svijeta“, *Danica*, 6. 4. 1949., 1.

O spomenutim razlikama vidi i: TROŠELJ MIOČEVIĆ, „Hrvatsko narodno vijeće od 1974. do 1990. godine“, 178-182.

19 „Proslava 13 godišnjice hrvatske državne nezavisnosti u USA“, *Drina*, kolovoz 1954., 26-27.

Vuk VUČEDOLSKI, „Veličanstvena proslava Dana Hrv. Državnosti u San Franciscu, Calif“, *Danica*, 11. 5. 1955., 3. „Proslava Dana Hrv. Državnosti u San Franciscu, Calif“, *Danica*, 13. 5. 1959., 2. „Veličanstvena proslava Hrvatske Nezavisnosti u Torontu, Kanada“, *Danica*, 12. 5. 1954., 6. „Oceanija manifestira svoju vjernost N. D. H.“, *Drina*, kolovoz 1954., 66. „Australia“, *Drina*, lipanj 1955., 259-260. „Veličanstvena proslava Deseti travnja u Argentini“, *Drina*, kolovoz 1954., 160-161, 165. „Sjećanje na dane borbe, pobjede i slave“, *Drina*, lipanj 1955., 280. „Deseti travnja u Santiagu“, *Danica*, 27. 4. 1955., 6. „Proslave Desetog travnja u Austriji“, *Drina*, kolovoz 1954., 222, 233-235. „Proslave Desetog travnja u Njemačkoj“, *Drina*, kolovoz 1954., 248-250. „Hrvati Francuzke slave Dan hrvatske državnosti i hrvatsko Antunovo“, *Hrvatski radnik*, lipanj 1955., 210.

poginulima u ratu, kao i stradalima u poslijeratnim masovnim i pojedinačnim ubijanjima. Ovakve manifestacije tijekom 1950-ih godina zabilježene su u SAD-u, Kanadi, Argentini, Urugvaju, Australiji i Francuskoj.²⁰ Žrtve Bleiburške tragedije nastavile su se spominjati i komemorirati na ova tri navedena tipa manifestacija hrvatskih političkih emigranata i u naredna tri desetljeća. Ipak, u ostatku ovoga rada neće im biti posvećena pozornost budući da su komemoracije za lipanjske žrtve gotovo iščeznule, ponajprije zbog rastućega broja komemoracija za žrtve Bleiburške tragedije. Isto tako, broj proslava Antunova smanjio se dok je komemoriranje žrtava na proslavama 10. travnja gotovo uvijek imalo isti oblik.

Tijekom 1960-ih godina zabilježen je niz samostalnih komemoracija za žrtve Bleiburške tragedije. Ta je pojava bila dio širega trenda budući da su u ovom razdoblju nastali brojni tekstovi u kojima se taj događaj nastojalo analizirati na objektivniji način.²¹ Također, objavljene su i neke značajne knjige o Bleiburškoj tragediji na svjetskim jezicima s ciljem upoznavanja svjetske javnosti i relevantnih faktora s tim događajem.²² U broju, ali i odjeku prethodno spomenutom nastojanju – upoznavanju relevantnih stranih faktora s Bleiburškom tragedijom – tijekom 1960-ih nedvojbeno su se isticali hrvatski državotvorno orijentirani Hrvati u SAD-u, u prvom redu oni u Clevelandu, zatim Chicagu te Kaliforniji. U prva dva grada početkom 1960-ih dio komemoracija nosio je naziv iz ranijega razdoblja – Dan hrvatskih žrtava, ali je iz opisa tijeka tih manifestacija potpuno jasno da su one u prvom redu bile posvećene žrtvama Bleiburške tragedije. Komemoracije su težile okupiti Hrvate bez obzira na to kojoj su organizaciji ili društvu pripadali, a organizirao ih je UAH. Na njima su pored poslijeratnih izbjeglica sudjelovali i Hrvati koji su uselili u SAD u međuraću, ali i Hrvati koji su rođeni u toj zemlji. Među njima posebno valja istaknuti Stevea Škrčića (Skertica) koji je bio američki veteran iz Drugoga svjetskoga rata. U Chicagu i Clevelandu još početkom 20. stoljeća osnovane su hrvatske grkokatoličke župe čiji su svećenici i vjernici također prisustvovali komemoracijama, uz neke Hrvate muslimanske vjeroispovijesti, poput Ibrahim bega Džinića, predsjednika UAH. Stoga su ove komemoracije bile prožete pozivima na jedinstvo Hrvata u borbi za samostalnu državu, za koje se tvrdilo da će predstavljati najprikladniji iskaz poštovanja i časti prema stradalima u Bleiburškoj tragediji. Nadalje, komemoracije su pohodili predstavnici organizacija emigrantskih skupina niza drugih europskih naroda u čijim su domovinama također uspostavljeni komunistički režimi. I na koncu, sudjelovali su, pa i držali govore američki političari i dužnosnici, uključujući kongresnike.²³

Ove su komemoracije bile među najistaknutijim manifestacijama koje su pristaše stvaranja samostalne hrvatske države organizirale dotad ne samo u SAD-u, nego u svim državama u kojima su postojale veće skupine na opisani način orijentiranih Hrvata. Kako je vidljivo, bile su organizirane na nacionalnoj razini, težeći nadići stranačke, političke, organizacijske i vjerske razlike. Osim snaženja hrvatskoga zajedništva, prisustvom drugih po-

20 „Vjerni Antunima i palima – stupamo k slobodi“, *Hrvatski narod* (Buenos Aires), lipanj 1978., 1. „Lipanj – mjesec slavlja i tuge“, *Nezavisna Država Hrvatska*, lipanj 1989., 1. „Hrvatsko Antunovo u San Franciscu“, *Drina*, lipanj 1955., 317-318. „Hrvatsko Antunovo u Torontu“, *Drina*, lipanj 1955., 286. „Sjećanje na dane borbe, pobjede i slave“, *Drina*, lipanj 1955., 280. „Australia“, *Drina*, lipanj 1955., 244-245. „Hrvati Francuzke slave Dan hrvatske državnosti i hrvatsko Antunovo“, *Hrvatski radnik*, lipanj 1955., 209-212.

21 Vidi npr.: BAREZA, „Bleiburška Katastrofa“, 31-43.

22 Vidi knjige *In Tito's Death Marches and Extermination Camps* Josipa Hećimovića iz 1962. te knjigu svjedočanstava o Bleiburškoj tragediji iz 1963. godine na španjolskom jeziku – *La Tragedia de Bleiburg*.

23 „Kongresman E. J. Derwinski govori na proslavi Dana hrv. žrtava u Chicagu“, *Danica*, 15. 6. 1960., 3. „Lijepo uspje- la proslava 'Dana hrv. žrtava' u Chicagu“, *Danica*, 29. 6. 1960., 4. „Proslava dana hrv. žrtava u Chicagu“, *Danica*, 31. 5. 1961., 4. „Zadušnice u Clevelandu prigodom 15-godišnjice pokolja hrvatske vojske“, *Danica*, 25. 5. 1960., 4. Ivan PRCELA, „Ujedinjeni američ. Hrvati u Clevelandu pripremaju Dan bleiburških žrtava“, *Danica*, 9. 5. 1962., 4. T. A. „Komemoracija Bleiburških Žrtava u Clevelandu, Ohio“, *Danica*, 26. 6. 1963., 3.

litičkih izbjeglica iz Europe te američkih političara i državnih dužnosnika s Bleiburškom su tragedijom upoznati i stranci. Poruka je, posebno Amerikancima, bila – komunistička Jugoslavija utemeljena je na masovnom zločinu nad Hrvatima te je zbog toga, ali i drugih brojnih slabosti neodrživa pa ju nema smisla podržavati i pomagati kako je to Zapad činio još od njena izbacivanja iz bloka komunističkih država koncem 1940-ih godina.

Komemoracije za žrtve Bleiburške tragedije održavane su i u susjednoj Kanadi, uglavnom u organizaciji više hrvatskih društava. Valja izdvojiti onu održanu u Sudburyju 1967. godine budući da je izvedena pred poprsjem kardinala Stepinca, čiji je autor najpoznatiji hrvatski kipar Ivan Meštrović, a koje se nalazilo u katoličkom dijelu tamošnjega sveučilišta. Sudionici su do navedene lokacije stigli organizirano, u koloni automobila na čijem su čelu bili oni otvoreni u kojima su se nalazile djevojke u hrvatskim narodnim nošnjama te istaknute hrvatske i kanadske zastave.²⁴ Komemoracije su zabilježene i u Argentini te susjednom Urugvaju.²⁵ Također, u Sydneyju u Australiji 1965. godine, na kojoj su, prema izvještaju, sudjelovala i brojna djeca te mladi koji su tako odavali počast ubijenim članovima svojih obitelji. No komemoracija je imala za cilj i upoznati tu populaciju s događajima koji su se zbili na koncu rata, pogotovo iz usta onih koji su preživjeli Bleiburšku tragediju. Djeca i mladi sudjelovali su i u programu, recitirajući pjesme, što će biti sve raširenija praksa u narednim godinama.²⁶

Sredinom 1970-ih godina došlo je do krupne promjene u životu aktivnih hrvatskih političkih emigranata budući da su dugogodišnja nastojanja za organizacijskim povezivanjem djelomično urodila plodom. Naime, znatan dio organizacija, društava i skupina hrvatske političke emigracije pristupio je Hrvatskom narodnom vijeću (HNV), unutar kojega je suradnja ostvarivana sve do početka procesa stvaranja samostalne Republike Hrvatske, iako je organizaciju dio njena vodstva i članstva napustio koncem 1970-ih i početkom 1980-ih godina te osnovao Hrvatski državotvorni pokret.²⁷ Za ovaj je rad ključno navesti da je HNV već 1975. godine datum 15. svibnja proglasio Danom žalosti hrvatskoga naroda pa su lokalni ogranci HNV-a – Mjesni odbori (MO) diljem svijeta na taj dan organizirali komemoracije.²⁸ Tako je niz organizacija i društava koji su postali dijelom HNV-a, a koji su imali tradiciju komemoriranja žrtava Bleiburške tragedije iz ranijih godina, nastavili to činiti u okviru MO-a u pojedinim gradovima.²⁹

Budući da su lokalne vlasti pojedinih gradova u Sjevernoj Americi te Australiji priznale 10. travnja kao dan hrvatske neovisnosti ili dan hrvatske nezavisnosti, dopuštajući isticanje hrvatske zastave na gradskim vijećnicama uz sudjelovanje gradskih dužnosnika na spomenutim proslavama, tako su u nekim slučajevima postupile i po pitanju obilježavanja Dana žalosti hrvatskoga naroda. U gradu Kitcheneru u Kanadi 1976. godine upravo na 15. svibnja ispred gradske vijećnice između zastava Kanade, Ontarija i Velike Britanije istaknuta je i ona hrvatska, na pola koplja u znak žalosti.³⁰ Na toj komemoraciji, ali i na onima koje su organizirali MO-i HNV-a u Torontu, Hamiltonu i Winnipegu sudjelovao je u to vrijeme jedan od vodećih dužnosnika HNV-a, ali i najistaknutijih intelektualaca u redovima hr-

24 „Počast bleiburškim žrtvama u Sudbury“, *Danica*, 5. 7. 1967., 2.

25 „U spomen Bleiburškim žrtvama“, *Danica*, 1. 7. 1964., 3. „Počast narodnim žrtvama“, *Hrvatski narod*, 18. 7. 1969., 2. „U spomen Bleiburškim žrtvama“, *Danica*, 1. 7. 1964., 3.

26 „Vae victis“, *Spremnost* (Sydney), lipanj 1965., 3.

27 O HNV-u opširno vidi: TROŠELJ MIOČEVIĆ, „Hrvatsko narodno vijeće od 1974. do 1990. godine“, 67-152. O HDP-u te odnosima na relaciji HNV-HDP vidi: TROŠELJ MIOČEVIĆ, „Hrvatsko narodno vijeće od 1974. do 1990. godine“, 153-160.

28 KRAŠIĆ, „Bleiburg and Croatian Political Emigration“, 54.

29 „Bleiburg – opomena“, *Otpor* (Chicago), 1979., 6-8.

30 „Rad mjesnih odbora – Novi mjesni odbori“, *Vjesnik Hrvatskoga narodnog vijeća* (New York), kolovoz 1976., 6.

vatskih političkih emigranata – Bogdan Radica. Radičin životni put uvelike se razlikovao od onih Hrvata koji su bili na neki način povezani s NDH budući da je Radica ranije bio jugoslavenski orijentiran, radio je kao diplomat Kraljevine Jugoslavije u međuračju, a za vrijeme Drugoga svjetskoga rata, boraveći u SAD-u, podržavao je Narodnooslobodilački pokret pod vodstvom KPJ. Nakon kratkotrajna boravka u novouspostavljenoj komunističkoj Jugoslaviji, po završetku rata otišao je u egzil i postao zagovornik stvaranja samostalne i demokratske hrvatske države.³¹ Radica je na spomenutim komemoracijama Bleiburšku tragediju nazivao „genocidom“ nad Hrvatima, prikazujući je kao nacionalnu tragediju, a ne poraz jedne političke opcije. Pozivao je na složan rad svih Hrvata na stvaranju samostalne države, a posebno se obratio mladim, ratom nezahvaćenim generacijama. Njih je u simboličkom smislu nazvao „osvetnicima Bleiburga“, čija će „osveta“ biti stvaranje samostalne hrvatske države – jedinoga jamca koji može spriječiti „novi Bleiburg“.³² Ovakve poruke, izrečene od strane osobe koja je bila potpuno nepovezana s režimom NDH te u ranijoj fazi života projugoslavenski orijentirana, davala je ne samo komemoracijama za žrtve Bleiburške tragedije, nego cjelokupnoj hrvatskoj državotvornoj borbi političkih emigranata nadstranački i nadideološki, nacionalni značaj.

U Kanadi se redovitim, dobro posjećenim i usustavljenim komemoracijama od sredine 1970-ih isticala organizacija Ujedinjeni kanadski Hrvati (UKH) koja je osnovana 1949. godine, a bila je dio HOP-a. Naime, u sklopu godišnjih zasjedanja vodstva organizacije koja su se odvijala u svibnju, održavale su se i komemoracije za žrtve Bleiburške tragedije. Od 1976. godine potonje se zbivalo na hrvatskom izletištu Zelengaj pred Spomenikom hrvatskim velikanima i u kapelici posvećenoj sv. Anti. Na komemoracijama se redovito pozivalo na iskazivanje poštovanja i zahvalnosti stradalima koje se pak prikazivalo mučenicima koji su se žrtvovali kao neka vrsta odstupnice da bi se ostali mogli spasiti, što pak nije imalo uporišta u činjenicama.³³ Ovakva interpretacija uklapala se u potpuno nekritičko valoriziranje ustaškoga režima na čelu s poglavnikom Pavelićem koje je njegovao HOP. Izručenje vodstva i vojske NDH te hrvatskih civila jedinicama JA prikazivao se isključivo kao neočekivan, izdajnički i anticivilizacijski čin Zapada, ali i kršenje međunarodnih konvencija koje su definirale postupak s ratnim zarobljenicima.³⁴ I središnjica HOP-a u Argentini u ovom je razdoblju organizirala komemoracije za žrtve Bleiburške tragedije. Godine 1970., na 25. obljetnicu toga događaja to je učinila mladež HOP-a, odnosno Savez hrvatske ujedinjene mladeži svijeta (SHUMS). Komemoracija je bila organizirana u jednom od hotela u središtu Buenos Airesa, a prisustvovali su joj i argentinski političari, intelektualci i novinari. U izvještaju o komemoraciji objašnjeno je da je SHUMS smatrao:

„svojom svetom dužnošću odati javnu počast žrtvama srbokomunističkog biesa, upravo ove godine, kada se navršava 25 godišnjica tog strašnog i paklenskog zločina, koji je zavio u crno sve hrvatske obitelji i čeli hrvatski narod.“³⁵

Istu je obljetnicu Bleiburške tragedije u Buenos Airesu obilježio Međudruštveni odbor hrvatskih društava i ustanova, u kojem su se okupile one organizacije i društva koja su nekoliko godina kasnije sudjelovala u osnivanju HNV-a. Organizatori su i u ovom slučaju

31 O opisanom vidi više u Radičinoj knjizi *Hrvatska 1945.*

32 „Rad mjesnih odbora – Novi mjesni odbori“, *Vjesnik Hrvatskoga narodnog vijeća* (New York), kolovoz 1976., 6. Bogdan RADICA, „Komemoracije u Kitcheneru, Torontu i Hamiltonu“, *Danica*, 26. 5. 1976., 8.

33 „Dvadeseto zasjedanje Ujedinjenih kanadskih Hrvata“, *Nezavisna Država Hrvatska*, lipanj 1976., 3. „21-o zasjedanje Ujedinjenih Kanadskih Hrvata“, *Nezavisna Država Hrvatska*, svibanj-lipanj 1977., 12. „Zelengaj“, *Nezavisna Država Hrvatska*, svibanj 1978., 7. „XXII. Zasjedanje organizacije Ujedinjeni kanadski Hrvati“, *Nezavisna Država Hrvatska*, lipanj 1979., 4.

34 KRAŠIĆ, „Bleiburg and Croatian Political Emigration“, 56.

35 „Hrvatska mladež odaje javnu počast Bleiburškim žrtvama“, *Nezavisna Država Hrvatska*, svibanj-lipanj 1970., 4.

nastojali upoznati relevantne osobe te argentinsku javnost s Bleiburškom tragedijom. U izvještaju o ovoj, ali i drugim sličnim komemoracijama vidljiva je snažna želja organizatora i govornika da žrtve Bleiburške tragedije s protekom vremena i umiranjem preživjelih ne proguta zaborav, nego da prijeđu u neku vrstu hrvatskoga panteona i nadahnjuju nove borce za samostalnu hrvatsku državu.³⁶

Pet godina kasnije, komemoracija je bila plod suradnje spomenutoga Međudruštvenoga odbora i Hrvatskoga domobrana koji je bio dio HOP-a. Posebnost te manifestacije bila je i u tome što su prisutni pored Hrvata stradalih u Bleiburškoj tragediji te onih koji su ubijeni za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, komemorirali i stradale u poratnoj „Akciji 10. travanj“, kao i one koji su izgubili život 1972. godine u akciji Hrvatskoga revolucionarnoga bratstva (HRB) „Feniks 72“. U prvom slučaju, riječ je bila o pokušaju dijela bivšega državnoga i vojnoga vodstva NDH da ubacivanjem bivših časnika i vojnika te civilnih dužnosnika NDH povežu hrvatske antikomunističke gerilce – križare te pripreme ustanak protiv jugoslavenskih vlasti. Zbog infiltracije doušnika jugoslavenskih obavještajnih službi, pokušaj je propao, a stotinjak ubačenih političkih emigranata pogubljeno je ili osuđeno na dugotrajne zatvorske kazne.³⁷ U drugom slučaju, pripadnici mlađega naraštaja hrvatskih političkih izbjeglica pokušali su sredinom 1972. godine podignuti ustanak protiv komunističke Jugoslavije, ubacivši se na područje srednje Bosne. Nakon mjesec dana borbi s višestruko brojnijim jugoslavenskim snagama, svih 19 HRB-ovaca, osim maloljetnoga Ludviga Pavlovića koji je osuđen na zatvorsku kaznu, stradali su u borbama, ubijeni nakon zarobljavanja ili pak osuđeni na smrt i pogubljeni.³⁸

Tijekom 1980-ih godina po nizu parametara najznačajnije komemoracije za žrtve Bleiburške tragedije odvijale su se u Australiji, Kanadi i Argentini. Kada je riječ o Australiji, onda svakako treba izdvojiti komemoracije koje su se od 1985. godine održavale na širem području Sydneyja; konkretnije, na zemljištu Hrvatskoga kulturnoga društva (HKD) „Bosna“. Naime, ondje je spomenute godine svečano otkriven spomenik posvećen isključivo žrtvama Bleiburške tragedije.³⁹ Prema dosadašnjim istraživanjima, jedini takav izuzev spomenika u Austriji. Dobro posjećene komemoracije održavane su i u drugim australskim gradovima u kojima su postojale veće hrvatske zajednice, poput Melbournea i Perth. Na nekim od njih sudjelovala su izaslanstva emigrantskih organizacija niza drugih europskih naroda u čijim su domovinama nakon Drugoga svjetskoga rata uspostavljeni komunistički režimi, kao i predstavnici australskih antikomunističkih organizacija. Važno je također istaknuti da je znatan dio komemoracija bio plod široke suradnje hrvatskih organizacija i društava u pojedinim lokalnim sredinama pa se kao organizatori navode međudruštveni odbori. Tako su na komemoracijama nastupali govornici, a sudjelovali članovi onih organizacija i društava koji su bili dio i HOP-a i HNV-a, a na nekima su zabilježeni i HSS-ovci. Pored emigranata iz 1945. godine te onih koji su u kasnijim razdobljima pobjegli iz Jugoslavije, na komemoracijama su sudjelovali i nastupali mladi te djeca, rođeni i stasali u Australiji. Standardne poruke o potrebi očuvanja sjećanja na stradale te gradnje jedinstva hrvatskih političkih emigranata na temeljima žrtve „bleiburških mučenika“, na komemoracijama se pojačavalo tvrdnjama da Bleiburška tragedija i dalje traje – masovnim iseljavanjem Hrvata te ubojstvima hrvatskih političkih emigranata koja su na Zapadu vršile jugoslavenske obavještajne službe. Za potrebe nekih komemoracija izrađeni su improvizirani grobovi za žrtve Bleiburške tragedije, na koje su se polagali vijenci, a oko njih držala

36 „Bleiburg obitužuje“, *Hrvatski narod*, svibanj 1970., 1.

37 RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj: 1945. – 1950.*, 143-149.

38 VUKUŠIĆ, HRB, 149-353.

39 „Počast u Sydneyu“, *Spremnost*, 21. 5. 1985., 1.

počasna straža sastavljena uglavnom od mladića.⁴⁰

U Argentini su mladi u organiziranju komemoracija od sredine 1980-ih imali još važniju, vodeću ulogu. K tome, komemoracije su imale dijelom demonstrativni element budući da su uključivale organizirano kretanje u koloni ulicama u središtu Buenos Airesa, od katedrale u kojoj se služila misa za žrtve Bleiburške tragedije do Trga Republike, gdje su pripadnici drugoga i trećega naraštaja hrvatskih izbjeglica iz 1945. godine držali govore na španjolskom jeziku. Dio mladih u koloni bio je odjeven u hrvatske narodne nošnje, s brojnim hrvatskim i argentinskim zastavama. Prolaznicima su se dijelili leci na španjolskom jeziku koji su sadržavali osnovne informacije o Bleiburškoj tragediji, a 1987. godine predan je i memorandum predsjednicima argentinskoga senata i parlamenta, kao i argentinskom predstavniku u Ujedinjenim narodima. Dokument je sadržavao ne samo opis Bleiburške tragedije, nego i protest protiv tada aktualnih progona hrvatskih disidenata u domovini. Mise za žrtve Bleiburške tragedije u tim je prilikama služio fra Lino Pedišić, duhovni ravnatelj za Hrvate u Argentini, politički emigrant iz 1945. godine i jedan od najistaknutijih hrvatskih svećenika u spomenutoj državi. Osim što je u propovijedima na španjolskom jeziku prisutnim Argentincima govorio o Bleiburškoj tragediji, uporno je pozivao tamošnje Hrvate na jedinstvo, a u propovijedi 1989. godine, kada je započela demokratizacija u Jugoslaviji, o potrebi jedinstva domovinskih i iseljenih Hrvata.⁴¹

Snažnu poruku o potrebi jedinstva poslao je na komemorativnoj akademiji u Buenos Airesu 1985. godine jedan od najistaknutijih hrvatskih intelektualaca u Argentini te politički emigrant iz 1945. godine – Radovan Latković. U tom kontekstu dao je odgovor na koji će se način preživjeli i njihovi potomci odužiti „bleiburškim mučenicima“ za njihovu žrtvu:

„Posvetiti naše spašene živote, sve naše snage, ideji zbog koje su izgubili svoje živote naša braća u Bleiburgu.“ [...] „Provesti u djelo ono što predstavlja ideju pobjedu žrtava Bleiburga: suverenu, demokratsku i socijalno pravednu Državu Hrvatsku.“⁴²

Gledajući s optimizmom u budućnost, rekao je i da nije ostvaren naum počinitelja masovnih zločina. Naime, iako je hrvatski narod, prema Latkoviću, doživio snažan demografski udarac te izgubio samostalnu državu, ideja hrvatske državne samostalnosti preživjela je te će se prije ili kasnije uobličiti na prethodno opisanim temeljima.⁴³

U Kanadi je, također u drugoj polovici 1980-ih godina, došlo do manifestacije širokoga jedinstva organizacija i društava hrvatskih političkih emigranata, ponajprije u vidu antijugoslavenskih demonstracija. U Torontu su hrvatski politički emigranti u svibnju 1986. godine prosvjedovali protiv smrtne presude bivšem ministru NDH Andriji Artukoviću, na koju je potonji osuđen u Jugoslaviji, a nakon izručenja iz SAD-a. Na manifestaciji se okupilo između pet i sedam tisuća Hrvata, a prigoda je iskorištena i za obilježavanje godišnjice Bleiburške tragedije te upoznavanje kanadske javnosti s njom.⁴⁴ Treba dodati da se neko-

40 „Komemoracija u Geelongu“, *Spremnost*, 17. 5. 1983., 7. „Sjećanje na Svibanjske Žrtve“, *Spremnost*, 31. 5. 1983., 5. „Sjećanje na Svibanjske Žrtve“, *Spremnost*, 7. 6. 1983., 6. „Komemoracija za bleiburške žrtve u Melbourne-u“, *Hrvatski vjesnik* (Clifton Hill), 29. 5. 1984., 8. S. BRBIĆ, „Komemoracija u Perthu za Bleiburške žrtve“, *Spremnost*, 9. 7. 1985., 8. „Komemoracija za svibanjske žrtve“, *Hrvatski vjesnik*, br. 131, 13. 5. 1986., 2. „U čast i na spomen svibanjskim žrtvama“, *Spremnost*, 19. 5. 1987., 3. „Svibanjska komemoracija“, *Spremnost*, 7. 6. 1988., 6.

41 T. G-ri. „Bleiburg 1945-1985.“, *Danica*, 7. 6. 1985., 6. „Buenos Aires u počast bleiburških žrtava“, *Danica*, 19. 6. 1987., 4. „Komemoracija bleiburških žrtava u Buenos Airesu“, *Danica*, 10. 6. 1988., 4. M.B. „Komemoracija u Buenos Airesu“, *Danica*, 30. 6. 1989., 6. „Zajedničke demonstracije Hrvata u Buenos Airesu“, *Spremnost*, 30. 6. 1987., 5-6.

42 „Naš dug žrtvama Bleiburga“, *Danica*, 17. 7. 1985., 6.

43 Isto.

44 „Preko sedam tisuća Hrvata demonstrira u Torontu“, *Nezavisna Država Hrvatska*, lipanj 1986., 1-2.

liko mjeseci ranije član UKH i preživjeli iz Bleiburške tragedije Marko Đukić samozapalio u znak prosvjeda protiv izručenja Artukovića, ali i općenito nezadovoljstva tretmanom jednoga dijela hrvatskoga naroda u domovini od strane jugoslavenskoga režima te povodom „41. godišnjice genocida u Bleiburgu“.⁴⁵ Organizator spomenutih prosvjeda, ali i tromjesečnoga držanja „straže“ ispred američkoga konzulata u vrijeme donošenja odluke o izručenju Artukovića, bio je Hrvatski međudruštveni odbor u Torontu koji je predvodio Josip Gamulin.⁴⁶ Bila je riječ o čovjeku koji je pobjegao iz Jugoslavije tek nakon gušenja hrvatskoga nacionalno-liberalnoga pokreta zvanoga hrvatsko proljeće koncem 1971. godine i koji nije bio povezan s ustaškim režimom NDH.⁴⁷ Gamulin je iduće, 1987. godine organizirao prosvjed na drugom kraju Kanade, u gradu Vancouveru ispred jugoslavenskoga konzulata, a na godišnjicu Bleiburške tragedije. U njemu su sudjelovali i HNV i UKH.⁴⁸ Dugačak transparent posvećen žrtvama Bleiburške tragedije i križnih puteva hrvatski su politički emigranti istaknuli prilikom prosvjeda 1988. godine u Torontu, a protiv prikazivanja jugoslavenskoga filma *Krv i pepeo Jasenovca*, kojim se plasirala jugoslavenska državna promidžba o navodno 700 000 ubijenih i umrlih u ustaškom logoru Jasenovac.⁴⁹

Nastavno na Gamulinov primjer, svakako treba spomenuti i Matu Meštrovića, vodećega čovjeka HNV-a tijekom 1980-ih godina. Naime, on je sin najpoznatijega hrvatskoga kipara Ivana Meštrovića, koji je većinu života bio jedan od najistaknutijih Hrvata koji su zagovarali ujedinjenje Južnih Slavena. Također, obitelj Meštrović bila je po osnutku NDH progonjena na različite načine, a već 1942. godine bila prisiljena otići u inozemstvo.⁵⁰ Mate Meštrović je bez obzira na spomenuto postao zagovornik samostalne hrvatske države. U ulozi predsjednika Izvršnoga odbora HNV-a sudjelovao je i na komemoracijama za žrtve Bleiburške tragedije, što je bio slučaj i 1982. godine u Torontu. Meštrović je istaknuo u svojem govoru da se iz Bleiburške tragedije mora izvući pouka, a ta je da u idućem pokušaju Hrvati moraju stvarati i braniti državu na način da ona i opstane, što je bila i aluzija na stvaranje, vođenje i propast NDH.⁵¹ Meštrovićeve poruke o Bleiburškoj tragediji i u nekim drugim prilikama imale su naglasak na potrebi jedinstva u hrvatskoj državotvornoj borbi i očekivanom stvaranju samostalne i demokratske hrvatske države, kao zajedničkoga nazivnika Hrvata različitih ideoloških i stranačkih opredjeljenja. Budući da je Meštrović, kao i niz drugih hrvatskih političkih emigranata u toj širokoj narodnoj fronti vidio i barem dio hrvatskih komunista, njegov poziv na sjećanje i poštivanje žrtava Bleiburške tragedije sadržavao je i poruku o potrebi nacionalne pomirbe.⁵²

Na kraju ove analize prikladno je pojasniti da u pregledanim časopisima i novinama hrvatske političke emigracije nisu pronađeni podaci o održavanju komemoracija za žrtve Bleiburške tragedije 1990. godine, a u onim dijelovima svijeta koji su u fokusu ovoga rada. Međutim, niz tada još uvijek živih političkih izbjeglica iz 1945. godine, Hrvata koji su u kasnijim razdobljima pobjegli iz Jugoslavije, kao i Hrvata rođenih i odraslih u inozemstvu, sudjelovao je na komemoraciji na groblju u Unterloibachu te na Bleiburškom polju 13. svibnja 1990. godine. Ondje su se susreli s nizom predstavnika novoosnovanih političkih

45 Isto, 1.

46 „Posljednji holocaust nad Hrvatima“, *Hrvatski vjesnik*, 8. 5. 1987., 8.

47 ČUVALO, „Josip Gamulin (1939. – 2009.) liječnik, domoljub, aktivist, humanitarac i humanist.“

48 Izvjestitelj, „Komemoracija za bleiburške žrtve u Vancouveru“, *Nezavisna Država Hrvatska*, srpanj 1987., 11.

49 „Demonstracije u Torontu protiv jugoslavenskih izazivanja, podvala i laži“, *Nezavisna Država Hrvatska*, lipanj 1988., 5, 8.

50 Opširno o životnom putu Mate Meštrovića vidi: MEŠTROVIĆ, *U vrtlogu hrvatske politike*.

51 „Bleiburg kao pouka i opomena“, *Hrvatski vjesnik*, 15. 5. 1984., 1, 6.

52 Mate MEŠTROVIĆ, „Razmišljanje o Danu hrvatske državnosti i Bleiburgu“, *Vjesnik Hrvatskoga narodnog vijeća* (Stuttgart), lipanj 1985., 1-3.

stranaka i udruga iz Hrvatske budući da su koncem travnja i početkom svibnja održani prvi višestranački izbori i uspostavljen je demokratski poredak. I istupi nekih od istaknutih sudionika, ali i izvještaji o tijeku komemoracije sugeriraju da je potonja bila prožeta pozivima na jedinstvo i zajednička nastojanja usmjerena na stvaranje samostalne hrvatske države. U tom se kontekstu poručivalo da sjećanja na žrtve Bleiburške tragedije treba očuvati, ali da se mora prekinuti sa spiralom nasilja, odnosno ne koristiti zločine iz proljeća i ljeta 1945. godine koje su počinili jugoslavenski komunisti kao izgovor za osvetu.⁵³

Hrvatski su politički emigranti u narednim godinama, u kojima je došlo do stvaranja, obrane od velikosrpske agresije, diplomatskoga priznanja, a onda i oslobođanja okupiranih dijelova hrvatskoga teritorija u Domovinskom ratu bili usmjereni upravo ka ostvarenju potonjega, a ne, primjerice, osveti za komunističke zločine iz rata i poraća, ali i one iz gotovo polustoljetne represije jugoslavenskoga komunističkoga režima nad svojim protivnicima u zemlji i inozemstvu. Također, bilo nastavkom djelovanja u inozemstvu, a bilo nakon povratka u domovinu, hrvatski politički emigranti sukladno demokratskim uzusima ponašanja i djelovanja uklopili su se u život samostalne Republike Hrvatske.⁵⁴ Stoga se može kazati da su ispunili brojne zakletve i obećanja žrtvama Bleiburške tragedije – da će im kao najtrajniji i najveći spomenik izgraditi samostalnu hrvatsku državu, davši značajan obol u ostvarenju potonjega.

Zaključak

Bleiburška tragedija bila je ishodište izbjegličkoga života za najmanje desetke tisuća Hrvata koji su napustili domovinu po završetku Drugoga svjetskog rata. Označavala je početak nove, tegobne dionice njihovih života u kojima nerijetko više nije bilo članova njihovih užih i širih obitelji te prijatelja, koji su stradali u poslijeratnim masakrima koje su proveli jugoslavenski komunisti. Ta je trauma bila tim veća što izbjeglice nisu znale točnu sudbinu njima bliskih osoba koje su nestale, pri čemu im nisu mogle odati počast i njegovati sjećanje na njih na uobičajen način – posjetom grobovima. Bleiburškom tragedijom bili su obilježeni i novi valovi hrvatskih političkih emigranata, među kojima je bilo onih koji su je preživjeli, kao i mladića čiji su članovi obitelji stradali u tom događaju. Isto tako, političke izbjeglice iz 1945. godine svoja su sjećanja, saznanja i interpretacije Bleiburške tragedije prenosile na svoje potomke rođene i stasale u inozemstvu. Bleiburška je tragedija stoga imala važno mjesto i u svijesti brojnih pojedinaca i u kolektivnom sjećanju hrvatskih izbjegličkih zajednica u Sjevernoj i Južnoj Americi, Australiji i zapadnoj Europi. Taj se značaj očitovao na razne načine – u književnosti, političkim i vojničkim analizama, polemikama, znanstvenim istraživanjima te političkom djelovanju protiv komunističke Jugoslavije, a jedan od njih bile su i javne komemoracije za žrtve Bleiburške tragedije.

Značajnije komemoracije samo za žrtve bleiburške tragedije javile su se, prema ovom na ograničenim izvorima izrađenom istraživanju, deset godina od spomenutoga događaja. Ranije se stradalih u Bleiburškoj tragediji prisjećalo u sklopu komemoracija za ubijene i ranjene zastupnike HSS-a u beogradskoj Narodnoj skupštini, tzv. lipanjske žrtve, kojom prilikom se odavala počast svim „mučenicima“ koji su kroz stoljeća stradali u borbi za hrvatske interese i samostalnu hrvatsku državu. Slična praksa zbivala se i na proslavama blagdana sv. Antuna Padovanskoga – Antunova budući da se na taj datum u vrijeme posto-

53 „Domovina i emigracija susreli se na Bleiburškom polju“, *Spremnost*, 5. 6. 1990., 8-10. „Na Bleiburgu se pružaju ruke“, *Spremnost*, 22. 5. 1990., 1. Dr. Alija KRAJIŠNIK, „Bleiburg, tugo moja“, *Spremnost*, 29. 5. 1990., 4.
54 O doprinosu hrvatskih političkih emigranata, kao i cjelokupnoga hrvatskoga iseljništva opisanim procesima vidi: ČIZMIĆ, SOPTA, ŠAKIĆ, *Iseljena Hrvatska*, 435-470.

janja NDH obilježavao Dan Hrvatskih oružanih snaga. Isto tako, na proslavama osnivanja NDH, odnosno proslavama 10. travnja, stradalima se odavala počast minutom šutnje. S opisanim praksama nastavilo se i nakon što su se počele organizirati samostalne komemoracije za žrtve Bleiburške tragedije.

Godine 1955., na desetu obljetnicu spomenutoga događaja, komemoracije su održane u New Yorku i Parizu dok su tijekom 1960-ih godina one najzapaženije održavane u Chicagu i Clevelandu. Za potonje je važno kazati da se na njima nisu okupljale samo političke izbjeglice iz 1945. godine, nego i državotvorno orijentirani Hrvati koji su uselili u SAD u međuraću te oni koji su rođeni u SAD-u. Također, pored katolika sudjelovali su i grkokatolici te malobrojni Hrvati muslimanske vjeroispovijesti. K tome, na tim komemoracijama sudjelovali su predstavnici emigrantskih organizacija niza naroda u čijim su domovinama također uspostavljeni komunistički režimi, kao i američki političari i dužnosnici, sve do kongresnika. Naime, cilj komemoracija, uz odavanje počasti stradalima, bilo je i upoznavanje relevantnih čimbenika i javnosti na Zapadu s Bleiburškom tragedijom, kako bi se dobila podrška u antijugoslavenskom djelovanju. Pritom se stradale u Bleiburškoj tragediji prikazivale kao hrvatske nacionalne borbe protiv komunizma, preteče američkih vojnika koji su sudjelovali u ratovima u Koreji i Vijetnamu, također protiv komunista. Na opisani se način ujedno nastojala umanjiti činjenica da su SAD i dio zagovornika samostalne hrvatske države koji se okupljao na tim komemoracijama bili na suprotnim stranama u Drugom svjetskom ratu.

Komemoracije su održavale razne hrvatske organizacije i društva, bilo samostalno, bilo u suradnji. U prvom slučaju uglavnom se radilo o organizacijama i društvima koje su bile dio Hrvatskoga oslobodilačkoga pokreta, a koji je pretendirao biti ekskluzivni predvodnik hrvatske državotvorne borbe. U SAD-u su spomenute komemoracije organizirali Ujedinjeni američki Hrvati, uporni zagovaratelji što šire organizacijske suradnje hrvatske političke emigracije. Dio HOP-a bila je organizacija Ujedinjeni kanadski Hrvati, koja je od sredine 1970-ih godina organizirala komemoracije za žrtve Bleiburške tragedije u hrvatskom izletištu Zelengaj u Torontu, u kojem je bila izgrađena kapelica posvećena sv. Anti te Spomenik hrvatskim velikanima. U potonje su se ubrajali i „bleiburški mučenici“. Sredinom 1970-ih godina došlo je i do stvaranja krovne organizacije većega dijela hrvatske političke emigracije – Hrvatskoga narodnoga vijeća, koje je datum 15. svibnja proglasilo Danom žalosti hrvatskoga naroda. Tako su HNV-ove lokalne jedinice – mjesni odbori, organizirali komemoracije za žrtve Bleiburške tragedije u nizu gradova s većim hrvatskim zajednicama. Još šire zajedništvo očitovale se tijekom 1980-ih godina u Australiji, gdje su se u nizu slučajeva kao organizatori komemoracija za žrtve Bleiburške tragedije pojavljivali Međudruštveni odbori za pojedinu lokalnu sredinu, a koji su okupljali većinu hrvatskih emigrantskih organizacija i društava na stanovitom području. U tim su komemoracijama važnu ulogu imali mladi i to ne samo kao izvođači kulturnoga dijela programa komemoracije, nego i kao govornici. Slično kao i u Torontu, u Sydneyju su se od 1985. godine komemoracije održavale na zemljištu HKD „Bosna“, gdje je podignut spomenik posvećen isključivo žrtvama Bleiburške tragedije. Još istaknutiju, vodeću ulogu u komemoracijama imali su mladi Hrvati u drugoj polovici 1980-ih godina u Argentini. Potonje su komemoracije dijelom imale prosvjedni karakter budući da su uključivale prosvjednu šetnju središtem Buenos Airesa, a s ciljem upoznavanja argentinske javnosti i relevantnih faktora ne samo s Bleiburškom tragedijom, nego i aktualnim položajem hrvatskoga naroda u Jugoslaviji te isticanje zahtjeva za samoodređenjem.

U kontekstu rastuće suradnje hrvatskih emigrantskih organizacija od sredine 1970-ih

godina nadalje treba istaknuti i to da su HNV-u prišli i neki hrvatski politički emigranti koji nisu imali nikakve veze s režimom NDH pa čak u ranijim dionicama života bili pro-jugoslavenski orijentirani. Njihovo sudjelovanje na komemoracijama za žrtve Bleiburške tragedije dodatno je davalo takvim manifestacijama nacionalni, svehrvatski pečat. Dok su se i ranije na bleiburškim komemoracijama slale poruke o potrebi jedinstva, ponajprije hrvatskih političkih emigranata, s protekom vremena ti pozivi na jedinstvo prošireni su i pretvoreni u poruke o potrebi pomirenja i općenacionalnoga jedinstva s ciljem stvaranja samostalne hrvatske države. Naime, nju se smatralo jedinom učinkovitom branom koja će spriječiti „nove Bleiburge“, za koje su hrvatski politički emigranti smatrali da će se sigurno dogoditi. Iako željni istine i kazne za nalogodavce i počinitelje zločina, hrvatski politički emigranti nisu težili osveti, novome krugu nasilja. Samostalna hrvatska država trebala je biti „osveta“ za Bleiburšku tragediju te najveći, najprikladniji i najtrajniji spomenik njenim žrtvama.

Popis izvora i literature

Tisak

- Ave advocata Croatiae fidelissima: list za vjerski život Hrvata u tuđini* (Buenos Aires), 1950.
Croatia (Fermo), 1947.
Danica (Chicago), 1949, 1953-1955, 1959-1964, 1967, 1976, 1985, 1987-1989.
Drina (Madrid), 1954, 1955.
Glas sv. Antuna (Buenos Aires), 1948, 1952.
Glasnik Srca Isusova i Marijina (Salzburg), 1952.
Hrvatski narod (Buenos Aires), 1970, 1978.
Hrvatski radnik (Pariz), 1955.
Hrvatski vjesnik (Clifton Hill), 1984, 1986, 1987.
Nezavisna Država Hrvatska (Toronto), 1970, 1976-1979, 1986-1989.
Otpor (Chicago), 1979.
Spremnost (Sydney), 1965, 1983, 1985, 1987, 1988, 1990.
Vjesnik Hrvatskoga narodnog vijeća (New York), 1976.
Vjesnik Hrvatskoga narodnog vijeća (Stuttgart), 1985.

Literatura

- BAREZA, Petar. „Bleiburška Katastrofa.“ *Hrvatska revija* (Buenos Aires), 1 (1960): 31-43.
 ČIZMIĆ, Ivan, SOPTA, Marin, ŠAKIĆ, Vlado. *Iseljena Hrvatska*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar, 2005.
 DELIĆ, Ante. „Djelovanje Ante Pavelića 1945. – 1953. godine.“ Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, 2016.
 GOLDSTEIN, Ivo. „Zločin i kazna (ili – kakva je veza Jasenovca i Bleiburga)“. U: *Jasenovac: manipulacije, kontroverze i povijesni revizionizam*, ur. Andriana Benčić, Stipe Odak, Danijela Lucić. Jasenovac: Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, 2018, 65-85.
 GRAHEK RAVANČIĆ, Martina. *Bleiburg i križni put 1945.: historiografija, publicistika i memorarska literatura*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2015.
 GRUBIŠIĆ, Vinko. „Bleiburg u egzilantskoj i domovinskoj hrvatskoj književnosti do 1990.“ *Hrvatska revija* 1 (1996): 61-78.
 JANDRIĆ, Berislav. „Prijeponi saveznika oko zahtjeva Jugoslavije za izručenjem osumnjičenih za ratne zločine iz savezničkih izbjegličkih logora u Italiji 1945.-1947.“ *Časopis za suvremenu*

povijest 38 (2006), br. 2: 457-498. <https://hrcak.srce.hr/7736>

JAREB, Mario. „Hrvatsko domobranstvo u objema Amerikama kao sastavni dio Ustaško-domobranskog pokreta od 1931. godine do Drugog svjetskog rata.“ U: *Povijest hrvatske političke emigracije u 20. stoljeću*, ur. Marin Sopta, Vlatka Lemić, Marija Benić Penava. Zagreb: Centar za istraživanje hrvatskog iseljeništva, 2020, 77-94.

KARAKAŠ OBRADOV, Marica. „‘Depoi špijuna i terorista’ Saveznički logori za ‘raseljene osobe’ u Italiji, Austriji i Njemačkoj.“ 1945. *Kraj ili novi početak?*, ur. Zoran Janjetović. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2016, 309-337.

KRAŠIĆ, Wolffy. „Bleiburg and Croatian Political Emigration – Commemorations, Interpretations and Use in Anti-Yugoslav Propaganda.“ *Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne* XXXI (2022): 47-79. <https://doi.org/10.4467/2543733XSSB.22.003.16705>

KUDRA BEROŠ, Viktorija. „Bleiburg kao kulturna trauma.“ *Etnološka tribina* 50 (2020), br. 43: 128-142. <https://hrcak.srce.hr/clanak/361486>

MAJIĆ, Častimir. „Savez hrvatskih svećenika u SAD i Kanadi.“ *Kršni zavičaj*, 34 (2001): 97-114.

MEŠTROVIĆ, Mate. *U vrtlogu hrvatske politike: kazivanje Peri Zlataru*. Zagreb: Golden marketing, 2003.

RADELIĆ, Zdenko. *Križari: gerila u Hrvatskoj: 1945. – 1950*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Alfa, 2011.

RADELIĆ, Zdenko. „Rat, država, nacija i revolucija: bitne pretpostavke komunističke represije u Hrvatskoj.“ U: *Represija i zločini komunističkog režima u Hrvatskoj: zbornik radova [sa znanstvenog skupa održanog u palači Matice hrvatske 10. svibnja 2011.]*, gl. ur. Romana Horvat. Zagreb: Matica hrvatska, 2012, 21-48.

RADICA, Bogdan. *Hrvatska 1945*. München; Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1974.

ŠARIĆ, Tatjana. „Bleiburške žrtve na stranicama Hrvatske revije.“ *Časopis za suvremenu povijest*, 36 (2004), br. 2: 505-521. <https://hrcak.srce.hr/clanak/151867>

TROŠELJ MIOČEVIĆ, Tanja. „Hrvatsko narodno vijeće od 1974. do 1990. godine.“ Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2023.

VUKUŠIĆ, Bože. *Čuvari bleiburške uspomene: počasni bleiburški vod: 1952. – 2017*. Zagreb: Udruga Hrvatski križni put, 2018.

VUKUŠIĆ, Bože. *HRB: Hrvatsko revolucionarno bratstvo: rat prije rata*. Zagreb: Klub hrvatskih povratnika iz iseljeništva; Sarajevo: Hrvatsko katoličko dobrotvorno društvo; Zadar: Hrvatski list; Zagreb / Australija: Hrvatska uzdanica; Melbourne: Hrvatski vjesnik, 2012.

Mrežne stranice

ČUVALO, Ante. „Josip Gamulin (1939. – 2009.) liječnik, domoljub, aktivist, humanitarac i humanist.“ *Portal Hrvatskoga kulturnog vijeća*. <https://www.hkv.hr/hkvpedija/iseljenistvo/43952-hrvati-u-svijetu-josip-gamulin.html>. Pristupljeno 13. siječnja 2025.

SUMMARY

The Most Prominent Commemorations of the Bleiburg Tragedy in Croatian Emigrant Communities and on the Bleiburg Field in the Period from 1945 to 1990

This article provides an overview and analysis of the most important commemorative events for the victims of the Bleiburg tragedy that were organized by Croatian political refugees in Western European countries, North and South America and Australia between 1945 and 1990. Not included are the commemorations in Austria (at the Unterloibach cemetery and the Bleiburger Feld), except for those in 1990, as well as the commemorations organized by the Croatian Peasant Party in the West. One focus of the research was the question of which Croatian émigré organizations and associations were the organizers of certain commemorations, especially when these were the result of broader cooperation among Croatian émigrés. The first commemorations in the sources consulted were recorded in 1955 in New York and Paris, while they became more frequent from the early 1960s onwards. During this time, Croats in the US took the lead in organizing commemorations, led by the United Croats of America organization, especially in Cleveland and Chicago. From the mid-1970s, the umbrella organization that united most Croatian émigrés – the Croatian National Council – took the lead in organizing commemorations. In the second half of the 1980s, the commemorations in Argentina and Canada were partly of a demonstrative nature to familiarize the responsible authorities and the public in the countries of immigration with the Bleiburg tragedy. In the 1970s and 1980s, young people and children who had been born and raised abroad – played an increasingly important role in the commemorations.

The messages proclaimed at the individual commemorations were also analysed. They often contained a call for the unity of Croats in the struggle for the creation of an independent Croatian state. It was believed that the achievement of this goal would be the best monument to the victims of the Bleiburg tragedy but also prevent similar disasters in the future. The article is written based on selected newspapers and magazines of Croatian émigrés, these being a relevant source for researching the political and social life of Croatian émigré communities.

Keywords: Bleiburg Tragedy; Croatian Political Emigrants; United American Croats; Croatian Liberation Movement; United Canadian Croats; Croatian National Council

dr. sc. Ivan TEPEŠ
Hrvatska matica iseljenika
Zagreb, Republika Hrvatska

ODNOS EMIGRANTSKOGA HSS-a PREMA OBILJEŽAVANJU BLEIBURŠKE TRAGEDIJE

U radu se na osnovi relevantne literature, arhivskoga gradiva i emigrantskoga tiska prikazuje i analizira odnos koji su dužnosnici Hrvatske seljačke stranke (HSS) u emigraciji imali prema obilježavanju Bleiburške tragedije. Predsjednik Vladko Maček s dijelom istaknutih stranačkih dužnosnika izbjegao je iz Zagreba u svibnju 1945. godine, nastavljajući djelovati u emigraciji i očekujući skori povratak u Hrvatsku uz pomoć Zapadnih sila. HSS-ov odnos prema tragediji hrvatskih vojnika i civila na Bleiburgu i Križnom putu bio je evolutivan, a može se promatrati kroz četiri etape. Prva etapa obuhvaća razdoblje druge polovine 1940-ih, a glavno obilježje joj je javna HSS-ova šutnja unatoč tome što je Maček imao pristup svjetskom i emigrantskom tisku. Druga etapa obuhvaća razdoblje od 1950. do 1959. godine. U njoj stranačka glasila počinju pisati o Bleiburškoj tragediji, a dužnosnici pozivati na prikupljanje svjedočanstava zbog rasvjetljivanja događaja. Treća etapa započela je posjetom stranačkoga izaslanstva Bleiburgu u rujnu 1959. i trajala je sve do 1978. godine. To razdoblje obilježio je niz tekstova o Bleiburškoj tragediji, kao i početak djelovanja HSS-ovog Društva u Klagenfurtu, koje je od sredine 1960-ih redovito sudjelovalo na komemoracijama na Bleiburškom polju. Četvrta etapa obuhvaća razdoblje od 1978. do 1989., a glavno obilježje joj je potpuno prihvaćanje Bleiburga kao tragedije cijeloga hrvatskoga naroda, a ne samo naslijeđe Ustaškoga pokreta. To razdoblje snažno je obilježio i pokušaj internacionalizacije Bleiburške tragedije putem Spomenika žrtvama Jalte u Londonu. Cilj rada je pridonijeti boljem razumijevanju načina održavanja sjećanja na Bleiburšku tragediju tijekom razdoblja komunističke Jugoslavije te načina na koji se prema tragediji odnosio dio hrvatske emigracije okupljen oko HSS-a.

Ključne riječi: Bleiburška tragedija; Križni put; Komunistički zločini; Hrvatska politička emigracija; Hrvatska seljačka stranka

Uvod

Ključnu ulogu u održavanju sjećanja na Bleiburšku tragediju odigrala je hrvatska politička emigracija. Tijekom 45 godina u komunističkoj Jugoslaviji se o tragediji i počinjenim zločinima moralo šutjeti. O njoj se otvoreno govorilo isključivo među emigrantima koji su ju mogli i komemorirati na Bleiburgu. Uspostavom neovisne hrvatske države početkom 1990-ih, svjedočanstva o Bleiburškoj tragediji, Križnom putu i komunističkim zločinima prvi puta su dospjela pred širu javnost u domovini. Time se povećao i interes za njeno istraživanje.¹ Po pitanju sistematiziranoga istraživanja komemoriranja od strane hrvatske političke emigracije, najviše je interesa bilo usmjereno prema organizatorima komemoracije – Počasnom bleiburškom vodu (PBV) i njegovim aktivnostima na groblju u Unterloibachu i Bleiburškom polju.² U posljednje vrijeme pozornost je posvećena i odnosu drugih sudionika iz političke emigracije prema Bleiburškoj tragediji i njenom komemoriranju,³ no odnos emigrantskih političara iz HSS-a vrlo je slabo obrađen. Pojedini podaci mogu se pronaći u radovima koji obuhvaćaju bleiburške komemoracije tijekom 1980-ih godina, pogotovo 1985. kada se obilježavala 40. godišnjica.⁴ Nešto detaljnije obrađena je HSS-ova aktivnost oko podizanja Spomenika žrtvama Jalte u Londonu, čime su tijekom 1980-ih Bleiburšku tragediju nastojali internacionalizirati.⁵

Stoga se pokazuje potreba za detaljnijim prikazom i analizom odnosa emigrantskoga HSS-a prema obilježavanju Bleiburške tragedije koja se pretežno promatra s dvije pozicije. S jedne strane su ratni pobjednici odgovorni za izvršenje zločina, odnosno komunisti, dok su s druge strane ratni gubitnici i žrtve zločina, odnosno vojnici oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske (NDH) i civili. Prvi su o svojim zločinima šutjeli, nastojeći ih zataškati, dok su drugi nastojali održati sjećanje. Iako u opreci s ustaškom politikom i ostavštinom NDH, na pozicijama održanja sjećanja i kažnjavanja odgovornih postavilo se i vodstvo

- 1 Detaljnije o Bleiburškoj tragediji i pripadajućoj literaturi vidi: GRAHEK RAVANČIĆ, *Bleiburg i Križni put 1945.: historiografija, publicistika i memoarska literatura*.
- 2 VUKUŠIĆ, *Čuvari bleiburške uspomene – Počasni bleiburški vod 1952. – 2017*.
- 3 KRAŠIĆ, „Bleiburg and Croatian Political Emigration – Commemorations, Interpretations and Use in Anti-Yugoslav Propaganda“, 47-79; TOKIĆ, „Avengers of Bleiburg: Émigré Politics, Discourses of Victimhood and Radical Separatism during the Cold War“, 71-88.
- 4 KRAŠIĆ, „Bleiburg and Croatian Political Emigration – Commemorations, Interpretations and Use in Anti-Yugoslav Propaganda“, 73-74; NIELSEN, „The Yugoslav State Security Service and the Bleiburg Commemorations“, 62-68.
- 5 TEPEŠ, *Hrvatska-politička emigracija – HSS*, 410-413.

HSS-a u emigraciji. U radu se analiziraju načini na koji se HSS tijekom godina postavljao prema Bleiburškoj tragediji; kako su gledali na odgovornost pojedinih čimbenika uključenih u nju; na koji način su sami pridonijeli održavanju sjećanja i, naposljetku, na koji način su Bleiburg nastojali internacionalizirati.

Vremenski okvir rada započinje završetkom Drugoga svjetskog rata u svibnju 1945., kada se Bleiburška tragedija dogodila, a završava padom komunizma u Hrvatskoj i Europi 1989./90., kada su podaci o razmjerima poslijeratnih komunističkih zločina dospjeli pred širu javnost u zemljama koje su bile pod komunizmom. Rad je podijeljen u četiri vremenske etape, s obzirom na različitost odnosa koji su HSS-ovci pokazivali prema Bleiburškoj tragediji u dugom razdoblju od 45 godina. Taj odnos nije bio jednoličan, nego evolutivan. Od prvotnoga stava da je tragedija tegobno povijesno naslijeđe koje pripada samo ustašama i NDH, do stava da je ona utkana u baštinu cijeloga hrvatskoga naroda, o čemu brigu treba voditi i HSS.

Rad se temelji na relevantnoj literaturi, arhivskoj građi i emigrantskom tisku. Od arhivskih izvora najviše je korišten dosje predsjednika HSS-ovog Društva iz Klagenfurta Milivoja Ašnera, koji se nalazi u fondu jugoslavenske Službe državne sigurnosti u Hrvatskom državnom arhivu. Od emigrantskoga tiska najviše je korišteno HSS-ovo službeno glasilo *Hrvatski glas* iz Kanade i njegovi godišnjaci, zatim ostali HSS-ovi listovi – *Hrvatska riječ*, *Hrvatski dom* i *Slobodni dom* iz Europe te *Hrvatska istina* iz Australije. Od emigrantskoga tiska ostalih skupina hrvatske političke emigracije korišteni su listovi *Hrvatska* i *Hrvatska revija* iz Argentine i *Danica* iz Sjedinjenih Američkih Država (SAD). Od međunarodnoga tiska korišten je američki *The New York Times*.

HSS u domovini i iseljeništvu do 1945. godine

HSS je prije Drugoga svjetskog rata bio najsnažnija hrvatska politička stranka, s plebisitarnom podrškom hrvatskoga naroda na posljednjim održanim izborima 1938. godine. U kolovozu 1939., šest dana prije početka rata, predsjednik Maček sklopio je sporazum s Dragišom Cvetkovićem, predsjednikom vlade Kraljevine Jugoslavije, što je dovelo do stvaranja Banovine Hrvatske. Ban je postao Ivan Šubašić, a Hrvatska je dobila širu autonomiju unutar Jugoslavije.⁶ Tijekom razdoblja svoje najveće popularnosti u Hrvatskoj, HSS je osnivao i svoje organizacije u iseljeništvu. Tijekom 1920-ih osnivaju se organizacije u SAD-u, a 1930-ih u Kanadi. U Kanadi, u gradu Winnipegu, 1929. je počeo izlaziti i list *Hrvatski glas* koji je poslije rata postao službeno glasilo iseljeničkoga HSS-a. Kanadske su organizacije vrlo brzo nakon svoga osnutka postale najsnažnije HSS-ove organizacije, koje su uz mnoštvo članova gradile svoje domove i raspolagale značajnim financijskim sredstvima. Takve su ostale i tijekom hladnoratovskoga razdoblja od 1945. do 1989. godine. U Europi su najrazvijenije organizacije bile u Belgiji, također osnovane 1930-ih, a koje su u hladnoratovskom razdoblju bile centar djelovanja po Europi i prema domovini. U Australiji se organizacije HSS-a pojavljuju još u prijeratno vrijeme, a u poslijeratnom vremenu značajnije se počinju razvijati u drugoj polovini 1950-ih godina. Iako su organizacije djelovale i u Argentini i Urugvaju od 1930-ih, one se u kasnijem razdoblju nisu uspjele značajnije razviti.⁷

Napadom nacističke Njemačke na Jugoslaviju 6. travnja 1941. jugoslavenska vlada od-

- 6 Opširnije o djelovanju HSS-a prije Drugoga svjetskog rata vidi: BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928. – 1941.*, sv. 1-2.
- 7 Opširnije o HSS-ovim iseljeničkim organizacijama u 20. stoljeću vidi: TEPEŠ, *Hrvatska politička emigracija – HSS*, 27-40, 317-406.

lazi u emigraciju, a s njom i dio HSS-ovaca predvođenih glavnim tajnikom Jurjem Krnjevićem i banom Šubašićem. Dana 10. travnja 1941. proglašena je NDH na čelu s Ustaškim pokretom i poglavnikom Antom Pavelićem. Maček je isti dan uputio i svoj proglas kojim je pozvao na lojalnost novoj vlasti, nakon čega se pasivizirao, a rat proveo u ustaškoj internaciji. HSS se tijekom rata raslojio. Jedan dio HSS-ovaca prihvatio je Mačkovu pasivnu politiku, drugi dio članova i dužnosnika priklonio se Ustaškom pokretu, a treći se priklonio partizanima s kojima je, neuspješno, tijekom 1944. pokušao sklopiti sporazum i potpredsjednik HSS-a August Košutić.⁸ Veliku ulogu HSS-ovci su tijekom razdoblja NDH imali u puču koji su predvodili ministar unutarnjih poslova Mladen Lorković i ministar oružanih snaga Ante Vokić. Namjera pučista bilo je prebacivanje NDH na stranu Zapadnih saveznika. Poglavnik Ante Pavelić puč je slomio u kolovozu 1944., a glavne protagoniste dao je uhititi. Među njima je bio i veliki broj HSS-ovaca, od kojih je jedan dio ubijen u zatvoru u Lepoglavi, poput Lorkovića i Vokića, dok je drugi dio pušten u svibnju 1945. i potom otišao u emigraciju.⁹ Kraj rata HSS-ovci su tako dočekali podijeljeni. Jedan dio okupljen oko bana Šubašića vratio se iz emigracije u domovinu. Oni su u ožujku 1945. ušli u zajedničku vladu s Josipom Brozom Titom u kojoj su djelovali do listopada 1945. godine.¹⁰ U Hrvatskoj je nastavila djelovati i skupina koja se tijekom rata pridružila partizanima. Treća skupina, okupljena oko Mačeka, odlučila se, uz pomoć ustaške vlasti, na odlazak iz Hrvatske. Početkom svibnja 1945. Maček je razgovarao s nizom HSS-ovih lokalnih dužnosnika, koji su mu donijeli vijesti o partizanskim zločinima, odnosno ubojstvima i uhićenjima istaknutih HSS-ovaca na teritorijima koje su partizani stavili pod svoju kontrolu. Na osnovu tih informacija Maček je procijenio da i njega čeka ista sudbina pa se odlučio na odlazak prije nego partizani uđu u Zagreb. Također je računao i na mogućnost da bi ga u slučaju odluke o ostanku mogle ubiti i ustaše pri povlačenju. No sigurno najveći motiv bile su informacije koje je dobio od Krnjevića da će kod Zapadnih saveznika biti dobro primljen i uz njihovu pomoć vratiti se u domovinu. Tako je Maček s obitelji napustio Zagreb u poslijepodnevnim satima 6. svibnja. Putne isprave, dva automobila s vozačima i određena financijska sredstva za put Mačeku je osigurala ustaška vlast. Isti dan u emigraciju su s obiteljima krenuli i bivši HSS-ovi narodni zastupnici Ivan Pernar¹¹, Josip Torbar¹², Josip Reberski¹³ te još neki istaknuti HSS-ovci. Maček je prvi doticaj sa Saveznicima imao

8 Opširnije o HSS-u tijekom rata vidi: JELIĆ-BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*; RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka 1941. – 1950.*

9 RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka 1941. – 1950.*, 26-29.

10 Opširnije o djelovanju HSS-ovaca koji su ostali u Hrvatskoj u prvim poslijeratnim mjesecima i godinama vidi: RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka 1941. – 1950.*

11 Ivan Pernar (1889. – 1967.) bio je hrvatski odvjetnik i političar. Bliski suradnik Stjepana Radića i član užega vodstva HSS-a. U međuratnom razdoblju više puta zatvaran, a u atentatu u Narodnoj skupštini u Beogradu u lipnju 1928. teško je ranjen, otada nosio metak iznad srca koji liječnici nikada nisu mogli izvaditi. Bio je zatvaran više puta i tijekom NDH, a nakon sloma puča Lorkovića i Vokića zatvoren u Lepoglavi odakle je u travnju 1945. prebačen u bolnicu iz koje je pušten pred slom NDH. U svibnju 1945. odlazi u emigraciju, prvo u Austriju pa onda u Italiju, odakle koncem 1940-ih odlazi u SAD u kojem je živio sve do svoje smrti. Tijekom emigrantskih dana vrlo aktivan u emigrantskom HSS-u („Pernar, Ivan“, 317-318).

12 Josip Torbar (1889. – 1963.) bio je hrvatski odvjetnik i političar. Tijekom 1920-ih bio je predsjednik kotarske organizacije HSS-a u Zagrebu, a 1935. i 1938. izabran je za HSS-ova zastupnika u jugoslavenskoj skupštini. Bio je član užega vodstva HSS-a. U Vladi Cvetković-Maček 1939. postao je ministar pošta i brzojava. Za vrijeme NDH više puta zatvaran, a posljednji put nakon sloma puča Lorkovića i Vokića. Pušten uoči sloma NDH. U svibnju 1945. emigrirao je u Austriju i Italiju, a nakon toga u Argentinu, zatim SAD i Kanadu. Tijekom emigracije ostao aktivan u HSS-u („Torbar, Josip“, 403).

13 Josip Reberski (1881.–1965.) bio je hrvatski odvjetnik i političar. U predratno vrijeme pripadao je užem HSS-ovu vodstvu, a 1935. i 1938. izabran za zastupnika u jugoslavenskoj skupštini. Za vrijeme NDH više puta uhićivan, a poslije sloma puča Lorkovića i Vokića zatvoren u Lepoglavi. U svibnju 1945. s obitelji je otišao u emigraciju. Prvo djelovao u Italiji do 1947., a nakon toga u Argentini. Tijekom emigracije ostao aktivan u HSS-u („Reberski, Josip“, 342).

kod Salzburga gdje je 10. svibnja obavio prve razgovore s predstavnicima američke vojske. Sljedećih 20 dana razgovore s diplomatskim i vojnim izaslanicima Saveznika nastavio je u Reimsu i u Versaillesu. Američki i britanski čelnici bili su upoznati s Mačkovim putovanjem i dali su jasne upute svojim vojnim i diplomatskim službama na terenu da se Mačeka ni u kojem slučaju ne smije izručiti Jugoslaviji. Maček se koncem svibnja konačno smjestio u Parizu u kojem je djelovao do kolovoza 1947. nakon čega se preselio u Washington u kojem je živio do svoje smrti u svibnju 1964. godine.¹⁴ Prvi javni istup Maček je imao u srpnju 1945. kada je dao intervju *The New York Timesu*, u kojem je spomenuo izraz „Željezna zavjesa“.¹⁵ Preostali HSS-ovi dužnosnici preko Austrije su dospjeli u Italiju u kojoj su boravili do 1947.¹⁶ nakon čega su otišli u Južnu Ameriku, Kanadu ili SAD, gdje su nastavili daljnje djelovanje.¹⁷ Krnjević se još od rata nalazio u Londonu u kojem je ostao živjeti sve do svoje smrti 1988. godine. Osim maloga broja visokih HSS-ovih dužnosnika pristiglih u emigraciju, HSS-ovo članstvo u iseljeništvu većinom je u poslijeratnim godinama ostalo sastavljeno od pripadnika starije generacije iseljenika i njihovih potomaka s vrlo malim prilivom novih emigranata izbjeglih 1945. godine.

Prijelomne godine za djelovanje HSS-a u iseljeništvu i njegovo ideološko pozicioniranje bile su 1964. i 1965. kada je umro Maček, a Krnjević postao novi predsjednik. Dotad je HSS bio bliži rješavanju hrvatskoga pitanja u okviru Jugoslavije, u sporazumu sa Srbima i Slovencima, slično sporazumu kojim je stvorena Banovina Hrvatska.¹⁸ Krnjevićevim dolaskom na čelno mjesto, HSS se okrenuo poziciji rješavanja hrvatskoga pitanja izvan okvira Jugoslavije, prekidajući sve veze sa Srbima koji su istovremeno u Krnjeviću vidjeli svoga velikoga protivnika.¹⁹ Po pitanju odnosa prema Ustaškom pokretu i NDH, Maček i Krnjević dijelili su slične negativne stavove²⁰, s tim da je Krnjević bio skloniji suradnji s bivšim ustašama, kao i oni s njim.

Sve navedene okolnosti i politički stavovi vodstva HSS-a utjecali su i na odnos prema Bleiburškoj tragediji.

Prva etapa HSS-ova odnosa prema Bleiburškoj tragediji od 1945. do 1950.

Prvu etapu obilježila je HSS-ova šutnja o Bleiburškoj tragediji, pogotovo njeno prešućivanje u Mačkovim javnim nastupima pred svjetskim medijima. Maček je za komunističke zločine na Bleiburgu i Križnom putu, prema vlastitom svjedočenju, saznao koncem srpnja 1945. godine.²¹ U to vrijeme dao je i svoj prvi intervju *The New York Timesu*. Sljedeću priliku za javno iznošenje činjenica o Bleiburgu imao je prilikom intervjuja za *Herald Tribune* u rujnu 1945. godine. U izjavi tom mediju usprotivio se jedino jugoslavenskoj praksi da se ljude unovačene u hrvatske i srpske vojne postrojbe tijekom nacističke okupacije progoni kao ratne zločince.²² Maček je šutio o Bleiburgu i u kasnijim izjavama, a najviše ih je bilo ti-

14 Detaljnije o Mačkovom odlasku iz Zagreba, boravku u Parizu i djelovanju u emigraciji vidi: TEPEŠ, *Hrvatska politička emigracija – HSS*, 41-238.

15 Cyrus Leo SULZBERGER, „Matchek Predicts Tito Dictatorship“, *The New York Times* (New York), 23. 7. 1945., 6.

16 Opširnije o djelovanju HSS-ovca u Italiji do 1947. vidi: TEPEŠ, „Croatian Peasant Party In Italy from 1945 to 1947“, 425-461.

17 Imena svih prijeratnih narodnih zastupnika HSS-a biranih na izborima 1938., a koji su emigrirali, te njihov razmještaj po državama u iseljeništvu sredinom 1950-ih vidi: TEPEŠ, *Hrvatska politička emigracija – HSS*, 318.

18 Detaljnije o Mačkovoj emigrantskoj politici i pokušajima sporazumijevanja sa Srbima vidi: TEPEŠ, *Hrvatska politička emigracija – HSS*, 129-181.

19 TEPEŠ, *Hrvatska politička emigracija – HSS*, 257-282.

20 Isto, 100-106.

21 MAČEK, *In The Struggle For Freedom*, 267.

22 „Izjava dra Mačeka ‘Herald Tribune’“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 25. 9. 1945., 1.

jekom njegova posjeta kanadskim i američkim organizacijama HSS-a u rujnu 1946.²³ Tom prilikom spomenuo je da u Jugoslaviji „aktivna oporba režimu znači smrt, prisilni rad i koncentracijski logor“, ali nije spomenuo i masovne poslijeratne zločine.²⁴ Na velikom zajedničkom skupu svih američkih Hrvata održanom tijekom njegova posjeta SAD-u Maček je snažno osudio ustaške zločine, ali pritom nije spomenuo poslijeratne komunističke zločine. Tom prilikom je rekao:

„Nijemci i Talijani su Hrvatima bacili kao udicu vjekovni san o vlastitoj državi i tako je proglašena Nezavisna Hrvatska Država, - Malo je Hrvata koji su tome vjerovali jer je to bila tuđinska udica. Nastala je nova Kalvarija. Na stotine hiljada Hrvata i Srba zaklano je jer nisu htjeli šije pokloniti pred fašizmom i nacizmom. Narod je bježao u šumu, gdje su ga dočekali organizirani komunisti sa novom prevarom o oslobodilačkom pokretu. Komunistima je bilo do toga da, kad padne sila Nijemaca i Talijana, oni zajaše na narod. I uspjelo im je prevariti saveznike i tako su se savezničke pomoći dočepali onoga za čim su išli. Nastupila je još teža Kalvarija. Danas samo ne pristajati uz režim znači progon, a otpor istome znači smrt ili tamnicu. No narod nije klonuo.“²⁵

Preseljenjem u Washington 1947. Mačeku je pristup američkim medijima bio pojačan i zbog sudjelovanja u radu Međunarodne seljačke unije (MSU), čiji je bio suosnivač (1947.) i doživotni potpredsjednik.²⁶ Maček je u svim nastupima napadao Tita kao diktatora i oštro kritizirao novu jugoslavensku komunističku vlast, ali nije spominjao Bleiburšku tragediju.²⁷

Slično je bilo i s HSS-ovim iseljeničkim tiskom. *Hrvatski glas* je u prvim mjesecima nakon završetka rata bio dezorijentiran i veličao Tita i novu vlast, a sve zbog Šubašića koji je boravkom u SAD-u tijekom rata razvio usku suradnju s uredništvom *Hrvatskoga glasa*. Pisanje se postupno mijenjalo nakon Mačeka istupa u *The New York Timesu*, a potpuno se promijenilo tek nakon Šubašićeve ostavke u jugoslavenskoj vladi.²⁸ U to vrijeme dezorijentiranosti, *Hrvatski glas* je na režim gledao blagonaklono, očekujući poštena suđenja zarobljenim vojnicima i civilima, a donosio je čak i tekstove koji su demantirali pisanja novina *The New York Times* o komunističkoj represiji.²⁹ S druge strane, *Hrvatski glas* iz zemlje je donosio vijesti o strijelanjima, pritom ih uspoređivši s onim ustaškim iz doba NDH, a žrtve koje je isticao bile su vezane ponajprije za HSS. Tako je u tekstu iz rujna 1945. napisano:

„Najveći otpor u narodu izazivlju strijeljanja domobrana i istaknutih pristaša HSS. Streljalo se i streljalo kao ono godine 1941.! Domobrani su proglašeni Mačekom vojskom i zato se istrebljuju. Što ne ubija puška i jama ubiva tifus, glad itd.“³⁰

Na istom tragu, dvije godine kasnije, HSS-ov list *Hrvatski dom* iz Belgije donio je popis prvaka HSS-a koje su ubili komunisti.³¹

23 „Matchek In Chicago Scores Tito Regime“, *The New York Times*, 3. 9. 1946., 17; „Pro-Tito Vote Put At 15%“, *The New York Times*, 24. 9. 1946., 24; „Izjava Mačeka novinarima u Ottawa-i“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 24. 9. 1946., 1; „Izjava predsjednika dr. Mačeka novinama u Gary“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 24. 9. 1946., 1.

24 „Matchek In Chicago Scores Tito Regime“, *The New York Times*, 3. 9. 1946., 17.

25 „Govor dr. Mačeka na Hrv. Saboru“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 24. 9. 1946., 2.

26 Detaljnije o Mačekom djelovanju u MSU-u vidi: TEPEŠ, *Hrvatska politička emigracija – HSS*, 183-200, 221-238.

27 „East Europe Exiles Seek Peasant Unity“, *The New York Times*, 4. 7. 1947., 1, 3; „Leader Of Croats Assails Tito Rule“, *The New York Times* (New York), 29. 8. 1947., 11; „Leaders In Exile Doubt U.N. Aid Now“, *The New York Times*, 1. 10. 1947., 6; „Tito-Stalin Split Held Mere Tactic“, *The New York Times*, 9. 5. 1950., 8.

28 TEPEŠ, „*Hrvatski glas* o političkim događajima u Jugoslaviji od 1945. do 1950. godine“, 223-229.

29 „100 tisuća Južnih Slavena internirano“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 11. 9. 1945., 1; „Zagonetka o 100,000 zatočenih Jugoslavena kod Bjelovara“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 11. 9. 1945., 1.

30 Ilija BOŠNJAK, „Prilike u domovini“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 11. 9. 1945., 2.

31 „Prvaci HSS pobijeni od komunista“, *Hrvatski dom* (Bruxelles), srpanj 1947., 2-3.

Osim Mačeka, za Bleiburšku tragediju znali su u to vrijeme i drugi istaknuti HSS-ovci. Pernarovo saznanje vidljivo je u predstavci upućenoj predsjedniku Argentine Juanu Perónu u studenom 1946. godine. U njoj Pernar i rektor Hrvatskoga papinskoga zavoda svetoga Jeronima iz Rima Juraj Madjerac mole Perona da primi hrvatske izbjeglice u Argentinu. Tom su prilikom, između ostalog, napisali:

„Od onih, koji padoše u ruke Tita bilo je za nekoliko dana okrutno bez suda, nakon proglašenja i prihvata mira sa strane Velikih Saveznika, poubijano i poklano na stotine tisuća Hrvata obojega spola.“³²

O Bleiburgu se u lipnju 1948. oglasio i Jozo Kljaković³³, istaknuti hrvatski umjetnik blizak HSS-u.³⁴ On je optužio savezničke časnike da su bez mnogo razmišljanja predali hrvatsku vojsku partizanima koji su ih zatim razoružali i goloruke poslali nazad u Jugoslaviju, gdje su ih odmah počeli ubijati. Na kraju je zaključio:

„Te Katinske Slovenačke šume natopljene su krvlju mladića hrvatskih, koje je vođa Pavelić izdao i za svoju slavohlepnost u smrt poslao.“³⁵

Upravo javna šutnja pred svjetskim medijima o saznanjima koja su imali izazvala je bivše ustaške dužnosnike da ih napadnu i kritiziraju. Primarna meta kritika bio je Maček koji je od svih HSS-ovaca imao najveći pristup svjetskim medijima.

Najžešću kritiku za šutnju o Bleiburgu Mačeku je uputio Danijel Crljen³⁶, član izaslanstva NDH prilikom predaje oružanih snaga NDH na Bleiburgu. Izravan povod Crljenovoj reakciji bio je Mačeka tekst povodom 10. travnja 1948. u kojemu je uputio žestoke kritike na račun ustaša i NDH, negirajući njenu neovisnost i državnost.³⁷ Crljen je kao odgovor Mačeku izdao cijelu knjižicu u kojoj je iznio niz kritika prema njegovoj dugogodišnjoj politici. Jedan dio zauzela je i kritika HSS-ova odnosa prema Bleiburškoj tragediji, kao i cijeli niz optužbi za HSS-ovu pozitivnu politiku prema komunistima u razdoblju prije i poslije tragedije.³⁸ Crljen je optužio HSS zbog Košutićeva pokušaja suradnje s partizanima u vrijeme dok su oni u Dubrovniku vršili ubojstva intelektualaca i svećenika, među kojima i Petra Perice³⁹ te svećenika franjevac u Širokom Brijegu⁴⁰. Nadalje je Crljen kritike usmjerio na Šubašića, počevši s razdobljem njegova emigrantskoga djelovanja tijekom rata u SAD-u kada je među hrvatskim iseljenicima promovirao potporu komunistima. No

32 „Predstavka Hrvata na predsjednika Republike Argentine g. Perona“, *Danica* (Chicago), 22. 1. 1947., 3.

33 Jozo (Josip, Jozo) Kljaković (1889. – 1969.) bio je hrvatski slikar i karikaturist. Studirao matematiku u Zagrebu te arhitekturu i slikarstvo u Pragu, Beču, Rimu, Ženevi, Firenci i Parizu. Od 1921. do 1943. bio je profesor na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Tijekom razdoblja NDH bio je zatvoren od listopada 1941. do veljače 1942., a 1943. otišao je u emigraciju, prvo u Rim, zatim 1947. u Argentinu da bi se 1956. ponovno vratio u Rim. U emigraciji blizak HSS-u. U Zagreb se vratio 1968. godine, gdje je i umro (FLEGO, „Kljaković, Jozo (Josip, Jozo)“).

34 Opširnije o Kljakovićevoj povezanosti s emigrantskim HSS-om vidi: TEPEŠ, „Croatian Peasant Party in Italy from 1945 to 1947“, 428-429, 434-436, 439, 444; TEPEŠ, *Hrvatska politička emigracija-HSS*, 60, 97, 99, 343.

35 Jozo KLJAKOVIĆ, „Ljudima dobre volje“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 8. 6. 1948., 2.

36 Danijel Crljen (1914. – 1995.) bio je ustaški dužnosnik. Godine 1936. diplomirao je hrvatski i francuski jezik na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, nakon čega je do 1941. bio gimnazijski profesor u Varaždinu, Splitu, Sinju, Gospiću i Derventu. Član ustaškoga pokreta postao je još u prijeratno vrijeme, a tijekom NDH obavljao je niz državnih dužnosti. Bio je ustaški pukovnik i član izaslanstva koje je 14. i 15. svibnja 1945. pregovaralo u Bleiburgu sa saveznicima o predaji oružanih snaga NDH. Nakon neuspjelih pregovora probio se preko Karavanki čime je izbjegao predaju partizanima. U Italiji je uhićen 1946, ali je pothvatom ustaških časnika izbačen iz zatvora 1947., nakon čega odlazi u Argentinu, gdje živi sve do svoje smrti. Bio je aktivan u hrvatskoj emigraciji, a u proljeće 1992. posjetio je Hrvatsku („Crljen, Danijel“, 72-73).

37 Vladko MAČEK, „U oči 10. travnja“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 30. 3. 1948., 1.

38 CRLJEN, *Otvoreno pismo dru Vladimiru Mačeku predsjedniku Hrvatske seljačke stranke*.

39 Petar Perica (1881. – 1944.) bio je hrvatski katolički svećenik, isusovac i autor poznatih vjerskih pjesama „Do nebesa nek se ori“ i „Rajska djevo kraljice Hrvata“. Partizani su ga zajedno s grupom od 52 ugledna Dubrovčana ubili na otoku Daksu u noći s 23. na 24. listopada 1944. godine.

40 Ubojstvo 12 hrvatskih svećenika franjevac na Širokom Brijegu partizani su počinili 7. veljače 1945. godine.

glavni Šubašićev krimen bilo je sudjelovanje u zajedničkoj vladi s komunistima i Josipom Brozom Titom. Uz Šubašića je ministar u vladi bio i HSS-ovac Juraj Šutej, o čemu je Crljen Mačeku napisao:

„Pa što su učinili? Postali su i ostali ministrima u partizanskoj vladi, koja je izvršila najžasniji pokolj Hrvata što ga povijest pamti, tako da sva masovna stradanja našeg naroda, od kad znamo, da postojimo, nisu ni blijeda slika onoga, što je izvršila koalicijska vlada partizani-HSS. [...] dok je 150 – 200.000 hrvatskih vojnika bilo okretano pod nož tempom od nekoliko tisuća dnevno, Vaši su ministri svojim imenima i ugledom Vaše vlastite stranke pokrivali taj zločin, ne dajući od sebe ni glasa protesta, izdržavši u toj vladi hrvatskog pokolja i poslije svih počinjenih užasa, sve do časa, kad ih je ubojica sam, kao nepotrebno oruđe, odbacio.“⁴¹

Crljen je optužio i HSS-ovu grupu dužnosnika na čelu s Pernarom da su tijekom proljeća 1947. u Rimu surađivali s Britancem Stephenom Clissoldom⁴², upravo u vrijeme kada je on u tom gradu bio jedan od glavnih protagonista uhićenja i izručenja hrvatskih emigranata Jugoslaviji.⁴³ Među izručenima su tada bili i novinari Danijel Uvanović⁴⁴, Milivoj Magdić⁴⁵ i Vilim Peroš⁴⁶.

Što se tiče samoga Mačeka, Crljen mu je prije svega predbacio činjenicu da su on i dio HSS-ovih zastupnika pod ustaškom pratnjom otišli iz Zagreba u svibnju 1945., a onda je krenuo sa zamjerkama i optužbama. Mačeku je zamjerio što se nije javno ogradio od Vlade Tito-Šubašić, optužujući ga da je na taj način primio na sebe, kao predsjednik HSS-a, dio neporecive odgovornosti za zločine koji su se pod tom vladom u Hrvatskoj dogodili. Nadalje mu je zamjerio što u javnosti spominje samo ustaške zločine, a o Bleiburškoj tragediji šuti, optužujući ga da je njegovom krivicom to ostao „najnepoznatiji zločin ovoga rata“ te dodavši:

41 CRLJEN, *Otvoreno pismo dru Vladimiru Mačeku predsjedniku Hrvatske seljačke stranke*, 33-34.

42 Stephen Clissold (1913. – 1982.) bio je britanski diplomatski djelatnik i obavještajac. U predratno vrijeme bio je ataše za tisak u britanskom konzulatu u Zagrebu i lektor engleskoga jezika na Zagrebačkom sveučilištu. Radio je za britansku obavještajnu službu kao specijalist za Balkan. U Zagrebu je održavao veze u katoličkim krugovima i s hrvatskim nacionalistima oko Milana Budaka. U Drugom svjetskom ratu djelovao je kao obavještajni časnik britanske vojske u Egiptu i Italiji, a u ljeto 1944. bio je član britanske misije u partizanskom Glavnom štabu. Nakon rata boravio je u Beogradu zbog obavještajnih zadataka, gdje je 1946. suđen u procesu Dragoljubu Jovanoviću. U Italiji se pojavio 1947. kao bojnič britanske obavještajne službe i tajnik angloameričke Komisije za repatrijaciju. Zbog njegova prokazivanja mnogi hrvatski emigranti iz Italije izručeni su Jugoslaviji. Jugoslavenske vlasti su ga s druge strane optuživale da je mnoge Hrvate pustio u Južnu Ameriku, a da su prokazivanja bila samo pokušaj popravljivanja slike o svojoj obavještajnoj djelatnosti u Jugoslaviji („Clissold, Stephen“, 71-72).

43 CRLJEN, *Otvoreno pismo dru Vladimiru Mačeku predsjedniku Hrvatske seljačke stranke*, 28.

44 Danijel Uvanović (1908. – 1947.) bio je hrvatski novinar i publicist. Tijekom 1930-ih bio je član uredništva *Hrvatske straže*, a 1940./41. odgovorni urednik *Hrvatskoga glasa*, dnevnika katoličke organizacije. U vrijeme NDH bio je član redakcije *Hrvatskoga naroda* od 1941. do 1943., i jedno kraće vrijeme njegov ravnatelj, a od 1943. do 1945. nadstojnik Hrvatskoga državnoga ureda „Croatia“. Nakon sloma NDH otišao je u Rim u kojemu je 1947. zaslugom predratnoga poznanika iz Zagreba i britanskog diplomata Stephena Clissolda, uhićen i izručen u Jugoslaviji te pogubljen nakon političkoga procesa te godine („Uvanović, Danijel“, 409).

45 Milivoj Magdić (1900. – 1948.) bio je hrvatski publicist. U drugoj polovini 1920-ih godina bio je član Komunističke partije, a početkom 1930-ih razočaran komunizmom priklanja se socijaldemokraciji. Bio je stalni suradnik *Socijalne misli* Božidara Adžije i veliki poklonik Miroslava Krleža. Pod utjecajem velikih čistki u Sovjetskom savezu u drugoj polovini 1930-ih postaje veliki protivnik komunizma i postaje zagovornik hrvatske državne neovisnosti. Uspostavom NDH biva i zatvaran pod sumnjom da je marksist, ali je pušten i postao suradnik *Spremnosti*. Slomom NDH odlazi u emigraciju, prvo u Austriju pa u Italiju, gdje je uhićen 1947. i izručen Jugoslaviji, gdje je osuđen na smrt i pogubljen („Magdić, Milivoj“, 249-250).

46 Vilim Peroš (1914. – 1947.) bio je hrvatski odgojitelj i novinar. Višu pedagošku školu završio je u Zagrebu, a novinarskim poslom bavio se još tijekom srednjoškolskoga obrazovanja, surađujući u *Hrvatskoj straži* i još nekim časopisima. U vrijeme NDH bio je do lipnja 1941. urednik sportske rubrike *Hrvatskoga glasa*, potom do svibnja 1942. sportski reporter *Hrvatskoga naroda*, nakon čega radi u uredništvu *Nove Hrvatske*, u kojoj je 1944. imenovan glavnim urednikom. Slomom NDH odlazi u emigraciju. U Italiji je uhićen u ožujku 1947. i izručen Jugoslaviji u travnju te potom osuđen na smrt („Peroš, Vilim“, 318).

„Stavili ste u džep 1000 (slovima: tisuću) zlatnika, koje Vam je Poglavljenik dao isplatiti, primivši od Vas obećanje, da se idete boriti za Hrvatsku, a pošli ste u svijet, da i vlastitom šutnjom prekrijete pokolj hrvatske vojske [...] Vi ste došli u emigraciju, i umjesto da Vas tragedija Vašeg naroda dovede izvan sebe, te da kriknete svijetu u lice svoj gnjev i svoju bol, Vi ste svojom šutnjom bitno doprinijeli zatajivanju te tragedije [...] Vi ste za tragediju svog naroda i pokolj njegove vojske pokazali manje zanimanja, nego li običan čovjek pokaže za žrtve poplave u Kini ili urođeničke pobune u Madagaskaru. [...] Nema g. predsjedniče, trijeznog Hrvata, kojemu se neće dizati kosa na glavi od groze, kad usporedi ono, što se je u Hrvatskoj s hrvatskim narodom tokom rata dogodilo, s onim, što ste Vi iz tih događaja izabrali da svijetu objavite.“⁴⁷

U svim svojim optužbama Crljen nije zaboravio spomenuti ni Krnjevićevo sudjelovanje u jugoslavenskoj ratnoj izbjegličkoj vladi s Dražom Mihailovićem, čije su postrojbe u to vrijeme također vršile zločine nad Hrvatima.⁴⁸

U ovakvom ozračju optužbi prva etapa privela se svome kraju.

Druga etapa odnosa prema Bleiburškoj tragediji od 1950. do 1959.

HSS-ovci, očito svjesni činjenica koje su im bivši ustaše stavljali na teret, polako su počeli mijenjati svoj odnos prema Bleiburškoj tragediji i prihvaćati njeno rasvjetljavanje kao svoju obvezu, što će postati vidljivo u drugoj etapi.

Prvi veći tekst, i izravno svjedočanstvo o tragediji na Bleiburgu i Križnom putu, HSS-ovci su putem svoga *Hrvatskoga glasa* donijeli u travnju 1950., prenoseći informacije o pronađenoj masovnoj grobnici u jami u Sošicama na Žumberku. U tekstu koji donose s dozom opreza može se iščitati stav HSS-a toga vremena da je tragedija naroda iz svibanjskih dana 1945. više bila stvar ustaša. Tekst su prenijeli iz lista *Hrvatska* koji je izlazio u Buenos Airesu, a koji su oni nazvali „Ustaška „Hrvatska““. Na početku su napisali da je *Hrvatska* izvještaj primila „od nekoga svoga čovjeka iz Europe“ koji tvrdi da je „Titov režim poklao samo na jednom mjestu 30,000 Hrvata“. Obrazlažući svrhu svoje objave, pomalo se pravdajući, HSS-ovci su napisali:

„Tako taj izvještaj prema rečenim ustaškim novinama. Mi ga donosimo naročito radi toga, jer nas je na njega upozorio prijatelj rodnom iz Žumberka, čiji je sin također u ono vrijeme poginuo, i sad drži da su ga baš ubili kad i one druge 1945. i vječni sanak sniva u provaliji o kojoj je riječ.“⁴⁹ Poslije svjedočanstva, Hrvatski glas donio je svoj komentar stavljajući odgovornost za tragediju i na ustaše, a u njemu je napisano: „Piše „Hrvatska“, da radi toga zločina diže optužbu protiv Titovog režima, samo nas je strah, da bi Titov režim mogao sličnu optužbu podignuti protiv grupe koja se oko toga lista kupi, jer makar je iz Jasenovca i Stare Gradiške Sava nosila dalje tolike glave i trupa ljudska, ipak je i diljem cijele tužne Kroacije mnogo novih groblja, nastalih za režima ustaških rasova i njihovih patrona... U ostalom nitko nije zaslužniji, što je navodni Josip Broz iz Kumrovcu postao čak maršalom u NR Jugoslaviji, nego su ustaški rasovi... Zato nevina krv te hrvatske mladeži, poklane 1945. godine, pada na glave ne samo komunističkih glavešina, napose onih koji su pokolj naredili, već i ustaških rasova!“⁵⁰

HSS-ov odmak u odnosu na Bleiburšku tragediju, smatrajući je isključivo ustaškim na-

47 CRLJEN, *Otvoreno pismo dru Vladimiru Mačeku predsjedniku Hrvatske seljačke stranke*, 34-35, 37.

48 Isto, 30.

49 „Pronađeno da je ogromno groblje kod Žumberka“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 18. 4. 1950., 1.

50 Isto.

slijedom, očito je dosta upadao u oči, što je zasmetalo bivšim HSS-ovim narodnim zastupnicima koji su se tijekom rata pridružili ustašama i s njima ostali i u emigraciji. Tako je jedan od njih, Stipe Matijević⁵¹, u rujnu 1950. HSS-ovcima prikazao jednu drugu dimenziju Bleiburške tragedije, spomenuvši da su uz NDH pristali mnogi zastupnici i organizacije HSS-a, a da se u velikom broju u oružane snage NDH uključilo i hrvatsko seljaštvo

„koje se za tu državu borilo do zadnjega časa njezina opstanka poput lavova i ginulo u tisućama u domovini i na kobnom povlačenju kroz Sloveniju u Korušku pa i dalje. Sve su to bili pripadnici HSS-a, odnosno djeca, pa čak i unučad pripadnika boraca HSS-a, koji su kao izbornici izvojevali dvije ogromne pobjede dr. Mačeka“⁵².

Matijević je, poput Crljena, optužio Pernara i grupu HSS-ovaca da su surađujući s Clissoldom u Rimu prokazivali „hrvatske borce i mučenike kao ratne zločince i dali ih u smrt i na vješala u Jugoslaviji!“⁵³ K tome im je dodao i optužbu da su u proljeće 1947., samo nekoliko dana prije njihova odlaska u Argentinu, Clissoldu predali i jedan popis narodnih zastupnika HSS-a.⁵⁴

Pod teretom optužbi HSS-ovci su u srpnju 1952. na konvenciji HSS-ovih kanadskih organizacija prihvatili prijedlog da se putem članova i organizacija prikupe što točniji i podrobniji podaci o komunističkim zločinima nad „hrvatskom vojskom“ u svibnju 1945.⁵⁵ Na osnovi toga Pernar je u veljači 1954. objavio jedno takvo svjedočanstvo, koje je primio iz Bolivije od preživjeloga svjedoka Bbleiburške tragedije i Križnoga puta. U njemu je bio detaljno opisan put preživjeloga svjedoka s opisom načina izvršenja zločina koji su počinili partizani. Pernar je poslije iznesenoga svjedočanstva pozvao sve one koji posjeduju podatke o zločinima da mu pišu na njegovu adresu u New Yorku, kako tragedija ne bi pala u zaborav. Pernar je bio svjestan i važnosti internacionalizacije Bleiburške tragedije te ju je usporedio sa zločinom nad poljskim vojnicima u Katynskoj šumi, što je postalo „predmet velike svjetske kampanje“.⁵⁶

Najznačajnije obilježje druge etape zasigurno je Mačekovo spominjanje Bleiburške tragedije i poslijeratnih komunističkih zločina u svojoj knjizi tiskanoj 1957., a stavljenoj na tržište u veljači 1958. godine. Knjiga je objavljena na engleskom jeziku u SAD-u i bila je namijenjena međunarodnoj javnosti.⁵⁷ Ona je bila i odraz Mačekova gledanja na rješavanje hrvatskoga pitanja unutar jugoslavenskoga okvira pa je, uz poslijeratna stradanja Hrvata, Maček spomenuo i stradanja Srba, odnosno Mihailovićevih četnika te slovenskih domobrana pod zapovjedništvom Leona Rupnika. Maček je Bleiburšku tragediju okarakterizirao najstrašnijim zločinom i masakrom koji „zasjenjuje čak dobro poznate sovjetske likvidacije poljskih časnika u Katynskoj šumi“.⁵⁸ Naveo je masovne grobnice po Sloveniji, ali i marševe smrti kroz sjevernu Jugoslaviju te koncentracijske logore da bi na kraju zaključio:

51 Stipe Matijević (1887. – 1972.) bio je hrvatski političar. Nakon Prvoga svjetskoga rata osnovao je organizaciju HSS-a u svom rodnom kraju, u Blatu na Cetini. Izabiran je za zastupnika HSS-a u Narodnoj skupštini tijekom 1920-ih i 1930-ih godina. Bio je jedan od organizatora Hrvatske seljačke zaštite. Poslije proglašenja NDH pristupio je Ustaškom pokretu, agitirajući na članove HSS-a da učine isto. Pavelić ga je 30. listopada 1941. imenovao doglavnikom, a u veljači 1942. imenovan je u Hrvatski državni sabor. U svibnju 1945. otišao je u emigraciju. Prvo je boravio u Austriji i Italiji, a od 1947. trajno se preselio u Argentinu. I u emigraciji je ostao politički aktivan („Matijević, Stipe (Stipan)“, 261).

52 Stipe MATIJEVIĆ, „Otvoreno pismo g. dru. Žigi Scholl-u“, *Hrvatska* (Buenos Aires), 2. 9. 1950., 4.

53 Isto.

54 Isto.

55 Ivan PERNAR, „Svjedočanstva o pokolju Hrvata 1945.“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 8. 2. 1954., 5.

56 Isto.

57 PRPIĆ, Dr. Juraj Krnjević – *Tri emigracije I: razgovori – pisma – prilozi*, 203.

58 MAČEK, *In the Struggle For Freedom*, 267.

„Unatoč tih komunističkih zločina, Tito i njegovi suradnici imaju hrabrosti tražiti pravdu za druge ratne zločine“.⁵⁹

Maček je neizravno za tako velik broj ljudi koji je bio uvučen u tragediju optužio ustaše navodeći podatak da je ustaška vlada pri povlačenju naredila vojsci da ide s njom i da je tom prilikom regrutirano tri divizije ljudi bez njihove volje. Istaknuo je i da su se vojsci u povlačenju pridružili i deseci tisuća civila, bježeći pred komunističkim terorom, te da su se svi predali Britancima očekujući njihovu zaštitu. Po pitanju broja stradalih, Maček je ostao suzdržan, navodeći kako se njihov točan broj ne zna, ali je naveo broj od oko 16 tisuća Hrvata pokopanih u tenkovskim rovovima južno od Maribora.⁶⁰

Unatoč navedenim aktivnostima kojima su počeli progovarati o Bleiburškoj tragediji, HSS-ovci u drugoj etapi još uvijek niti su obilježavali svibanjske događaje, niti su ih prigodno spominjali u svom tisku tijekom svibnja ili studenoga.

Treća etapa odnosa prema Bleiburškoj tragediji od 1959. do 1978.

U trećoj etapi povećanje dinamike odnosa HSS-ovaca prema Bleiburškoj tragediji bilo je najizraženije, a velik utjecaj imala je i promjena na čelu HSS-a. Do Mačekove smrti, HSS-ova politika bila je više usmjerena prema gradnji dobrih odnosa sa Srbima i Slovencima unutar jugoslavenskoga okvira rješavanja hrvatskoga pitanja, dok se dolaskom Krnjevića na mjesto predsjednika 1965. težište prebacilo na razvijanje dobrih odnosa s nacionalno orijentiranom hrvatskom političkom emigracijom pa i bivšim ustašama. Krnjević je u to vrijeme čak imao velike šanse doći na čelo objedinjene hrvatske emigracije.⁶¹ Na tragu takve nove politike i odnos prema Bleiburškoj tragediji počeo se mijenjati.

Određeni značajni pomaci počeli su se odvijati još za vrijeme Mačekova života, čemu je prvi znak bilo spominjanje Bleiburga u njegovoj knjizi. Na tom tragu dogodio se i prvi posjet HSS-ova izaslanstva Bleiburškom polju i groblju u Unterloibachu na katolički blagdan Male gospe, 8. rujna 1959. godine. U ime stranačkoga vodstva, Ilija Jukić⁶² s izaslanstvom na groblju je položio vijenac HSS-a s tekstom: „Palim hrvatskim sinovima za domovinu – Vodstvo HSS“, i tom prilikom održao prigodan govor.⁶³ Taj posjet imao je odjeka i u širem krugu hrvatske emigracije,⁶⁴ a zabilježila ga je i jugoslavenska tajna služba.

59 Isto, 268.

60 Isto, 267.

61 TEPEŠ, *Hrvatska politička emigracija-HSS*, 270-275.

62 Ilija Jukić (1901. – 1977.) bio je hrvatski diplomat, političar i publicist. Nećak je Luke Jukića, atentatora na bana Cuvaja. Gimnaziju je završio u Banjoj Luci, diplomirao u Parizu. Tijekom 1920-ih i početkom 1930-ih djeluje u jugoslavenskoj diplomaciji iz koje je otpušten 1934., a od 1937. bio je vanjskopolitički urednik *Hrvatskoga dnevnika*. Aktivan u HSS-u. Tijekom 1930-ih održavao je veze s Robertom Schumanom i Krnjevićem u emigraciji, koncem 1930-ih bio je Mačekov savjetnik za međunarodne odnose, a nakon Mačekova ulaska u vladu i šef njegova potpredsjedničkoga kabineta. Od 1940. opet djeluje u jugoslavenskoj diplomaciji, a 1941. s Krnjevićem odlazi u inozemstvo i djeluje u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi. Nastavio je živjeti u Londonu do svoje smrti. U emigraciji je ostao aktivan u HSS-u i pripadao projugoslavenskoj stranačkoj struji (HAMERŠAK, „Jukić, Ilija“; ARTUKOVIĆ, „Robert Schuman o sibirskim žrtvama“, 383-404).

63 „Počast žrtvama u Bleiburgu“, *Hrvatska riječ* (Louvain), listopad 1959., 8.

64 „Počast HSS mučenicima kod Bleiburga“, *Hrvatska revija* (Buenos Aires), ožujak 1960., 125.

Počast žrtvama u Bleiburgu

**Ilija Jukić u ime Vodstva Hrvatske Seljačke Stranke
položio vijenac na grobove palih i umorenih hrvatskih vojnika**

Bleiburg (Austrija), 9. rujna 1959.

Jučer na dan Male Gospe, stigla je
ovamo skupina Hrvata, pristaša i pri-

Nakon kratke molitve, te šutnje u
počast palih, održao je Jukić kratko
spomen-slovo o bleiburškoj tragediji
Ble su to dirljive i misaone riječi.

Naslov teksta o posjetu HSS-ova izaslanstva Bleiburgu u rujnu 1959. objavljenom u HSS-ovom glasilu
Hrvatska riječ iz Belgije

Već sljedeće godine, u subotu 21. svibnja 1960., Bleiburško polje posjetio je veći broj „prijatelja i pristaša HSS-a“ iz Austrije koji su pristigli iz raznih dijelova Koruške. I tom prilikom položili su dva vijenca povodom 15. godišnjice „pokolja hrvatske vojske“ i odali počast „nevinim žrtvama jugokomunizma“.⁶⁵

Druga značajna stvar koja je obilježila prve godine treće etape bilo je osnivanje HSS-ove organizacije u Klagenfurtu u lipnju 1961. godine. S obzirom na to da u Austriji nisu smjeli djelovati pod imenom svoje političke stranke⁶⁶, organizacija je kod austrijskih vlasti službeno registrirana pod nazivom „Hrvatsko podporno i prosvjetno društvo (HPPD) „Matija Gubec““.⁶⁷ Najaktivniji u Društvu bio je predsjednik Milivoj Ašner⁶⁸, a od sredine 1960-ih članovi Društva redovito su tijekom Majčina dana i blagdana Svih svetih sudjelovali na komemoracijama na groblju u Unterloibachu i na Bleiburškom polju.⁶⁹ Poslije komemoracije na Sve svete 1966. Ašner je s istaknutim emigrantom Branimirom Jelićem⁷⁰ sudjelovao na zajedničkom ručku i akademiji na kojoj je sve prisutne pozdravio u Krnjevićevo ime i rekao da je HSS spreman raditi zajedno sa Stjepanom Heferom⁷¹ i Jelićem za dobrobit

65 „Počast grobovima palih Hrvata u Bleiburgu“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 6. 6. 1960., 3.

66 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 55973, Milivoj Ašner, str. 5.

67 „Osnutak Hrvatskog Podpornog i Prosvjetnog Društva „Matija Gubec“ u Klagenfurtu“, *Hrvatska riječ* (Louvain), rujna-listopad 1961., 7.

68 Milivoj Ašner (1913. – 2011.) u vrijeme NDH bio je predstojnik redarstva u Požegi, a zbog svoga djelovanja u tom razdoblju bio je optuživan za ratne zločine nad Srbima, Židovima i Romima. Nakon rata emigrirao je u Klagenfurt, gdje je živio do 1992. kada se vratio u Hrvatsku, gdje je živio do 2004. godine. Nakon toga se vratio u Klagenfurt, gdje je živio do smrti (TEPEŠ, *Hrvatska politička emigracija-HSS*, 346).

69 „Glavna godišnja skupština naših „Graničara“ u Austriji“, *Slobodni dom – kalendar za godinu 1989* (London), 1989., 47.; HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 55973, Milivoj Ašner, str. 32c.

70 Branimir Jelić (1905. – 1972.) bio je hrvatski emigrantski političar i publicist. Srednje školovanje završio je u Splitu, a potom je studirao medicinu u Zagrebu, Ljubljani i Grazu, gdje je diplomirao 1929. godine. Od početka 1920-ih djelovao je u Hrvatskoj stranci prava, a u listopadu 1928. emigrirao. U prvoj polovini 1930-ih jedan je od glavnih organizatora Ustaško-domobranskoga pokreta u Južnoj i Sjevernoj Americi te u Europi. Na povratku iz SAD-a 1939. britanske vlasti zadržale su ga u Gibraltaru i držale u internaciji do 1945. godine. Bio je jedan od najaktivnijih emigrantskih političara, osnivač Hrvatskoga narodnoga odbora 1950. i njegov dugogodišnji predsjednik. Jedan je od najaktivnijih emigrantskih političara. Opširnije o Jelićevu djelovanju vidi: JAREB, *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*.

71 Stjepan Hefer (Esteban Heffer) (1897. – 1973.) bio je hrvatski pravnik i političar. Gimnaziju je završio u Osijeku, a studij prava u Zagrebu. Odvjetnik u Osijeku bio je od 1924. do 1941. godine. Tijekom 1920-ih bio je predsjednik HSS-a u Osijeku, a na izborima 1935. i 1938. izabran za HSS-ova zastupnika u Skupštini Kraljevine Jugoslavije. Uspostavom NDH priklonio se Ustaškom pokretu pa je od 1941. do 1943. obnašao dužnost velikoga župana Ba-

ranje, a od 1943. do 1945. bio je ministar seljačkoga gospodarstva i prehrane. Slomom NDH odlazi u emigraciju i

Hrvatske.⁷² Ašner je u aktivnostima oko komemoracije održavao dobre odnose s vlč. Vili-
mom Ceceljom⁷³, kojeg je iznimno cijenio i Krnjević, smatrajući ga osobom koja od svih
emigranata ima najbolje veze u domovini i dobro obaviještenom o situaciji u zemlji.⁷⁴ Oči-
to su dobri odnosi s Ceceljom imali i svoje padove, što je, prema saznanjima jugoslavenske
tajne službe, bila situacija koncem 1970-ih.⁷⁵

Prvo veće posvećivanje pozornosti Bleiburškoj tragediji u HSS-ovom tisku nakon rata
bilo je 1965. povodom obilježavanja 20. godišnjice tragedije. Niz tekstova tim povodom
započinje objavljenom osmrtnicom 8. svibnja 1965. godine.⁷⁶

Sljedeće godine, na Majčin dan 8. svibnja 1966. pažnju HSS-ovaca privukla je eksplozija
podmetnute bombe u restoranu Hruster u blizini Bleiburškoga polja, u kojemu su taj dan
trebali ručati posjetitelji komemoracije. Tom prilikom izjave austrijskim medijima, koji su
bili zainteresirani za aktivnosti Hrvata nakon eksplozije, dao je i Ašner.⁷⁷ Prvih dana nakon
eksplozije dok su austrijski mediji spekulirali tko je podmetnuo bombu razvijajući teoriju
da su to možda bili i sami Hrvati, Ašner je austrijskom listu *Volkszeitung* izjavio kako su
Hrvati koji žive u Koruškoj ozbiljni ljudi, gotovo svi austrijski državljani te da nijedan nije
došao u sukob s austrijskim zakonima. Za svoje Društvo istaknuo je kako nije ustaško i
kako se ne bavi politikom, nego društvenim sjećanjem na staru domovinu.⁷⁸ Osim Ašnero-
vih istupa, i *Hrvatski glas* dao je medijski prostor slučaju podmetnute bombe. U jednom od
članaka naveli su kako „stanoviti krugovi“ već godinama ulažu proteste protiv „odavanja
vjerskih i patriotskih počasti hrvatskim vojnicima“ i da se godinu dana ranije, pred Maj-
čin dan 1965., komemoracija pokušala spriječiti lažnom dojavom austrijskim sigurnosnim
službama da su Hrvati ustaše i vojnici koji će doći naoružani na Bleiburg, a 1966. se umje-
sto spletkama komemoracija nastojala oskrvniti podmetnutim eksplozivom.⁷⁹

Najsnažniji trag u razdoblju sredine 1960-ih ostavili su tekstovi bivšega ustaškoga ča-
snika Marinka Polića, koji je kao preživjeli svjedok Bleiburga svoja svjedočanstva u 48
nastavaka objavio u *Hrvatskom glasu*, počevši od srpnja 1965.⁸⁰ pa sve do listopada 1966.
godine.⁸¹

Hrvatski glas dao je prostora i kraćem svjedočanstvu koje je u lipnju 1969. napisao do-
mobranski časnik i liječnik dr. Franjo Pušković. On je nastavak bleiburškoga zločina vidio
i u poslijeratnim uhićenjima po izbjegličkim logorima i izručenjima Jugoslaviji, ali i u

preko Austrije i Italije 1947. dolazi u Argentinu gdje je živio sve do smrti. Pavelić ga je 1951. imenovao ministrom
izbjegličke Vlade NDH, a 1959. oporučno i predsjednikom Hrvatskoga oslobodilačkoga pokreta (ŠVAB, „Hefer,
Stjepan“).

72 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 55973, Milivoj Ašner, str. 51.

73 Vilim Cecelja (1909. – 1989.) bio je hrvatski svećenik. Teologiju je studirao u Zagrebu, a za svećenika je zaređen
1932. godine. Za vrijeme NDH bio je vikar Poglavnika tjelesnoga zdruga i zamjenik vojnoga vikara oružanih
snaga NDH. Godine 1944. poslan je u Beč s ciljem osnivanja Hrvatskoga Crvenoga Križa i od tada ostaje živjeti u
Austriji. Od 1953. do svoje smrti 1989. Cecelja je predvodio Svete mise na bleiburškim komemoracijama. Opširnije
o Cecelji vidi: LUKINović, POMPER. *Vilim Cecelja (1909. – 1989.): utjelovljena hrvatska caritas*.

74 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 55973, Milivoj Ašner, str. 55.

75 Isto, str. 68.

76 „Spomen na 20 godišnjicu u spomen na par tisuća hrvatskih ranjenika, zarobljenih u Zagrebu i okolici, po 1. komu-
nističkoj armiji, te na zvjerski način poubijanih u Rakovom potoku i u Prečkom“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 8. 5.
1965., 1.

77 „Atentat na bleiburškom polju“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 21. 5. 1966., 1.

78 Isto.

79 „Bleiburg-ška bomba“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 28. 5. 1966., 5.

80 „Od Mostara do Bleiburga“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 17. 7. 1965., 1; Marinko POLIĆ, „Prilog za povijest –
Od Mostara do Bleiburga“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 31. 7. 1965., 1, 3.

81 Marinko POLIĆ, „Od Mostara do Bleiburga“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 15. 10. 1966., 3.

likvidacijama emigranata koje je počinila jugoslavenska tajna služba.⁸²

Od početka 1970-ih pa nadalje tekstovi o Bleiburškoj tragediji, u razdoblju oko Majčinoga dana u svibnju i Svih svetih u studenom, postali su redovita praksa. Tim povodom prevladavale su različite teme i osvrta vezani za Bleiburšku tragediju.

U svibnju 1970. upućene su kritike prema jugoslavenskim proslavama pobjede, ističući kako je ta pobjeda nastala zločinom nad razoružanom vojskom na Bleiburškom polju i kako je partizane u Zagrebu u svibnju 1945. dočeka ustvari prazan grad, bez cvijeća i oduševljenja ljudi, kako se lažno prikazuje.⁸³ Isticalo se da su tada Hrvati pali u „najcrnje ropstvo u svojoj povijesti“, što je započelo pokoljem više od 200 tisuća Hrvata te oko 13 tisuća Crnogoraca, i isto toliko Srba. HSS-ovci su izražavali bojazan da bi mladi u domovini, zbog jugoslavenskoga obrazovnoga sustava, mogli steći pogrešnu sliku o događajima tih dana pa se apeliralo na istinito poučavanje. Isto tako, pozivalo se na suočavanje s ustaškim zločinima u Jasenovcu, za što su smatrali da nije mogla snositi krivnju hrvatska vojska, a još manje cijeli narod, nego „nezatna grupa ljudi, koja ni u kom slučaju nije radila za interese hrvatskog naroda“.⁸⁴ Te godine, povodom 25. godišnjice tragedije, istaknuli su kako bi se o Bleiburgu, umjesto tragedije, trebalo govoriti kao o zločinu, o čemu su napisali:

„Taj se zločin naziva ‘Bleiburškom tragedijom’, međutim takav naziv označava samo posljedicu tog zločina – tragedija naroda, a ne sam čin – zločin, izvršeno djelo, i treba ga označavati sa ‘Bleiburški zločin’ i to posebno kad pišemo za strance, na stranim jezicima“.⁸⁵

U rujnu 1970. HSS-ovci su po pitanju Bleiburga vrlo oštro kritizirali predsjednika Hrvatske bratske zajednice (HBZ)⁸⁶ Johna Badovinca⁸⁷ i njegov tekst povodom razgovora koji je vodio s predsjednikom Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske (CK SKH) Savkom Dabčević Kučar i dužnosnicima Matice iseljenika Hrvatske.⁸⁸ Badovinac je u tim razgovorima koristio izraze „takozvani bleiburški pokolj“, a partizanska smaknuća stotina tisuća vojnika NDH nazivao „navodnima“. Isto tako je britansko izručenje vojske partizanima nazvao „navodnima“.⁸⁹ U razgovoru s Badovincem Savka Dabčević Kučar negirala je zločin, o čemu je Badovinac napisao:

„Gđa Savka gledala nam je ravno u oči i porekla je ikakvo poznavanje takvog događaja, rekavši da je vjerojatno nečija izmišljotina. Ona je priznala da je nekoliko vojnika ubijeno po partizanima za vrijeme rata, ali je isto tako bilo mnogo tisuća ubijenih partizana. To je bio rat i takva ubijanja na obadje strane su posljedica rata. Ona je porekla svako izvodjenje da su partizani išli za time da ubijaju Hrvate kao

82 Franjo PUŠKOVIĆ, „Kako sam doživio Bleiburg“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 25. 6. 1969., 7.

83 „25-godišnjica Bleiburškog zločina“, *Hrvatski glas*, 13. 5. 1970., 3; „Zagreb-Beograd-Bleiburg“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 27. 5. 1970., 1.

84 „25-godišnjica Bleiburškog zločina“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 13. 5. 1970., 3.

85 Isto.

86 Hrvatska bratska zajednica iz SAD-a od svoga osnutka do danas najbrojnija je i financijski najsnažnija organizacija hrvatskih iseljenika. Osnovana 1894. kao potporna i dobrotvorna organizacija, pod nazivom Hrvatska zajednica. 1897. mijenja naziv u Narodna zajednica, a od 1926. djeluje pod nazivom Hrvatska bratska zajednica. Početkom 1970-ih imala je oko 113.000 članova, okupljenih u oko tisuću odsjeka širom SAD-a i Kanade. Tada je raspolagala imovinom u vrijednosti od oko 39,5 milijuna dolara, u današnjoj protuvrijednosti oko 303 milijuna dolara. Početkom 1970-ih HBZ-ov list *Zajedničar* tiskan je u 70.000 primjeraka (TEPEŠ, „Odras sloma hrvatskoga proljeća na rad s hrvatskim iseljenicima – slučaj Hrvatske bratske zajednice“, 507).

87 John Badovinac (1907. – 1981.) rođen je u SAD-u, u obitelji porijeklom sa Žumberka. Od 1924. bio je član HBZ-a, a od 1967. do 1978. obnašao je dužnost glavnoga predsjednika. Zalagao se za veze iseljenika sa Starim krajem pa je i sam često posjećivao Jugoslaviju (STIPČEVIĆ-DESPOTOVIĆ, „Badovinac, John“).

88 „Razgovor sa ‘Gospodjom Savkom’“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 2. 9. 1970., 2.

89 John BADOVINAC, „Utisci s puta po Jugoslaviji“, *Zajedničar* (Pittsburgh), 12. 8. 1970., 8.

takove. Partizani su se borili i pucali na neprijatelja, i neprijatelj je uzvraćao vatru, ali tu nikad nije bilo masovnog ubijanja vojnika ili bilo koga drugoga u koliko se tiče partizanskog pokreta.“⁹⁰

Badovinac je u tekstu napisao i svoju opasku u kojoj je također doveo u pitanje postojanje Bleiburške tragedije i partizanskoga zločina, o čemu je napisao:

„Ali sada dolazim do predmeta kojeg neki mogu smatrati političkim, ali smo bili stvarno u to uvučeni jer smo željeli dobiti odgovor na neka pitanja u koja su mnogi naši članovi i mnogi naši ljudi zainteresirani, i zbog toga smo pristali na intervju [...] Možda bi s naše strane bilo pametnije da smo šutjeli, ali odlučismo reći kako se je to dogodilo, tako da ne bude nikakvog krivog tumačenja našeg cilja. Predmet možda neće biti od mnogo interesa za naše u Americi rođene članove, ali na drugu ruku, svi bi se mi trebali zanimati s pitanjima koja se tiču našeg naroda [...] Naše pitanje o Bleiburgu bilo je potaknuto po činjenici da se u Sjedinjenim Američkim Državama izdaje o tome jedna knjiga, i akoprem još nismo čitali kopije te knjige, izgleda da se Bleiburg prikazuje kao Hrvatski ‘Katyn’, što je po našem mišljenju teška optužba, pa odatle i naša pitanja o tom predmetu. Mi moramo iskreno priznati da smo na našem nedavnom putovanju po Jugoslaviji, i na nekoliko prijašnjih putovanja, imali priliku razgovarati s hrvatskim seljacima i običnim narodom zemlje, i s gradskim stanovnicima, i pitali smo ih o Bleiburgu, ali dobijete samo bezizrazni pogled čudjenja. Nitko s kime smo razgovarali o tom predmetu izgleda ne zna ništa o ‘Bleiburškom pokolju’.“⁹¹

Ne može se sa sigurnošću utvrditi koliko su njegovi stavovi bili usklađeni sa stavovima drugih dužnosnika i ostaloga članstva HBZ-a, pogotovo starije generacije iseljenika, ni koliko su takvi stavovi bili rašireni među hrvatskim iseljeništvom. Činjenica je bila da je HBZ redovito organizirala posjete „Starom kraju“ i s jugoslavenskim vlastima održavala odlične odnose⁹² pa se njegovi stavovi mogu staviti u kontekst i tih okolnosti. No s druge strane, Badovinčeve tvrdnje o Bleiburgu i činjenica da su te tvrdnje tiskane u 70 tisuća primjeraka HBZ-ova lista *Zajedničar* potaknuli su HSS-ovce na žestoku reakciju i kritiku na njegov račun.

U razdoblju neposredno nakon gušenja hrvatskoga proljeća HSS-ovci su tekstove povodom komemoracije posvetili problemima uzrokovanim ponašanjem austrijske vlasti zbog jugoslavenskih pritisaka i njihovih optužbi da su Hrvati fašisti i nacisti.⁹³ Tijekom 1973. i 1974. kao glavni problem isticali su premještanje grobova hrvatskih vojnika iz Unterloibacha na zajedničko vojno groblje u St. Veit, što je izazvalo nemir kod Hrvata, a posebno se kritiziralo što to nije rađeno u suradnji s PBV-om koji se brinuo o grobovima.⁹⁴

90 Isto.

91 BADOVINAC, „Utisci s puta po Jugoslaviji“, *Zajedničar*, 12. 8. 1970., 8.

92 Opširnije vidi: TEPEŠ, „Odras sloma hrvatskoga proljeća na rad s hrvatskim iseljenicima – slučaj Hrvatske bratske zajednice“, 495-526.

93 „Zabranjen Bleiburški pohod“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 8. 11. 1972., 1; „Dalje od granice...Novo i žalosno s Bleiburškog polja“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 21. 11. 1973., 1.

94 „Dalje od granice...Novo i žalosno s Bleiburškog polja“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 21. 11. 1973., 1; „Sudbina Bleiburga: Kostii hrvatskih vojnika preneseni u St. Veit“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 28. 8. 1974., 1.

Zvonimir Kunek, tajnik HSS-a za Australiju na bleiburškom groblju 1974.

Do sredine 1970-ih već se ustalio i običaj polaganja vijenaca u ime vodstva HSS-a prilikom komemoracije⁹⁵, a najveća aktivnost HSS-a dotad zabilježena je 1975., prigodom 30. obljetnice Bleiburške tragedije. Tada je o Bleiburgu napisano mnoštvo tekstova u HSS-ovim glasilima *Hrvatski glas* i *Hrvatska riječ*. Te godine austrijske su vlasti hrvatskim emigrantima iz drugih zemalja uskratile vize i branile ulazak u Austriju pa je to bila i glavna tema HSS-ova tiska. Zbog toga su HSS-ovci optuživali austrijsku socijalističku vladu, ali i jugoslavensku diplomaciju zbog pritisa za sprječavanje komemoracije.⁹⁶ HSS-u je posebno zasmetao pritisak zagrebačkoga lista *Vjesnik* koji je 8. svibnja, uoči komemoracije, u članku pod naslovom „Ustaše opet pod zaštitom Beča“ naveo:

„Ako je Beču zaista do demokracije, može to dokazati, još ima vremena da se spriječi ustaška provokacija u Libuči [Unterloibach]. Upravo će stajalište službene Austrije prema ovom skupu poslužiti i kao mjerilo ocjene austrijskih namjera i politike prema Jugoslaviji i šire, te kao mjerilo odnosa snaga u zemlji koja dio svoje državnosti i svoju neutralnost može zahvaliti državnom ugovoru kojim se, uz ostalo, obavezala da će ukloniti i ostatke fašizma.“⁹⁷

Na tragu zabrana i problema oko komemoracije, *Hrvatski glas* je 1975. bio prvo glasilo koje je tiskalo tekst dokumenta rasprave o tom problemu između članova austrijskoga parlamenta i austrijskoga ministra unutarnjih poslova. Rasprava se odvila u srpnju i kolovozu te godine, a emitirana je i na Radio Klagenfurtu koncem kolovoza. Narodni zastupnici iz

95 „Počasti na Bleiburškom polju“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 20. 11. 1974., 1.

96 „Majčin dan' na Bleiburškom polju“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 28. 5. 1975., 1, 3; „Stišavanje razmirica Beč-Beograd“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 25. 6. 1975., 1.

97 Ljubo DORIĆ, „Ustaše opet pod zaštitom Beča“, *Vjesnik* (Zagreb), 8. 5. 1975., 2.

redova Austrijske slobodarske stranke (FPÖ), predvođeni dr. Ottom Scrinzijem, prvo su se pismeno obratili austrijskom saveznom ministru unutarnjih poslova iz redova socijalista, Ottu Röschu. Ministra su upoznali s primljenim pritužbama Hrvata, austrijskih državljana, o ograničenjima koje imaju posljednjih godina prilikom obilježavanja komemoracija na Majčin dan i Sve svete na Bleiburgu, pozivajući se na njihov religiozni, nepolitički karakter. Pitali su ministra koje su vrste bila ta ograničenja i hoće li Hrvatima ubuduće jamčiti da se mogu poslužiti neograničenom slobodom sastajanja i govora? Ministar Rösch na to je odgovorio kako su mjere ograničenja bile potrebne jer su hrvatski emigranti koji žive u Austriji komemoracije za hrvatske vojnike izručene Titovim postrojbama koristili za političke manifestacije protiv Jugoslavije i njene vlade te da se nije radilo o proslavama Majčina dana ili počasti mrtvima na uobičajen način, nego o političkim demonstracijama u neposrednoj blizini državne granice prema Jugoslaviji. Zbog toga je direkcija za sigurnost Koruške priređivače komemoracije upozorila da će biti zabranjena svaka aktivnost koja prelazi okvir crkvenoga obreda. Ministar Rösch istaknuo je kako su istovremeno i austrijskim diplomatskim predstavništvima dane upute da određenim osobama koje pripadaju hrvatskoj emigraciji ne izdaju vize i ne dopuste im ulazak u Austriju. Istaknuo je i da je tijekom komemoracije na mjestu događaja bila pojačana prisutnost policije kako bi pokazala namjeru austrijskih vlasti da spriječi svaki pokušaj pretvaranja crkvenoga obreda u demonstracije. Na kraju je naglasio kako nikada nije bilo ograničenja sastajanja i slobode govora hrvatskim emigrantima koji žive u Austriji, ako su relevantne zakonske norme bile poštovane, i kako će tako biti i ubuduće.⁹⁸

Tijekom 1975. u obilježavanje 30. godišnjice tragedije, osim austrijskih HSS-ovaca, prvi puta aktivno su se uključile i kanadske organizacije HSS-a.⁹⁹ One su nakon održane komemoracije u Bleiburgu ugostile Ašnera koji je tom prilikom među hrvatskim iseljenicima u Kanadi i SAD-u održao nekoliko predavanja o Bleiburškoj tragediji.¹⁰⁰ HSS-ovci su svoje pristaše u Kanadi i SAD-u pozivali da se tijekom svojih proslava i druženja te godine uvijek prisjete i odaju počast bleiburškim žrtvama,¹⁰¹ što je bilo vrlo znakovito jer su se dotad među HSS-ovcima svake godine obilježavale samo godišnjice atentata na HSS-ove zastupnike¹⁰² u beogradskoj skupštini tijekom lipnja¹⁰³ i smrt Stjepana Radića¹⁰⁴ u kolovožu. Tijekom ljeta 1975. HSS-ovci su upućivali i javne apele za prikupljanje financijskih sredstava za izdavanje knjige o povijesti hrvatskoga naroda u posljednjih 35 godina, s posebnim naglaskom na bleiburške žrtve.¹⁰⁵

Kako su austrijske vlasti zbog stalnih protesta iz Beograda od 1975. ograničile izdavanje viza, a komemoraciju svele isključivo na vjerski obred i prisustvo jedino Hrvata iz Austrije,¹⁰⁶ tako su austrijski HSS-ovci već 1976. komemoraciji nakon vjerskoga obreda priključili i priredbu za sve članove i prijatelje u Klagenfurtu pod nazivom „Majčin dan uz

98 „Bleiburg i položaj Hrvata u Austriji“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 1. 10. 1975., 1, 3.

99 „Vijenci na grobovima palih hrv. vojnika“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 28. 5. 1975., 2; „Komemoracija za Bleiburške žrtve u Winnipegu“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 28. 5. 1975., 2.

100 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 55973: Milivoj Ašner, str. 61.

101 „Hrvatima, članovima HSS i prijateljima u Americi i Kanadi“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 4. 6. 1975., 3.

102 Koliko je bilo teško pridobiti vodstvo HSS-a za obilježavanje nekih drugih obljetnica, osim svojih stranačkih, jasno svjedoči pismo koje je Maček u srpnju 1962. napisao Krnjeviću. U njemu je Maček napisao: „Ja niš ne uzimljem ‘tragično’, ali je karakteristično da ‘naše’ organizacije u mjesecu lipnju, kada se treba sjetiti beogradskih žrtava priređuju zadušnice za Stepinca“ (PRPIC, Dr. Juraj Krnjević – *Tri emigracije I: razgovori – pisma – prilogi*, 232).

103 Atentat na zastupnike HSS-a u Narodnoj skupštini u Beogradu izvršen je 20. lipnja 1928. godine.

104 Stjepan Radić je od posljedica atentata preminuo 8. kolovoza 1928. godine.

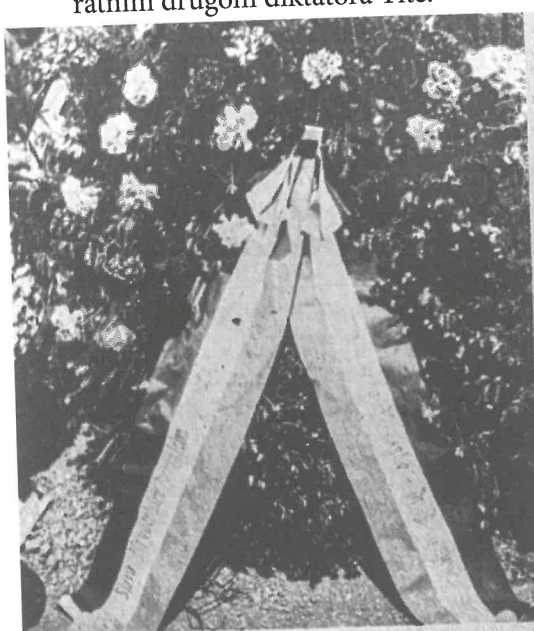
105 „Poruka svim hrvatskim rodoljubima u svijetu“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 11. 6. 1975., 2; „Poruka svim hrvatskim rodoljubima u svijetu“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 18. 6. 1975., 2.

106 „Majčin dan na bleiburškom polju“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 19. 5. 1976., 1.

tambure“ s nastupom tamburaške sekcije Matija Gubec.¹⁰⁷

Iz toga razdoblja s početka 1976. zanimljivo je izdvojiti i jedan tekst koji se tiče Bleiburške tragedije, a koji odudara od svih drugih poslijeratnih HSS-ovih tekstova i višedestljetne stranačke mirotvorne politike. U njemu se najavljuje vrlo brutalna osveta prema izvršiteljima bleiburških zločina. Prije svega se kritizira Jugoslaviju kao predvodnicu nesvrstanih država, unatoč tome što se u njoj nalazi najveći broj „najraznovrsnijih“ ratnih zločinaca, koji odmah poslije rata nisu bili privedeni pred sudove zbog zločina nad milijunom poginulih Hrvata i uništene narodne imovine. Potom se navodi:

„Taj posao pravde ostavljen je Hrvatima, da u oslobođenoj Državi Hrvatskoj sve tada na životu zatečene ratne i poratne zločince pravedno kazne. Ne budu li tada zatečeni na području Hrvatske, sva oteta i pokradena imovina bit će konfiscirana u korist opljačkanog radnog naroda. Onim zločincima sahranjenim u blagoslovljenim grobljima, grobovi biti će po komunističkom propisu duboko preorani, a svestrani javni nakazni spomenici dinamitom razoreni, kao u Austriji. Popis najzloglasnijih jugoslavensko-srpskih ratnih zločinaca nosi imena [u nastavku su navedena imena jugoslavenskih čelnih političara predvođenih Titom] Koljači hrvatske vojske na Bleiburškom polju i marševima smrti, da srpska Jugoslavija može preživjeti. Da kojim slučajem ove zločince služba za iseljavanje iz Jugoslavije smije deportirati pred pravedni sud hrvatske emigracije, pravorijek bi bio brzo izrečen, i to u duhu osude, kako su ono talijanski komunisti osudili i osudu izvršili nad svojim 'Dučioni-diktatorom' ratnim drugom diktatora Tite.“¹⁰⁸

VJENAC PREDSEDNIKA DOMOVINSKE HRVATSKE SELJAČKE STRANKE NA GROBU POMORENE HRVATSKE VOJSKE

VJENAC HRVATSKE SELJAČKE STRANKE NA JEDNOJ JELI NA SAMOM BLEIBURŠKOM POLJU

HSS-ovi vijenci na Bleiburgu 1978.

Usporedo s povećanjem zanimanja za Bleiburšku tragediju, HSS-ovci su se ponekad znali osvrnuti i na ustašku odgovornost za nju. Niz teških optužbi bio je izrečen u tekstu u

107 „Uz tamburice – blizu domovine“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 19. 5. 1976., 3.

108 „U Jugoslaviji žive tisuće ratnih zločinaca“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 9. 2. 1976., 1.

Hrvatskom glasu u lipnju 1966. povodom izlaska knjige ustaškoga pukovnika Vjekoslava Vrančića¹⁰⁹, u kojoj opisuje predaju hrvatskih oružanih snaga na Bleiburgu.¹¹⁰ U tekstu *Hrvatskoga glasa* Pavelića se naziva „bolesnim siromahom“ koji je poveo hrvatski narod i njegovu „najbolju djecu“ pod nož „pobješnjelog izmetka balkanskog taloga“. Nadalje ga se okrivljuje da je reagirao prekasno, tek 4. svibnja 1945., kada je poslao Vrančića na razgovore sa zapovjednikom Savezničkih snaga u Sredozemlju, Haroldom Alexanderom. Pisac članka zamjera Vrančiću što krivnju za Bleiburg prebacuje na Engleze, a ne na sebe i vladu NDH na čelu s Pavelićem. Također mu zamjera što ne spominje puč Lorkovića i Vokića, koji su našli vezu sa Zapadom, kao ni prijedlog Ivana Meštrovića, Vinka Kriškovića i msgr. Augusta Juretića Paveliću iz 1944. da se preko Švicarske dogovori predaja hrvatskih vojnika Saveznicima i da ih se poštedi.¹¹¹ Drugi opširniji tekst s optužbama na račun ustaša objavljen je početkom treće etape iz pera Eugena Laxe¹¹², istaknutoga HSS-ovca, koji je od 1946. živio u Sao Paulu u Brazilu.¹¹³ Laxa je Bleiburg nazvao Krbavskim poljem¹¹⁴ i odbacio svaljivanje krivnje samo na Engleze i Amerikance. I on je smatrao da je vlada NDH umjesto pogubljenja trebala iskoristiti veze ljudi povezanih s pučem Lorkovića i Vokića, ponajprije HSS-ovaca Ivanka Farolfija i msgr. Juretića koji su imali veze sa Saveznicima preko Švicarske i Italije te, na taj način, početkom 1945. doći do „najviših savezničkih foruma i s njima proučiti mogućnost spašavanja hrvatske vojske i prema tome organizirati povlačenje, kako civilnog pučanstva tako i oružanih snaga.“¹¹⁵ Optuživanje ustaškoga vodstva za Bleiburg, također se osvrćući na puč Lorkovića i Vokića, iznijeto je i 1969. iz pera hrvatskoga novinara Matije Kovačića¹¹⁶ te Marinka Polića koji je ušao u polemiku s Vrančićem zbog svojih tekstova o Bleiburgu i puču Lorković-Vokić u *Hrvatskom glasu*.¹¹⁷ Nakon toga razdoblja veliki i opširni tekstovi s optužbama gotovo su iščeznuli, s ponekom optužbom tijekom 1980-ih¹¹⁸ od kojih se isticala jedna slikovita iz 1984. u kojoj je pisalo:

109 Vjekoslav Vrančić (1904. – 1990.) bio je hrvatski ekonomist i političar. Tijekom druge polovine 1920-ih bio član HSS-a, a 1930-ih se uključio u ustaški pokret. Tijekom NDH obavljao je niz dužnosti. Jedinu od ministara u Vladi NDH imao je dopuštenje za posjete Lorkoviću dok je bio zatvoren u Lepoglavi. Dana 4. svibnja 1945. Pavelić ga je poslao u Casertu da ispred Vlade NDH uruči memorandum feldmaršalu Haroldu Alexanderu, zapovjedniku Savezničkih snaga na Sredozemlju, u kojem se zagovarao opstanak NDH i prelazak na stranu Zapadnih saveznika. No 6. svibnja Britanci ga zadržali pored Venecije ne dopuštajući mu odlazak prema Caserti i pritom ga uhitili i zatvorili. Pobjegao je iz zatvora u travnju 1946., a 1947. otišao je za Argentinu gdje je živio do smrti. U emigraciji je sudjelovao u osnivanju Hrvatskoga oslobodilačkog pokreta (HOP), zatim se razišao s Pavelićem i nakon njegove smrti osnovao reorganizirani HOP, ne slažući se s Pavelićevom oporukom da mjesto čelnoga čovjeka preuzme Stjepan Hefer („Vrančić, Vjekoslav“, 419-420).

110 Vidi: VRANČIĆ, *S bijelom zastavom preko Alpa: u misiji hrvatske državne vlade za predaju Hrvatskih oružanih snaga*.

111 B. JULIUS, „S bijelom zastavom preko Alpa“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 22. 6. 1953. Vrlo vjerojatno je pisac navedenoga članka bio istaknuti emigrant Bogdan Radica. Na kraju teksta naveden je podatak da je napisan u Firenci 25. svibnja 1953., a Radica je često boravio u Firenci na imanju svoje supruge te vrlo često pisao za *Hrvatski glas*.

112 Eugen Laxa (1916. – 2000.) bio je hrvatski diplomat, publicist i poslovni čovjek. Neposredno prije Drugoga svjetskog rata doktorirao je i zaposlio se u jugoslavenskom veleposlanstvu u Marseillesu, a nakon uspostave NDH odbio je ostati u njenoj diplomatskoj službi pa je mobiliziran u hrvatsko domobranstvo. Bio je predsjednik mladeži HSS-a i tijekom rata surađivao s Ivankom Farolfijem. Kao sudionik puča Lorković-Vokić, zatvoren je u rujnu 1944., a pušten u veljači 1945. godine. U lipnju 1945. je uz pomoć Francuza otišao iz Zagreba u Pariz, gdje je boravio do kolovoza 1946., nakon čega se odselio u Brazil, gdje je nastavio živjeti cijelo vrijeme emigracije. Tijekom boravka u Parizu pomogao je pisati Mačekove memoare (VOJAK, „Laxa, Eugen“).

113 Opširnije o Laxinom djelovanju u emigraciji vidi: TEPEŠ, *Hrvatska politička emigracija – HSS*, 58-59, 82, 89, 98, 261, 278, 358-359.

114 Bitka na Krbavskom polju dogodila se 9. rujna 1493., a u njoj je hrvatsko plemstvo doživjelo težak poraz od Osmanlija.

115 Eugen LAXA, „Odgovornost za Bleiburg“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), Božić 1961., 25.

116 Matija KOVAČIĆ, „Priče Danijela Crljena“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 6. 8. 1969., 3.

117 „Otvoreni poziv Vjekoslavu Vrančiću“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 13. 8. 1969., 3.

118 „Spomenik žrtvama Yalte, poraz Jugoslavije i veliki diplomatski uspjeh Hrvatske seljačke stranke“, *Hrvatska istina* (Melbourne), svibanj 1982., 5.

„Krv ovih nevinih hrvatskih sinova pada i na predstavnike ustaškog pokreta i NDH, koji su svoje glave spašavali u luksuznim automobilima i punim džepovima zlatnika i strane valute, prepustivši obični puk i hrvatsku vojsku na milost i nemilost zakletog neprijatelja hrvatskog naroda.“¹¹⁹

Sredinom 1980-ih opet su se okomili na svoga staroga kritičara „Viteza od Bleiburga“ Crljena¹²⁰, koji ih je izazvao nastupom na hrvatskom radiju u Kanadi, a u kojem je za Bleiburg okrivio Krnjevića i HSS.¹²¹

U svim navedenim tekstovima može se primijetiti kako HSS-ovci pristupaju obazrivo prema trećem čimbeniku uključenom u Bleiburšku tragediju, a to su bili Zapadni saveznici, odnosno britanske vojne jedinice. Vrlo vjerojatno je za taj stav velikim dijelom zaslužno i gostoprimstvo koje su HSS-ovcima poslije rata pružili SAD-a i Britanija, ali i jednostavna činjenica da su, ustvari, jedini krivcima smatrali one koji su zločine i izvršili.

Na tom tragu bio je i Krnjević koji je upućivao najmanje optužbi na račun ustaša. Vrlo vjerojatno je glavni razlog bio taj što je njega taj dio hrvatske političke emigracije smatrao najpogodnijim čelnikom objedinjene emigracije pa je on uzvraćao istom mjerom. Svoje protivljenje međusobnim optuživanjima za Bleiburg jasno je izrazio u lipnju 1979. Tada je napisao:

„Mi smo Hrvati već do sada mnogo pisali o Bleiburgu i njegovim strahotama. Izdana je i knjiga od oko 500 stranica – 'Bleiburška tragedija hrvatskoga naroda'“¹²² po Vinku Nikoliću kao uredniku. U njoj je svega, – što vrijedi i što ne vrijedi, i što se nije smjelo donositi u sadanjima prilikama. Ondje je mnogo međusobnih hrvatskih optuživanja, što smanjuje vrijednost same knjige i čak škodi današnjoj narodnoj borbi. Nikolić i Nevistić ne razumiju, da ne samo da nema smisla, nego čak i škodi. Ja sigurno nisam onaj, koji bi branio ustaški režim, ali moram biti pravedan i reći, da je u knjizi o Bleiburgu bila velika pogreška, – u nju uvlačiti beskonačnu raspravu, – tko je kriv da su pojedini hrvatski generali i političari pristali, da izbjegla Hrvatska bude predana Titovim partizanima. To uopće nije pitanje, kada se radi o zločinu počinjenom u vezi s Bleiburgom. Pitanje je i kod onih žrtava, što su predane Sovjetskom Savezu – tako i glede nas Hrvata samo to, što su s predanima činili i zvjerski ih mučili i ubijali oni, kojima su predani. Međusobna hrvatska optuživanja za ono što je bilo prije toga, – u ovom slučaju, samo škode našim zahtjevima...“¹²³

Krnjević je posebno aktivno počeo pratiti situaciju po pitanju Bleiburške tragedije upravo u trećoj etapi, pogotovo kada je postao predsjednik stranke. On je događanja na Bleiburgu smatrao genocidom, s namjerom da bi se uništenjem „života tisuća mladih Hrvata oslabila životna sposobnost hrvatskoga naroda i tako oslabio hrvatski otpor nametnutoj komunističkoj tiraniji“.¹²⁴ Karakterizaciju bleiburškoga zločina kao genocida od njega su preuzeli i drugi istaknuti HSS-ovci.¹²⁵ Krnjević je smatrao i kako za zločine na Bleiburgu ne može vrijediti zastara kaznene odgovornosti, istaknuvši kako se zastara može uzeti u

119 „Hodočašće na Bleiburg“, *Hrvatski glas* (Vancouver), srpanj 1984., 7.

120 „Danijel Crljen i 'Pravo na obranu od ustaštva'“, *Hrvatski glas* (Vancouver), ožujak 1985., 12; „Danijel Crljen – Vitez od Bleiburga“, *Hrvatski glas* (Vancouver), travanj 1985., 13.

121 Mehmed BAŠIĆ, „Bleiburg nakon 40 godina“, *Hrvatski glas* (Vancouver), kolovoz 1985., 4.

122 NIKOLIĆ, *Bleiburška tragedija hrvatskoga naroda*.

123 Juraj KRNEVIĆ, „Golema važnost sadanje hrvatske akcije za bleiburške žrtve“, *Hrvatski glas* (Acton), 1. 6. 1979., 3.

124 Juraj KRNEVIĆ, „Vietnam i Bleiburg“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 10. 12. 1969., 1; „Otkrivaju se tajne bleiburške tragedije“, *Hrvatski glas* (Vancouver), siječanj 1984., 8.

125 „Posljednja tajna: Konačna istina sa strane Engleza o izručenju vojske u svibnju 1945.“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 12. 2. 1975., 3.

obzir samo u demokratskim državama u kojima se može slobodno tužiti i suditi, dok u Jugoslaviji takva mogućnost ne postoji te je po tom pitanju zaključio:

„Tu postoji pravno rečeno moratorij tako dugo, dok nije uspostavljeno pravno stanje, u kojem je moguće započeti kazneni progon.“¹²⁶

Krnjevića je ustvari najviše zanimala internacionalizacija Bleiburške tragedije, a najbolje oruđe u to vrijeme vidio je u pisanju i objavljivanju knjiga o tome, o čemu je pisao još u listopadu 1966. godine. Tada je predlagao da se o Bleiburškoj tragediji izda knjiga na engleskom jeziku koja bi imala pravu vrijednost ako bi ju napisao jedan priznati neovisni američki ili engleski stručnjak. Sve druge načine smatrao je neispravnima, pogrešnima, uzaludnima i nesvrshodnima. Smatrao je da se jedan takav „općenarodni posao“ ne može obaviti bez aktivnoga sudjelovanja Hrvatske akademije iz New Yorka i Hrvatskoga akademskoga kluba iz Clevelanda u kojima su bili okupljeni Hrvati s visokom sveučilišnom naobrazbom i međunarodnim vezama.¹²⁷ Početkom 1969. Krnjević se oduševio knjigom Bernarda Georgea naslova *Zapad igra i gubi: Jugoslavija u ratu*¹²⁸, za koju je napisao da je „po prvi put stranac na velikom svjetskom jeziku, s obilnim dokumentima u ruci, nepristrano iznio bleiburšku tragediju.“¹²⁹ S obzirom na to da se George u pisanju služio knjigom *Bleiburška tragedija* izdanom na španjolskom jeziku u izdanju Studije Croatice¹³⁰, Krnjević je napisao da su hrvatski autori tom knjigom „sigurno učinili dobro djelo.“¹³¹ Krnjević je poticaj za internacionalizaciju Bleiburške tragedije vidio i u izlasku romana Aleksandra Solženjicina *Arhipelag Gulag* 1974., u kojem autor govori o nasilnim izručenjima i Staljinovim zločinima. Roman je preveden na svjetske jezike, a o njemu je pisao svjetski tisak.¹³² Veliku nadu za internacionalizaciju Bleiburga Krnjević i ostali HSS-ovci polagali su u knjigu Lorda Nicholasa Bethella *Posljednja tajna* objavljenu 1974., u kojoj je autor na osnovi britanskih izvornih dokumenata obradio svibanjske događaje iz 1945. na području Austrije, ali ponajprije vezane za nasilnu repatrijaciju sovjetskih građana koje su na temelju ugovora u Jalti Britanci izručili Sovjetskom Savezu.¹³³ Jedno poglavlje Bethell je posvetio Kozacima i Hrvatima,¹³⁴ a u njemu se koristio svjedočanstvom Josipa Hećimovića.¹³⁵ HSS-ovci su za knjigu napisali:

„Lord Bethell sa iznošenjem ove istine o Hrvatima pokazao se je prijatelj hrvatski i stoga moramo mu biti zahvalni na njegovoj odvažnosti i nepristranosti.“¹³⁶

HSS-ovci su potaknuti tom knjigom pozvali da im se dostave svjedočanstva o zločinima na Bleiburgu i Križnom putu u kojima bi bilo važno navesti imena žrtava, vrijeme počinjenih zločina i imena počinitelja.¹³⁷ Unatoč velikih očekivanja HSS-ovaca, Bethellova knjiga nije odmah izazvala pažnju javnosti. Pažnju je, međutim, privukla

126 Juraj KRNEVIĆ, „Komunistički zločini počinjeni na Hrvatskom Narodu ne mogu zastariti, dok god je komunizam na vlasti u Hrvatskoj“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 13. 2. 1965., 1.

127 Juraj KRNEVIĆ, „Bleiburška tragedija i pisanje o njoj“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 29. 10. 1966., 1.

128 GEORGE, *L'Occident joue et perd: la Yougoslavie dans la guerre Texte imprimé*.

129 Juraj KRNEVIĆ, „Konačno je Bleiburg izbio pred svjetsku javnost, i to hvala strancima“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 18. 1. 1969., 1.

130 *La tragedia de Bleiburg: documentos sobre las matanzas en masa de los croatas en Yugoslavia comunista en 1945*.

131 Juraj KRNEVIĆ, „Konačno je Bleiburg izbio pred svjetsku javnost, i to hvala strancima“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 18. 1. 1969., 3.

132 Juraj KRNEVIĆ, „Hrvatski Bleiburg i neustrašivi ruski pisac Solženjicin“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 6. 3. 1974., 3.

133 „Posljednja tajna: Konačna istina sa strane Engleza o izručenju vojske u svibnju 1945.“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 12. 2. 1975., 3; „Posljednja tajna“, *Hrvatska riječ* (London), siječanj 1975., 6.

134 BETHELL, *The Last Secret: Forcible Repatriation to Russia 1944-7*, 75-102.

135 Hecimovic, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*.

136 „Posljednja tajna“, *Hrvatska riječ* (London), siječanj 1975., 6.

137 „Posljednja tajna: Konačna istina sa strane Engleza o izručenju vojske u svibnju 1945.“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 12. 2. 1975., 3.

knjiga Nikolaja Tolstoja izdana 1977. godine¹³⁸, što je bila uvertira u četvrtu i posljednju etapu HSS-ova odnosa prema Bleiburškoj tragediji.

Četvrta etapa odnosa HSS-a prema Bleiburškoj tragediji od 1978. do 1990.

Četvrtu etapu najviše je obilježila Krnjevićeva aktivnost oko izgradnje Spomenika žrtvama Jalte u Londonu, čime je nastojao internacionalizirati bleiburšku tragediju, vezavši je za žrtve nasilna izručenja sovjetskih građana Sovjetskom Savezu na osnovi ugovora Savezničkih sila u Jalti 1945. godine.

Kao uvod u posljednju etapu na Krnjevića su utjecala dva ranija događaja, oba vezana za britansku javnost u Londonu. Prvi se zbio 17. rujna 1976. kada je na groblju Kensington u zapadnom Londonu u nazočnosti više od pet tisuća osoba otkriven spomenik poljskim žrtvama iz Katynske šume. Na ceremoniji otvaranja je kao počasni uzvanik sudjelovao i Krnjević, a HSS-ovci su tom prilikom isticali kako je Bleiburg „hrvatski Katyn“.¹³⁹ Drugi događaj bio je izravni povod za inicijativu izgradnje spomenika žrtvama Jalte; objava knjige Nikolaja Tolstoja *Žrtve Jalte* 1977. godine.¹⁴⁰ Tolstojeva knjiga izazvala je snažnu reakciju britanske javnosti i političara, više nego i jedna knjiga o toj temi prije nje. Nakon Tolstojeve knjige javnost je počela obraćati pažnju i na Bethellovu knjigu, a obje knjige bile su rezultat otvaranja britanskih arhiva i dostupnost britanskih dokumenata iz svibanjskih dana 1945. godine. Krnjević je zaključio kako je Tolstojeva knjiga izazvala toliku pažnju javnosti jer je izašla u vrijeme u kojem se sve više pažnje posvećivalo ljudskim pravima, što je bila posljedica Helsinške konferencije održane 1975. godine.¹⁴¹ Tolstojeva knjiga izazvala je velik interes britanskoga tiska, radija i televizije, a jedan od važnijih tekstova, koji je izravno potaknuo aktivnost oko inicijative za izgradnju spomenika žrtvama Jalte, bio je tekst u londonskom listu *The Times* objavljen 20. veljače 1978., pod naslovom „Savjest Britanije“.¹⁴² To je potaknulo 16 britanskih političara predvođenih sir Bernardom Braineom, konzervativnim zastupnikom u britanskom parlamentu, i Nicholasom Bethellom da putem pisma *The Timesu* objavljena 26. srpnja 1978. pozovu javnost na donacije za izgradnju spomenika žrtvama Jalte u Londonu. To bi bio znak pokajanja i spomena na stotine tisuća ratnih zarobljenika koje su Britanci izručili Sovjetima od 1944. do 1947. godine.¹⁴³ Odmah nakon toga pisma, *The Times* je objavio i Krnjevićevo pismo u kojem se on osvrnuo na pismo britanskih političara, pohvalio njihov prijedlog, ali i predložio da spomenik ne bude ograničen samo na osobe izručene Sovjetskom Savezu, nego da obuhvati i osobe koje su Britanci prisilno izručili Jugoslaviji u razdoblju od 1944. do 1947. godine. Zanimljivo je da je pismo potpisao kao „Ratni hrvatski potpredsjednik Jugoslavije“,¹⁴⁴ čime si je, prema vlastitom priznanju, htio dati na važnosti i pokazati jači legitimitet kao saveznički ministar iz ratnoga doba.¹⁴⁵

138 Juraj KRNJJEVIĆ, „Vanjsko-politički događaj u Londonu od velike važnosti i za nas Hrvate – nakon 33 godine šutnje iznosi se na javu istina o bleiburškim pokoljima“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 10. 3. 1978., 1.

139 Zvonimir KUNEK, „Predsjednik HSS-e, Dr. Juraj Krnjević počasni predstavnik kod otkrića spomenika Katynu u Londonu, 18. rujna 1976.“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 29. 9. 1976., 1; „Otkriće spomenika Katynskim žrtvama u Londonu“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 6. 10. 1976., 1.

140 TOLSTOY, *Victims of Yalta: The Secret Betrayal of the Allies 1944-1947*.

141 Juraj KRNJJEVIĆ, „Još o knjizi grofa Tolstoja o bleiburškom zločinu i o njezinoj stvarnoj važnosti za nas Hrvate“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 17. 3. 1978., 1.

142 Juraj KRNJJEVIĆ, „Poručujem svima Hrvatima u svijetu da su opet danas na dnevnom redu u politici u Europi bleiburška izručivanja i pokolji, i to sada više nego ikada prije“, *Hrvatska istina*, rujan 1978., 1-2.

143 Presliku teksta iz *The Timesa* vidi: „Monument to the victims of Yalta“, *Hrvatska istina*, rujan 1978., 2.

144 Presliku objavljenoga Krnjevićeva pisma *The Timesu* vidi: „The victims of Yalta“, *Hrvatska istina*, rujan 1978., 2.

145 Juraj KRNJJEVIĆ, „Poručujem svima Hrvatima u svijetu da su opet danas na dnevnom redu u politici u Europi bleiburška izručivanja i pokolji, i to sada više nego ikada prije“, *Hrvatska istina*, rujan 1978., 2.

Krnjević je i vremenski raspon tragedije prilagodio zahtjevu britanskih političara, ali i svom stavu da izručivanje Hrvata nije završilo na Bleiburgu, nego se nastavilo i kasnije po Italiji.¹⁴⁶ Već tijekom kolovoza i rujna 1978. Krnjević je putem HSS-ovih glasila, *Hrvatskoga glasa* iz Kanade i *Hrvatske istine* iz Australije, pokrenuo akciju pozivanjem Hrvata da podupru njegov prijedlog slanjem pisama uredniku *The Timesa* i političarima inicijatorima izgradnje Spomenika.¹⁴⁷ Akciju je u listopadu 1978. predsjednik Odbora za postavljanje spomenika žrtvama Jalte, sir Braine, najprije odbio.¹⁴⁸ Istovremeno se u akciju prema Odboru uključila i jugoslavenska diplomacija s pokušajima diskreditiranja Krnjevića kao ustaškoga saveznika, ističući njegovu pomoć bivšem ministru NDH Andriji Artukoviću da ne bude izručen Jugoslaviji tijekom 1950-ih godina.¹⁴⁹ Usprkos svemu, Krnjević je svoje aktivnosti nastavio i tijekom 1979., naglašavajući da su pisma dala određeni rezultat, ali da ih umjesto par stotina treba biti par tisuća, i da se uz njih trebaju uplaćivati i financijska sredstva za izgradnju spomenika kako bi se pojačao „hrvatski položaj“.¹⁵⁰ Naglasio je Krnjević 1979. i činjenicu da je jedan od inicijatora, i pisac knjige, Nicholas Bethell te godine u svibnju izabran za člana Europskoga parlamenta, na dotad prvim neposrednim i općim izborima za tu instituciju.¹⁵¹ Bethell je Krnjeviću bio izuzetno važan jer je on još u svojoj knjizi povezao bleiburške žrtve sa žrtvama Jalte, što je upravo bilo ono na čemu je inzistirao i Krnjević.¹⁵²

U aktivnosti oko Spomenika žrtvama Jalte posebno su se aktivno uključili australski HSS-ovci, ali i Hrvati iz Južne Amerike, SAD-a i Kanade. Upornošću, pismima i novčanim priložima za izgradnju spomenika Odbor na čelu sa sir Braineom ipak je popustio i proširio spomen na druge istočnoeuropske narode, a ne samo na one iz SSSR-a. Isto tako, britanski mediji, izvještavajući o otkrivanju Spomenika, spominjali su Hrvate i izručenja Jugoslaviji, a na objavljenim fotografijama bili su vidljivi transparenti s natpisima o Bleiburgu. Spomenik je najprije postavljen u ožujku 1982., ali je ubrzo teško oštećen pa se izgradio drugi, koji je otkriven u kolovozu 1986. godine. Oba puta prisutni su bili HSS-ovci predvođeni Krnjevićem. Bili su odjeveni u narodne nošnje s transparentima na kojima su bili natpisi o 300 tisuća bleiburških žrtava. Izgradnju spomenika snažno je podupirala i tadašnja britanska premijerka Margaret Thatcher koja je dala dozvolu za njegovo postavljanje unatoč protivljenjima britanskoga Foreign Officea i sovjetskoga veleposlanstva.¹⁵³ HSS-ov tisak posebno je naglasio činjenicu da je prilikom otkrivanja, uz londonskoga biskupa, na Krnjevićev prijedlog i uz odobrenje Odbora, spomenik u ime muslimana blagoslovio efendija Asim Lepić, ujedno i potpredsjednik Središnjega odbora HSS-a.¹⁵⁴ Spomenik je u lipnju 1982. posjetilo i izaslan-

146 Juraj KRNJJEVIĆ, „Niti jedan Hrvat ne smije propustiti dići glas za bleiburške žrtve“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 15. 9. 1978., 1.

147 Juraj KRNJJEVIĆ, Bleiburška izručivanja i pokolji opet na dnevnom političkom redu u Londonu“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 25. 8. 1978., 3; Juraj KRNJJEVIĆ, „Poručujem svima Hrvatima u svijetu da su opet danas na dnevnom redu u politici u Europi bleiburška izručivanja i pokolji, i to sada više nego ikada prije“, *Hrvatska istina*, rujan 1978., 2; Juraj KRNJJEVIĆ, „Niti jedan Hrvat ne smije propustiti dići glas za bleiburške žrtve“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 15. 9. 1978., 1, 3.

148 „Odgovor sir Bernard Braine-a na pismo ing Stjepana Košutića u vezi Spomenika žrtvama Bleiburga“, *Hrvatska istina*, svibanj 1978., 4.

149 Juraj KRNJJEVIĆ, „Ne zaboravimo bleiburške žrtve u odlučnom času“, *Hrvatski glas* (Acton), 3. 7. 1980., 6; „Spomenik žrtvama Jalte“, *Hrvatska istina*, srpanj-kolovoz 1980., 12.

150 Juraj KRNJJEVIĆ, „Pozor Hrvatima u slobodnom svijetu!“, *Hrvatski glas* (Acton), 11. 5. 1979., 1-3; Juraj KRNJJEVIĆ, „Golema važnost sadanje hrvatske akcije za bleiburške žrtve“, *Hrvatski glas* (Acton), 1. 6. 1979., 1-3.

151 Juraj KRNJJEVIĆ, „Mnogo povećana važnost akcije za međunarodni spomenik Bleiburškim žrtvama“, *Hrvatski glas* (Acton), 27. 7. 1979., 5.

152 Juraj KRNJJEVIĆ, „Pozor Hrvatima u slobodnom svijetu!“, *Hrvatski glas* (Acton), 11. 5. 1979., 1-3; Juraj KRNJJEVIĆ, „Golema važnost sadanje hrvatske akcije za bleiburške žrtve“, *Hrvatski glas* (Acton), 1. 6. 1979., 3.

153 TEPEŠ, *Hrvatska politička emigracija-HSS*, 410-413.

154 Milan ŠUK, „Ugledni Englezi podigli u Londonu spomenik žrtvama Bleiburga“, *Kalendar Hrvatski glas* (Vancouver), 1983., 92.

stvo HSS-ovaca iz Austrije predvođenih Ašnerom, prilikom čega su se sastali s predsjednikom Odbora Braineom i autoricom spomenika kiparicom Angelom Connor te tom prilikom uz spomenik položili i grudu zemlje donesenu s Bleiburškoga polja.¹⁵⁵ Iste godine Spomenik je posjetilo i vodstvo belgijskih organizacija HSS-a.¹⁵⁶ HSS-ovci su u svom tisku Spomenik nazivali spomenikom bleiburškim žrtvama i zasluge za to pripisivali isključivo sebi.¹⁵⁷ Zamjerali su pripadnicima HOP-a i Hrvatskoga narodnoga vijeća (HNV) što nisu poduprli ovu aktivnost, smatrajući da su se i oni trebali angažirati oko Spomenika, pogotovo stoga što su se u njihovim redovima nalazili bivši ministri NDH koji su bili i živi svjedoci pokolja, za što dio njih snosi i odgovornost.¹⁵⁸ Spomenik žrtvama Jalte i danas stoji u Yalta Memorial Garden, u južnom Kensingtonu u zapadnom Londonu. Na njemu stoji natpis:

„Ovaj spomenik ovdje postavili su članovi svih stranaka iz oba doma parlamenta i mnogi drugi simpatizeri u znak sjećanja na bezbrojne nedužne muškarce, žene i djecu iz Sovjetskog Saveza i drugih istočnoeuropskih država koji su bili zatvoreni i umrli od ruke komunističke vlade nakon što su vraćeni u domovinu po završetku Drugoga svjetskog rata.“¹⁵⁹

Članovi HSS-a prilikom otkrivanja Spomenika žrtvama Jalte u Londonu 1982.

Osim Spomenika žrtvama Jalte, Krnjević i HSS-ovci radili su na internacionalizaciji Bleiburške tragedije putem Društva federalista srednje Europe u kojem su se okupljali čla-

155 „Gradišćanski Hrvati i Hrvati iz Austrije u Londonu položili vijenac žrtvama Jalte i Bleiburga“, *Hrvatski glas* (Vancouver), srpanj 1982., 6.

156 „1932 – 1982 Pedeseta obljetnica hrvatskih seljačkih organizacija u Belgiji“, *Kalendar Hrvatski glas*, 1983., 75.

157 „Spomenik žrtvama Bleiburga“, *Hrvatska istina*, svibanj 1982., 4.

158 „Spomenik žrtvama Jalte poraz Jugoslavije i veliki diplomatski uspjeh Hrvatske seljačke stranke“, *Hrvatska istina*, svibanj 1982., 5.

159 Fotografije današnjega spomenika podignutoga 1986. i detalje o njegovoj lokaciji vidi: „Communist Victims' Twelve Responses to Tragedy“.

novi iz 27 europskih država i naroda s područja omeđena Baltikom, Jadranom i Crnim morem. Ono je bilo osnovano na bazi seljačkih stranaka pa je i HSS bio jedan od njih.¹⁶⁰

Istovremeno s aktivnostima oko internacionalizacije Bleiburške tragedije, HSS-ovci su redovito svake godine u svom tisku nastavili prisjećanja na Bleiburg tijekom svibanjskih dana, a u njihovo ime HSS-ovo Društvo iz Klagenfurta nastavilo je komemorirati žrtve na groblju u Unterloibachu i Bleiburškom polju.¹⁶¹ Početak četvrte HSS-ove etape podudarao se i s početkom snažnijega razvoja Društva i njegova omasovljivanja te snažnijega povezivanja s gradišćanskim Hrvatima, ponajprije putem tamburaških sekcija, što je dostiglo vrhunac 1980-ih godina. Predsjednik Ašner među emigracijom u Klagenfurtu bio je poznat po radu na prosvjetno-kulturnom planu, a 1977., sukladno tada donesenom austrijskom zakonu o narodnim manjinama,¹⁶² zatražio je financiranje Društva od austrijskoga ministra financija, na što je burno reagiralo jugoslavensko veleposlanstvo iz Beča.¹⁶³ S obzirom na to da se Ašner bavio trgovinom i bio vrlo imućan, mogao je lakše financirati razne aktivnosti i nesmetano putovati po Europi. Usto je razvio dobre odnose s austrijskim vlastima u Klagenfurtu te policijskim dužnosnicima u tom gradu, što mu je omogućilo bolje djelovanje. Prema saznanjima jugoslavenske tajne službe, Ašner je posebno dobre odnose razvio s jednim klagenfurtskim policijskim inspektorom koji je u vrijeme Drugoga svjetskog rata bio u sastavu njemačke policije u Požegi.¹⁶⁴ Odras dobre suradnje s austrijskim vlastima u Klagenfurtu i s gradišćanskim Hrvatima mogla se odlično vidjeti u studenom 1981. kada je klagenfurtski gradonačelnik, ujedno i predsjednik Austrijske narodne stranke¹⁶⁵ u Klagenfurtu, Leopold Guggenberger, s dvojicom svojih dogradonačelnika bio pokrovitelj manifestacije na kojoj je i osobno sudjelovao, a gradišćanski Hrvati tom su prilikom sa svojom tamburaškom i baletnom skupinom uveličali svečanost. Svečanost je bila organizirana povodom 60. godišnjice pripadnosti Hrvata iz Gradišća Austriji¹⁶⁶ i 20. obljetnici djelovanja HSS-ova Društva u tom gradu, a popratio ju je i austrijski tisak. HSS-ova glasila tom su prigodom posebno isticala činjenicu da je dio svečanosti prenosila i austrijska televizija ORF koja se mogla gledati u Varaždinu i u Zagrebu.¹⁶⁷ Ovakvi dobri odnosi HSS-ova Društva s austrijskim vlastima pokazali su se očitima ranije te godine tijekom svibanjske bleiburške komemoracije. Naime, te godine austrijska policija zabranila je postavljanje vijenaca u Bleiburgu, a jedini vijenac koji se uspio postaviti bio je HSS-ov.¹⁶⁸

Austrijski HSS-ovci prije svega su bili promatrani kroz kulturno-prosvjetni rad i time održavali dobre odnose s austrijskim vlastima, što im je omogućilo lakše djelovanje i u pogledu bleiburških komemoracija. Zbog toga su bili domaćini i svojim stranačkim suradnicima iz drugih dijelova svijeta, a među najaktivnijima je bio predstavnik australskih HSS-ovaca Zvonimir Kunek koji je tijekom 1970-ih i 1980-ih bio čest gost na Bleiburgu, a u svibnju 1979. položio je vijenac u ime organizacija HSS-a iz Australije.¹⁶⁹

160 „Otkrivaju se tajne bleiburške tragedije“, *Hrvatski glas* (Vancouver), siječanj 1984., 8; „Komemoracija za bleiburške žrtve kod spomenika žrtvama Jalte u Londonu“, *Hrvatski glas* (Vancouver), srpanj 1985., 8.

161 „Hodočašće na Bleiburg“, *Hrvatski glas* (Vancouver), srpanj 1984., 5.

162 „Beč rješava pitanja manjina“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 9. 2. 1977., 1.

163 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 55973, Milivoj Ašner, str. 65-66.

164 *Isto*, str. 22, 32c, 53-54, 58, 62-65, 68, 73-74.

165 Österreichische Volkspartei (ÖVP).

166 Gradišće, na njemačkom jeziku Burgenland, pokrajina je koja je 1921. priključena Austriji.

167 „Gradišćanski Hrvati na proslavi u Klagenfurtu – Austrija“, *Hrvatski glas* (Vancouver), siječanj 1982., 6; „I Hrvatski je jedan od austrijskih jezika“, *Hrvatski glas* (Vancouver), siječanj 1982., 7; „Jedna hrvatska večer puna utisaka“, *Hrvatski glas* (Vancouver), siječanj 1982., 7.

168 NIELSEN, „The Yugoslav State Security Service and the Bleiburg Commemorations“, 62.

169 „Počasti podmuklo ubijenim hrvatskim vojnicima“, *Hrvatski glas* (Acton), 25. 5. 1979., 1; Zvonimir KUNEK, „Bleiburško polje“, *Hrvatski glas* (Acton), 1. 6. 1979., 4.

Poseban angažman HSS-ovci su posvetili programu 40. obljetnice tragedije 1985. godine koji je trajao nekoliko dana. Program je započeo 11. svibnja poslijepodne Svetom misom u crkvi samostana časnih sestara uršulinki u Klagenfurtu, gdje se nalazi grob Aurore (Zorice) Veronike Zrinski, kćerke Petra i Katarine Zrinski. Svetu misu služili su vlč. Cecilja i Lucijan Kordić, hrvatski franjevac koji je stigao iz Züricha. Tom su prilikom blagoslovili nadgrobnu ploču Zorice Zrinski koju je postavila Družba Braće Hrvatskoga Zmaja. Sv. Misu su sviranjem i pjevanjem uveličali ansamblu gradišćanskih Hrvata i Hrvatskoga akademskoga kluba iz Beča. Na misu su u narodnim nošnjama pristigli i članovi hrvatskoga društva „Katarina Zrinski“ iz Göteborga iz Švedske, čiji su mladi članovi po završetku Sv. Mise održali i folklorni nastup na glavnom klagenfurtskom trgu. Glavna priredba toga dana bila je svečana akademija u organizaciji HSS-a, povodom Majčina dana, održana na večer u velikoj dvorani radničke komore u Klagenfurtu uz prisustvo tamburaša i pjevača iz Gradišća i Beča. Svečanosti su opet nazočili glavni pokrovitelji; gradonačelnik Guggerberger te dogradonačelnici Walter Candussi i Kurt Peterle. Sljedećega dana, 12. svibnja, održana je Sv. Misa na bleiburškom groblju i posjet Bleiburškome polju. Obilježavanje 40. obljetnice završilo je 13. svibnja Svetom misom u Eisenkappelu (mjestu između Bleiburga i Klagenfurta s hrvatskim grobovima i spomenikom) te polaganjem vijenca na grob generalu Tomislavu Rolfu¹⁷⁰ na vojnom groblju u Völkermarktu.¹⁷¹ Zbog sudjelovanja na svečanoj akademiji i održanim govorom pod hrvatskom zastavom sa šahovnicom, gradonačelnik Klagenfurta bio je meta protesta jugoslavenskoga konzula s optužbom da je držao govor pod fašističkom zastavom.¹⁷²

Programom te godine bila je predviđena i tiskovna konferencija koju je Krnjević „predsjednik HSS i podpredsjednik savezničke jugoslavenske vlade za vrijeme rata u Londonu“, kako je stajalo u pozivu, trebao održati u Beču 13. svibnja, uz prisustvo predsjednika HNV-a Mate Meštrovića¹⁷³ te drugih predstavnika hrvatske emigracije i delegata iz domovine. Oni su predstavnicima međunarodnoga tiska trebali dati objašnjenje o uzrocima Bleiburške tragedije, tadašnjem položaju hrvatskoga naroda, njegovoj opravdanoj borbi za oslobođenje od komunističkoga terora i borbi za uspostavu hrvatske države. Dani 13. i 14. svibnja bili su predviđeni i za međusobno upoznavanje hrvatske emigracije i dogovor o suradnji i zajedničkim nastupima.¹⁷⁴ Krnjević je već imao osiguranu ulaznu vizu i zrakoplovnu kartu, a organizator konferencije Ašner primao je mnogobrojne upite stranih novinara. No tiskovnu konferenciju 9. svibnja zabranio je austrijski ministar unutarnjih poslova iz redova socijalista Karl Blecha zbog protesta jugoslavenske diplomacije i njenoga ministra vanjskih poslova Raifa Dizdarevića, koji je upozorio da će Jugoslavija otkazati svoju prisutnost na proslavi 30. obljetnice potpisivanja Ugovora o ponovnoj uspostavi

170 Tomislav Rolf (1899. – 1945.) bio je general i ustaški pukovnik. Početkom 1942. u talijanskom poslanstvu u Zagrebu omalovažio je talijansku vojsku i osudio njezinu suradnju s četnicima pa je na pritisak Talijana bio lišen čina i isključen iz Ustaškoga pokreta u veljači 1942. godine. Nakon kapitulacije Italije, Pavelić je poništio prijašnju odredbu, a u prosincu 1944. promaknuo ga je u čin generala. U svibnju 1945. povukao se u Austriju, a nakon odluke britanskih vojnih vlasti o izručenju jugoslavenskim vlastima počinio je samoubojstvo isпивši otrov („Rolf, Tomislav“, 349-350).

171 Milivoj AŠNER, „40-godišnjica Bleiburga“, *Hrvatski glas* (Vancouver), lipanj 1985., 9, 11.

172 Mehmed BAŠIĆ, „Bleiburg nakon 40 godina“, *Hrvatski glas* (Vancouver), kolovoz 1985., 4.

173 Mate Meštrović (1930.) hrvatski je povjesničar i političar, sin kipara Ivana Meštrovića. Od rođenja do 1943. živio u Zagrebu, a od 1943. do 1947. u Švicarskoj, nakon čega se seli u SAD, gdje je završio studij povijesti i doktorirao. Od 1957. do 1967. radio je kao novinar, a od 1968. do 1991. predavao je suvremenu europsku povijest na Sveučilištu u New Jerseyju. Bio je istaknuti član HNV-a i njegov predsjednik Izvršnoga odbora od 1982. do 1991. kada se vratio u domovinu, gdje je nastavio biti aktivan u politici i diplomaciji („Meštrović, Mate (Matthew)“, 746).

174 „Zadušnice za bleiburške žrtve“, *Hrvatski glas* (Vancouver), travanj 1985., 3; Milivoj AŠNER, „40-godišnjica Bleiburga“, *Hrvatski glas* (Vancouver), lipanj 1985., 11.

samostojne i demokratske Austrije, tzv. Austrijskoga državnoga ugovora, 15. svibnja ako se ne zabrani hrvatska konferencija za tisak. U austrijskom obrazloženju odluke poslana Ašneru pisalo je da bi se održavanjem konferencije mogli ugroziti dobrosusjedski odnosi Austrije i Jugoslavije i time dovesti u opasnost javni red i sigurnost.¹⁷⁵ Iako otkazana, konferencija je ipak izazvala interes europskih medija, od kojih su HSS-ovci prenijeli pisanja lista *Neue Zürcher Zeitung* iz Švicarske te *Die Presse* i *Die Volkszeitung* iz Austrije. Svi su kritizirali zabranu konferencije ističući činjenicu da ministar Blecha ne zabranjuje javne nastupe ljevičara, poput lijevih gerilaca iz El Salvadora. Pišući o zabrani konferencije, urednik *Die Volkszeitung* Ernst Hatheyer pozornost je obratio i na Bleiburg nazvavši ga „Holokaustom Hrvata“.¹⁷⁶

Zabranom konferencije u Beču Krnjević je odustao i od pojavljivanja na Bleiburgu, a vjerojatan razlog bila je njegova bojazan da bi ga ondje mogla oteti jugoslavenska tajna služba, s obzirom na blizinu jugoslavenske granice.¹⁷⁷

HSS-ovo Društvo na komemoraciju te godine pozvalo je i sir Brainea koji im je pismom zahvalio i ispričao se, ali i naglasio dobru suradnju s Krnjevićem oko izgradnje Spomenika žrtvama Jalte u Londonu.¹⁷⁸ Povodom komemoracije te godine HSS-ovci su komunicirali i s Ottom von Habsburgom uz čiju pomoć su također željeli internacionalizirati Bleiburšku tragediju s obzirom na to da je i on, osim što je bio utjecajan potomak habsburške dinastije, od 1979. bio član Europskoga parlamenta.¹⁷⁹

Tijekom 1980-ih HSS-ovci su Krnjevićeve tekstove na temu Bleiburga tiskali i na letke te ih poslali na razne adrese u Jugoslaviji, pogotovo povodom 40. obljetnice tragedije, što je zabilježila i jugoslavenska tajna služba.¹⁸⁰

HSS-ovci su posebno istaknuli činjenicu da je program 40. obljetnice tragedije organiziran u suradnji s Hrvatskim kulturnim društvom „Bleiburg“, koje je osnovano 1982., a s čijim su predsjednikom Petrom Milošem Ašner i HSS-ovci održavali dugogodišnji dobar odnos. Milošem su se hvalili kao „nekad najmlađim općinskim načelnikom i zapovjednikom Hrvatske seljačke zaštite za Hercegovinu“, a posebno su isticali njegovu ulogu u postavljanju spomenika bleiburškim žrtvama 1977. na groblju u Unterloibachu.¹⁸¹ Vrlo dobar odnos Ašnera i Miloša registrirala je i jugoslavenska tajna služba još početkom 1970-ih.¹⁸² No bez obzira na Miloša, odnos austrijskih HSS-ovaca i PBV-a očito je bio više konkurentski, nego srdačan. Tako su 1973. održali odvojene komemoracije¹⁸³ premda je početkom 1978. jugoslavenska tajna služba registrirala kako je među članovima PBV-a Ašner ipak bio vrlo utjecajan.¹⁸⁴ PBV je s druge strane zamjerao HSS-ovcima suradnju s gradišćanskim Hrvatima smatrajući ih projugoslavenski orijentiranim zbog održavanja veza s Jugoslavijom, bez obzira na to što su se one odnosile na veze s područja kulture.¹⁸⁵

175 Nikola YURKOVIĆ, „Dr. Juraj Krnjević u evropskom tisku“, *Hrvatski glas* (Vancouver), kolovoz 1985., 3.

176 Isto.

177 NIELSEN, „The Yugoslav State Security Service and the Bleiburg Commemorations“, 63.

178 KRAŠIĆ, „Bleiburg and Croatian Political Emigration – Commemorations, Interpretations and Use in AntiYugoslav Propaganda“, 74.

179 Isto.

180 VUKUŠIĆ, *Tajni rat UDBE protiv hrvatskog iseljništva*, 162-163.

181 „Vječna slava bleiburškim žrtvama“, *Hrvatski glas* (Winnipeg), 3. 11. 1977., 1.

182 HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH, dosje br. 55973, Milivoj Ašner, str. 53.

183 KRAŠIĆ, „Bleiburg and Croatian Political Emigration – Commemorations, Interpretations and Use in AntiYugoslav Propaganda“, 73-74.

184 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 55973, Milivoj Ašner, str. 68.

185 KRAŠIĆ, „Bleiburg and Croatian Political Emigration – Commemorations, Interpretations and Use in AntiYugoslav Propaganda“, 73.

Godina 1985. ujedno je bila vrhunac u potpunom prihvaćanju Bleiburške tragedije kao svojine HSS-a, što se jasno može vidjeti u Krnjevićevu članku u lipnju te godine u kojem je prvi put jasno i nedvojbeno povukao znak jednakosti između lipanjskih žrtava atentata u beogradskoj skupštini 1928. i svibanjskih žrtava 1945. godine.¹⁸⁶ Godinu prije toga HSS-ovci su iznijeli i tezu sličnu onoj bivšega HSS-ova zastupnika iz 1948., a to je da su roditelji pobijenih vojnika na Bleiburgu „u ogromnoj većini bili pristaše nauka braće Radić“ te da im je jedina krivica bila ta što su „branili svoju rodnu grudu od bezbožnog komunizma i velikosrpske najezde“.¹⁸⁷

HSS-ovci su 1980-ih aktivno surađivali i s najznačajnijom osobom zaslužnom za internacionalizaciju Bleiburške tragedije tih godina; Nikolajem Tolstojem koji je u nekoliko navrata sudjelovao na komemoraciji na Bleiburškom polju.¹⁸⁸ Ašner je bio jedan od onih kojima je Tolstoj zahvalio za pomoć u izradi svoje knjige *Ministar i pokolji* 1986. godine.¹⁸⁹ HSS-ovci su se tijekom 1988. aktivno uključili i u sudski postupak u Engleskoj u kojem je Tolstoj bio svjedokom obrane g. Wattu kojega je za klevetu tužio Lord Aldington, odnosno Toby Law, zapovjednik britanskih postrojbi u Austriji odgovoran za prisilna izručenja. Tada je osnovan „Obrambeni fond o prisilnim izručenjima“¹⁹⁰, o kojem su brigu vodila šestorica povjerenika; po jedan Englez, Rus, Slovenac, Hrvat, Srbin i Ukrajinac, tako da je svaki narod otvorio vlastiti fond i prikupljena sredstva slao u središnji fond. Povjerenik za Hrvate bio je Ante Beljo, a ime hrvatskoga fonda bilo je „Croatian FRDF“ sa sjedištem u Sudburyju u Kanadi.¹⁹¹

Početkom 1988. umro je Krnjević, a čelno mjesto u HSS-u preuzeo je Josip Torbar mlađi.¹⁹² Politika prema Bleiburškoj tragediji i komemoraciji ostala je ista s obzirom na to da je Torbar i ranije podupirao Krnjevićeve aktivnosti oko Bleiburga i Spomenika žrtvama Jalte, a i sam je bio nazočan na njegovu otvaranju kojom prilikom je predvodio kolonu Hrvata u narodnim nošnjama.¹⁹³ HSS je nastavio redovito komemoriranje na Bleiburškom polju, a 1989., posljednje godine obuhvaćene ovim radom, Ašner je u pozivu naveo podatak o 500 tisuća žrtava ubijenih s ciljem likvidiranja hrvatskoga naroda kako bi se osiguralo stvaranje „Velike Srbije od Đevđelije do Trsta i Subotice do Boke Kotorske“. Na kraju je zaključio:

„Taj plan ipak nije pošao za rukom Aleksandru Rankoviću i Milovanu Đilasu, i sada ovo ponovno pokušava Đilas u zajednici s današnjim prvim čovjekom Saveza komunista Srbije, Slobodanom Miloševićem.“¹⁹⁴

186 Juraj KRNJJEVIĆ, „Svibanjske i lipanjske žrtve 1928 – 1945“, *Hrvatski glas* (Vancouver), lipanj 1985., 1-2.

187 „Hodočašće na Bleiburg“, *Hrvatski glas* (Vancouver), srpanj 1984, 7.

188 VUKUŠIĆ, *Čuvare bleiburške tragedije: Počasni bleiburški vod 1952. – 2017.*, 117.

189 TOLSTOY, *The Minister and the Massacres*, vi.

190 The Forced Repatriation Defence Fund (FRDF).

191 Nikolaj TOLSTOJ, „Molba Obrambenog fonda bleiburških žrtava“, *Glasnik HSS* (Vancouver), svibanj 1988., 4-5.

Ante BELJO, „Bleiburški zločin na engleskom sudu“, *Glasnik HSS*, svibanj 1988., 5-6.

192 Josip Mirko Torbar (1922. – 2013.) bio je hrvatski političar. Osnovnu i srednju školu te Pravni fakultet završio je u Zagrebu. Slomom NDH s bratom Stjepanom i ocem Josipom Torbarom, bivšim narodnim zastupnikom HSS-a, odlazi u emigraciju. Prvo do 1947. boravi u Italiji, potom živi u Argentini, SAD-u, Kanadi i opet u Italiji. Od 1970. do 1993. bio je vlasnik turističke agencije u Rimu. Cijelo vrijeme bio je aktivan u emigrantskom HSS-u, a nakon Krnjevićeve smrti preuzeo je čelno mjesto u toj stranci. Godine 1991. na obnoviteljskoj skupštini HSS-a prenio je sve ovlasti na domovinski HSS. U Zagreb se vratio 1993., a 1996. izabran je za počasnoga predsjednika HSS-a. Godine 2000. izabran je za zastupnika u Hrvatskom saboru („Torbar, Josip Mirko“, 999-1000).

193 Milan ŠUK, „Ugledni Englezi podigli spomenik žrtvama Bleiburga u Londonu“, *Hrvatski glas* (Vancouver), ožujak 1982., 2; Milan ŠUK, „Ugledni Englezi podigli u Londonu spomenik žrtvama Bleiburga“, *Kalendar Hrvatski glas*, 1983., 91.

194 Milivoj AŠNER, „Bleiburška tragedija je nezaboravna i stalno aktualna“, *Slobodni Dom – kalendar* (London), 1989., 17-18.

Zaključak

Hrvatska seljačka stranka i njeni čelnici u emigraciji svoj odnos prema Bleiburškoj tragediji gradili su postepeno, od prvotna poslijeratnoga distanciranja, smatrajući je isključivo ustaškom stvari, do njena postupnoga prihvaćanja kao baštine cijeloga hrvatskoga naroda, izjednačujući je u svom stranačkom žrtvoslovlju sa žrtvama atentata u beogradskoj skupštini i smrću Stjepana Radića, čemu je vrhunac bio 1985. godine. HSS-ovci su Bleiburšku tragediju smatrali komunističkim zločinom i genocidom zbog čega krivci trebaju odgovarati pred sudom. Smatrali su je i najvećim stradanjem koji je hrvatski narod proživio u svojoj povijesti, uspoređujući je s gubicima tijekom bitke na Krbavskom polju. Tragediju na Bleiburgu i Križnom putu nastojali su internacionalizirati povlačeći usporedbu sa sovjetskim zločinom nad poljskim časnicima u Katynskoj šumi i nasilnim poslijeratnim izručenjima sovjetskih građana Sovjetskom Savezu, zbog čega su se uključili u inicijativu za podizanje Spomenika žrtvama Jalte u Londonu koncem 1970-ih i početkom 1980-ih. Osim partizana i komunista koji su zločine izvršili, HSS-ovci su za tragediju optuživali i ustaško vodstvo koje nije na vrijeme osiguralo uvjete za povoljniju predaju Zapadnim saveznicima, čime bi se izbjeglo masovno izručenje vojske i civila partizanima. Taj intenzitet optužbi smanjio se koncem 1970-ih i to očito Krnjevićevim utjecajem. Trećega čimbenika uključena u tragediju, a to su bili Zapadni saveznici, ponajprije britanske vojne postrojbe, HSS-ovci su smatrali najmanje odgovornima. Na kraju, ostaje činjenica kako Bleiburg nisu nikada obišli ni Maček ni Krnjević.

Popis izvora i literature

Arhivski izvori

HR-HDA: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb:

- fond 1561-SDS RSUP SRH: Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske.

Objavljeni izvori i tisak

„Počast HSS mučenicima kod Bleiburga“. *Hrvatska revija* 10 (1960), br. 1: 125.

CRLJEN, Danijel. *Otvoreno pismo dru Vladimiru Mačeku predsjedniku Hrvatske seljačke stranke*. Buenos Aires: 1948.

Danica (Chicago), 1947.

Glasnik HSS (Vancouver), 1988.

HECIMOVIC, Joseph. *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*. New York: Carlton Press, 1962.

Hrvatska (Buenos Aires), 1950.

Hrvatska istina (Melbourne), 1978, 1980, 1982.

Hrvatska riječ (London), 1975.

Hrvatska riječ (Louvain), 1959, 1961.

Hrvatski dom (Bruxelles), 1947.

Hrvatski glas (Acton), 1979-1980.

Hrvatski glas (Vancouver), 1982, 1984-1985.

Hrvatski glas (Winnipeg, Kanada), 1945-1946, 1948, 1950, 1954, 1960-1961, 1965-1966, 1969-1970, 1973-1978.

Kalendar Hrvatski glas (Vancouver), 1983.

MAČEK, Vladko. In *The Struggle For Freedom*. New York: Robert Speller & Sons, publishers, Inc., 1957.

PRPIĆ, Neda. *Dr. Juraj Krnjević – Tri emigracije I: razgovori – pisma – prilozi*. Zagreb: Udruga za promicanje hrvatske političke povijesti Neda Prpić-Gamiršek, 2004.

Slobodni Dom – Kalendar (London), 1989.

The New York Times (New York), 1945-1947, 1950.

Vjesnik (Zagreb), 1975.

VRANČIĆ, Vjekoslav. *S bielom zastavom preko Alpa: u misiji hrvatske državne vlade za predaju Hrvatskih oružanih snaga*. Buenos Aires: Hrvatska pučka knjižnica, 1953.

Zajedničar (Pittsburgh), 1970.

Literatura

„Clissold, Stephen“. U: *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941. – 1945*. Zagreb: Minerva, 1997, 71-72.

„Crljen, Danijel“. U: *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941. – 1945*. Zagreb: Minerva, 1997, 72-73.

„Magdić, Milivoj“. U: *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941. – 1945*. Zagreb: Minerva, 1997, 249-250.

„Matijević, Stipe (Stipan)“. U: *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941. – 1945*. Zagreb: Minerva, 1997, 261.

„Meštrović, Mate (Matthew)“. U: *Leksikon hrvatskog iseljništva i manjina*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Hrvatska matica iseljenika, 2020, 746.

„Pernar, Ivan“. U: *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941. – 1945*. Zagreb: Minerva, 1997, 317-318.

„Peroš, Vilim“. U: *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941. – 1945*. Zagreb: Minerva, 1997, 318.

„Reberski, Josip“. U: *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941. – 1945*. Zagreb: Minerva, 1997, 342.

„Rolf, Tomislav“. U: *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941. – 1945*. Zagreb: Minerva, 1997, 349-350.

„Torbar, Josip Mirko“. U: *Leksikon hrvatskog iseljništva i manjina*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Hrvatska matica iseljenika, 2020, 999-1000.

„Torbar, Josip“. U: *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941. – 1945*. Zagreb: Minerva, 1997, 403.

„Uvanović, Danijel“. U: *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941. – 1945*. Zagreb: Minerva, 1997, 409.

„Vrančić, Vjekoslav“. U: *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941. – 1945*. Zagreb: Minerva, 1997, 419-420.

ARTUKOVIĆ, Mato. „Robert Schuman o sibirskim žrtvama“. *Scrinia Slavonica* 16(2016), br. 1: 383-404.

BETHELL, Nicholas. *The Last Secret: Forcible Repatriation to Russia 1944-7*. London: Andre Deutsch Limited, 1974.

NIKOLIĆ, Vinko, prir. *Bleiburška tragedija hrvatskoga naroda*. München; Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1976.

BOBAN, Ljubo. *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928. – 1941.*, sv. 2. Zagreb: Liber, 1974.

BOBAN, Ljubo. *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928. – 1941.*, sv. 1. Zagreb: Liber, 1974.

GEORGE, Bernard. *L'Occident joue et perd: la Yougoslavie dans la guerre Texte imprimé*. Pariz: la Table ronde, 1968.

GRAHEK RAVANČIĆ, Martina. *Bleiburg i Križni put 1945.: historiografija, publicistika i memoarska literatura*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.

JAREB, Jere. *Politički rad i uspomene dra Branimira Jelića*. Cleveland: izdavač Mirko Šamija, 1982.

JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta. *Hrvatska seljačka stranka*. Zagreb: Globus, 1983.

KRAŠIĆ, Wollfy. „Bleiburg and Croatian Political Emigration – Commemorations, Interpretations and Use in AntiYugoslav Propaganda“. *Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne* 31 (2022), 47-79.

La tragedia de Bleiburg: documentos sobre las matanzas en masa de los croatas en Yugoslavia comunista en 1945. Buenos Aires: Studia croatica i Instituto croata latinoamericano de cultura, 1963.

LUKINOVIĆ, Andrija; POMPER, Ivan. *Vilim Cecelja (1909. – 1989.): utjelovljena hrvatska caritas*. Zagreb: Glas koncila, 2009.

NIELSEN, Axboe. „The Yugoslav State Security Service and the Bleiburg Commemorations“. *Croatian Political Science Review*, 55 (2018), br. 2: 50-70.

TEPEŠ, Ivan. „Croatian Peasant Party In Italy from 1945 to 1947“. *Review of Croatian History* 17 (2021), br. 1: 425-461.

TEPEŠ, Ivan. „Hrvatski glas o političkim događajima u Jugoslaviji od 1945. do 1950. godine“. U: *Dijasporski i nacionalno manjinski identiteti: migracije, kultura, granice, države. Zbornik s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 12. i 13. prosinca 2016. u Institutu za migracije i narodnosti*, ur. Marina Perić Kaselj i Filip Škiljan. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 2018., 215-247.

TEPEŠ, Ivan. *Hrvatska politička emigracija – HSS*. Zagreb: AGM d.o.o., 2021.

TEPEŠ, Ivan. „Odraž sloma hrvatskoga proljeća na rad s hrvatskim iseljenicima – slučaj Hrvatske bratske zajednice“. *Časopis za suvremenu povijest* 55 (2023), br. 3: 495-526.

TOKIĆ, Mate Nikola. „Avengers of Bleiburg: Émigré Politics, Discourses of Victimhood and Radical Separatism during the Cold War“. *Politička misao* 55 (2018), br. 2: 71-88.

TOLSTOY, Nikolai. *Victims of Yalta: The Secret Betrayal of the Allies 1944-1947*. London: Hodder and Stoughton, 1977.

TOLSTOY, Nikolai. *The Minister and the Massacres*. London: Century Hutchinson Ltd., 1986.

VUKUŠIĆ, Bože. *Čuvari bleiburške uspomene: počasni bleiburški vod: 1952. – 2017*. Zagreb: Hrvatski križni put, 2018.

VUKUŠIĆ, Bože. *Tajni rat UDBE protiv hrvatskog iseljništva*. Zagreb: Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva, 2001.

Mrežne stranice

„Communist Victims/Twelve Responses to Tragedy“. War memorials online. Pristup ostvaren 5. 10. 2024. <https://www.warmemorialsonline.org.uk/memorial/140490>.

FLEGO, Višnja. „Kljaković, Joza (Josip, Jozo)“. U: *Hrvatski biografski leksikon*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 20. 11. 2024. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/219>.

HAMERŠAK, Filip. „Jukić, Ilija“. U: *Hrvatski biografski leksikon*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 19. 11. 2024. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/jukic-ilija>.

ŠVAB, Mladen. „Hefer, Stjepan“. U: *Hrvatski biografski leksikon*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 19. 11. 2024. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/hefer-stjepan>.

VOJAK, Danijel. „Laxa, Eugen“. U: *Hrvatski biografski leksikon*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 20. 11. 2024. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/laxa-eugen>.

STIPČEVIĆ-DESPOTOVIĆ, Anđelka. „Badovinac, John“. U: *Hrvatski biografski leksikon*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 28. 11. 2024. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/badovinac-john>.

SUMMARY

The Attitude of the Emigrant CPP Towards the Commemoration of the Bleiburg Tragedy

This paper analyses the relationship that the CPP (Croatian Peasants' Party) in exile developed towards the Bleiburg Tragedy from 1945 to 1989. Over such a long period, the CPP's relationship towards the tragedy of Croatian soldiers and civilians at Bleiburg and the Way of the Cross evolved and can be observed through four stages. The first stage covers the period of the second half of the 1940s and is marked by the public silence of the CPP members, despite Maček's access to the world and émigré press. For this reason, he was subjected to fierce criticism from former Ustasha officials, along with accusations of complicity in communist crimes due to the participation of CPP ministers Ivan Šubašić and Juraj Šutej in a joint government with the communists at the time of the tragedy. The second stage of the CPP's relationship covers the period from 1950 to 1959. In it, the party's émigré publications began to write about the Bleiburg Tragedy, and the membership and party officials called for the collection of testimonies to shed light on these events. The most significant event of that period was Maček's mention of the Bleiburg Tragedy in his book in 1957. The third stage began with the visit of a party delegation to Bleiburg in September 1959 and lasted until 1978. This period was marked by a series of texts about the Bleiburg tragedy and the beginning of the activities of the CPP Society in Klagenfurt in 1961, which from the mid-1960s had regularly commemorated the Bleiburg victims at Bleiburg. The fourth stage covers the period from 1978 to 1989. It is marked by the complete acceptance of Bleiburg as a tragedy of the entire Croatian people and not only as a burdensome legacy of the Ustasha movement. This period also saw a strong attempt to internationalize the Bleiburg Tragedy by linking the Bleiburg victims with the Monument to the Victims of Yalta, which was erected in London as a memorial to the forcible repatriations of citizens of the Soviet Union and other Eastern European countries into the hands of the communists, who then executed them. The CPP members considered the Bleiburg Tragedy a communist crime and an example of genocide, as well as being the greatest massacre of the Croatian people in its history. They believed that the Ustasha leadership could have prevented the tragedy by establishing timely ties with the West, using the connections established between Ustasha and CPP officials during the Lorković-Vokić Putsch.

Keywords: Bleiburg Tragedy; The Way of the Cross; Communist crimes; Croatian political emigration; Croatian Peasant Party

dr. Srđan CVETKOVIĆ
Institut za savremenu istoriju
Beograd, Republika Srbija

Pregledni rad

REVOLUCIONARNI TEROR OZN-e U SRBIJI 1944. – 1946.: PREMA ISTRAŽIVANJIMA DRŽAVNE KOMISIJE ZA TAJNE GROBNICE

Na kraju i neposredno po okončanju Drugoga svjetskoga rata u svim zemljama Istočne Europe pa i Jugoslaviji i Srbiji došlo je do snažnoga vala represije i revolucionarnoga terora instrumentalizacijom antifašizma u svrhu eliminiranja protivnika revolucije. Ovo nasilje samo jednim dijelom uvjetovano je ratom, „etosom odmazde“ pa čak i osobnim razlozima koji neminovno prate gotovo sve oružane sukobe u povijesti, dok je veći dio predstavljao prvu fazu dobro isplanirane komunističke revolucije u kojoj je etapno trebalo eliminirati njene klasne i političke protivnike. Najprije je to činjeno likvidacijama bez sudova u režiji tajne policije, a potom su primat imali montirani politički procesi uglavnom prema optužbama za ratne zločine ili neku vrstu kolaboracije.

Ključne riječi: Jugoslavija; Europa; Srbija; Drugi svjetski rat; Komunistička revolucija; Divlja čišćenja; Represija

Uvod

Prva tajna politička policija u komunističkoj Jugoslaviji bila je organizacija nazvana Odjeljenje zaštite naroda, koja se u izvorima ponekad može pronaći i pod nazivom Odjeljenje za zaštitu naroda, a u povijesti je ostala upamćena po skraćenici OZN-a („Ozna sve dozna!“). Ona je preteča cjelokupnoga sustava državne sigurnosti koji će se izgrađivati u kasnijem razdoblju, kao i jedan od najvažnijih oslonaca totalitarne vlasti Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). Kao i u Sovjetskom Savezu, tajna policija predstavljala je „isukani mač“, „najrevolucionarniji i najborbeniji organ za čuvanje tekovina naše revolucije“. Njen prvi načelnik i kasniji dugogodišnji simbol državne sigurnosti uopće bio je Aleksandar Ranković, član najužega rukovodstva KPJ/SKJ¹ do 1966. godine. Ovoj službi davani su epiteti u stilu: „herojska Uprava državne bezbednosti na čelu sa drugom Markom“ ili „jedna od najljepših tekovina velike narodno-oslobodilačke borbe naših naroda.“²

OZN-a je od svoga nastanka 13. svibnja 1944. dekretom Josipa Broza Tita ustrojena kao politička policija, metodološki prema sovjetskom modelu, vođena iz jednoga centra i organizacijski jedinstveno postavljena za cijelu Jugoslaviju. Smatralo se nužnim stvoriti jedinstvenu i moćnu organizaciju koja će upravljati političkom obavještajnom službom u inozemstvu i na okupiranom teritoriju, kontraobavještajnom službom u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) koja će biti predvodnik u obračunu s „petom kolonom“ i „narodnim neprijateljima“. OZN-a je preuzela funkcije političke policije i kontrašpijunaže od postojećih obavještajnih centara pa su tako odvojeni jedni od drugih obavještajni i sigurnosni poslovi. Reorganizacija cjelokupne obavještajne službe koja je već postojala u Narodno-oslobodilačkom pokretu (NOP) izvršena je na prijedlog sovjetske vojne misije koja se nalazila pri Vrhovnom štabu.³

U organizacijskom smislu, od velika su značaja bile instrukcije koje su dolazile od sov-

¹ KPJ je od 1952. nosio naziv Savez komunista Jugoslavije (SKJ).

² Više u: CVETKOVIĆ, DEVIĆ, *OZNA-represija u Srbiji 1944-1946., Dokumenti*.

³ Prva sovjetska vojna misija u Jugoslaviji spuštена je padobranima 23. veljače 1944. kod Bosanskoga Petrovca u zapadnoj Bosni. Na njenom čelu bio je General Nikolaj Vasiljevič Kornjejev, pripadnik tadašnje sovjetske obavještajne službe. Sovjetska vojna misija imala je 21 člana. VODUŠEK-STARIĆ, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944 – 1946*, 37.

jetskoga savjetnika, pukovnika Timofejeva⁴, i časnika koji su prezentirali iskustvo sovjetske službe. Ranković je već 18. svibnja 1944. izdao Uputstvo u kojem se, do detalja, razrađuju zadaci OZN-e i njenih organizacijskih jedinica na terenu. Ona je zamišljena kao svojevrsan „mač revolucije“ za suprotstavljanje vanjskim i unutarnjim neprijateljima. Pored kontraobavještajne i sigurnosne funkcije, naglašenija je bila njena orijentacija na slamanje političkih i klasnih protivnika revolucije i komunističke partije. Stvaranjem vojne strukture (prema vanjskom neprijatelju), nastala je sigurnosna struktura okrenuta prema „narodnom neprijatelju, reakciji, bandi, kontrarevoluciji“. Na terenu, organi OZN-e često su se stavljali iznad lokalnih civilnih vlasti i dijelili pravdu prema svom nahodanju, smatrajući da „najvažnija institucija“ račune treba polagati samo vrhovnoj komandi.⁵

OZN-a je bila podređena Povjereništvu za narodnu obranu Nacionalnoga komiteta za oslobođenje Jugoslavije (NKOJ), prve revolucionarne vlade koja je stvorena na Drugom zasjedanju Antifašističkoga vijeća narodnoga oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) 1943. godine. Načelnik OZN-e za cijelu Jugoslaviju bio je Ranković, član Vrhovnoga štaba NOVJ-a i organizacijski sekretar Centralnoga komiteta KPJ. Za njegovoga zamjenika određen je Svetislav Stefanović zvan Čeća, i to na prijedlog sovjetske misije. OZN-a za Srbiju formirana je u lipnju 1944. na Visu. Za prvoga načelnika OZN-e za Srbiju postavljen je Slobodan Penezić, zvan Krcun⁶.

Penezić, zvani Krcun^o.
Po osnivanju 1944. – 1945. postojala su četiri odsjeka OZN-e: prvi, za obavještajni rad na okupiranom području, kasnije Vojno-obavještajna služba (VOS) ili Služba za istraživanje i dokumentaciju (SID); drugi, za obavještajni rad na oslobođenom teritoriju pod nazivom „Uprava za državnu bezbednost“ (UDB) i treći, za obavještajni i kontraobavještajni rad na zaštiti oružanih snaga i od djelovanja stranih obavještajnih službi pod nazivom Kontraobavještajna služba (KOS). Četvrta uprava imala je najbrojnije osoblje i više organizacijskih jedinica sa specifičnim stručno-tehničkim obilježjima: Tehnički institut, kriptografija, kontra-radio služba sa snimačkim centrima i goniometrima, kemijski i foto-laboratorij, kontrola telefona, služba žičanih i radioveza. Kasnije, 1954., ovdje je inkorporirana služba

4 On se našao u Srbiji u pratnji misije generala Kornjejeva s još 13 časnika. Misija je stigla na oslobođeni teritorij 23. veljače 1944. Đilas tvrdi da je to samo jedno od njegovih imena budući da se šef sovjetskoga Narodnoga komesarijata unutarnjih poslova (NKVD) javio kasnije kao veleposlanik u Mađarskoj, pod sasvim drugim imenom. GLIŠIĆ, "Istoričarevi susreti i razgovori sa Milovanom Đilasom", 116.

5 Zbog zloupotreba i takvih navika smijenjen je u lipnju 1944. načelnik OZN-e za Sloveniju Ivan Maček. VODUŠEK STARIĆ, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944 – 1946*, 40.

6 Slobodan Penezić Krcun (1918. – 1964). U KPJ je primljen 1939., a početkom sljedeće godine postao je sekretar Partijskoga biroa u Zemunu i član PK Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) za Srbiju. U vrijeme „Užičke republike“ 1941. bio je organizator borbe protiv „pete kolone“. Penezić se bavio pozadinskom linijom obrane tzv. slobodnog teritorija, a najviše borbom protiv „pete kolone“. Nejasna je i njegova uloga u likvidaciji Živojina Pavlovića, tadašnjega najpoznatijega komunističkoga disidenta, pisca knjige *Bilans sovjetskog termidora*. Pavlović je ubijen od svojih nekadašnjih partijskih drugova u kasnim večernjim satima 28. studenoga 1941. u Užicu, neposredno pred evakuaciju Tita i Vrhovnoga štaba. Kasnije je Penezić bio zadužen za rad na osiguravanju članova Vrhovnoga štaba i bavio se stvaranjem partizanske obavještajne službe. Rujna 1943. određen je za političkoga komesara Druge proleterske divizije. Smijenjen je 7. prosinca 1943. zbog velikoga poraza kod Prijepolja. Poslije toga, nalazio se s Drugom i Petom krajiškom divizijom koje su išle u Srbiju do Ibra i natrag u Crnu Goru, gdje se oformila grupa rukovoditelja za Srbiju, koji su od manastira Morače, lipnja 1944. otišli na Vis. Na Visu je Penezić izabran u Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju i određen za načelnika OZN-e. S Visa je, početkom srpnja, otišao u Bari, u Italiju, a odatle je, u noći između 11. i 12. kolovoza 1944. Penezićeva grupa zrakoplovom prebačena u južnu Srbiju. Iz južne Srbije Penezić je prešao u oslobođeno Valjevo, zatim u Arandelovac pa u Beograd. Kao što je bio slučaj i sa šefovima OZN-e u drugim republikama, Penezić je od 1946. do 1953. bio ministar unutarnjih poslova Srbije. Poslije toga bio je član i potpredsjednik republičke vlade, član savezne vlade, a od 1962. i predsjednik srpske vlade. Poginuo je u prometnoj nesreći 5. studenoga 1964. u selu Šopiću kod Lazarevca (NIKOLIĆ, DIMITRIJEVIĆ, „OZN-a protiv narodnih neprijatelja u Srbiji – dva dokumenta“).

za ozvučivanje (XII. odjeljenje).⁷ Na čelu prvoga odsjeka OZN-e za Jugoslaviju najprije je bio Maks Baće, drugoga Pavle Pekić, trećega Jeftimije Jefto Šašić i četvrtoga Mijat Vuletić.⁸

Potom su redom jedna za drugom nastajale republičke OZN-e. Najprije je stvorena OZN-a za Hrvatsku, potom za Bosnu i Hercegovinu i zatim sve ostale. Republičke OZN-e bile su podčinjene saveznoj, na čijem je čelu bio Ranković, a ona Ministarstvu obrane na čelu s Titom, ujedno predsjednikom vlade Demokratske federativne Jugoslavije (DFJ). Na razini okruga postojale su punomoći, na razini kotara povjerenici i organi OZN-e pri jedinicama armije na terenu. U to vrijeme u Srbiji je bilo 86 kotarskih povjerenika, 15 okružnih odjeljenja i na vrhu su se nalazila četiri odsjeka OZN-e.⁹ Postojali su odsjeci za: obavještajni i kontraobavještajni rad, pozadinu, tehničke službe i široka i razgranata mreža agenata, informatora i rezidenata na terenu.¹⁰

OZN-a za Srbiju nastala je na Visu tijekom lipnja 1944., a na čelu službe za Srbiju imenovan je Slobodan Penezić Krcun, koji je do kraja 1944. uspio premrežiti cijelu Srbiju organima OZN-e. Izravno je sudjelovao u izboru svojih suradnika i šefova provincijskih ispostava ove službe. Prvi načelnici OZN-e za Srbiju bili su Svetolik Lazarević, Čile Kovačević, Radovan Grković i Slobodan Krstić Uča.¹¹ Po naredbi vrhovnoga zapovjednika oružanih snaga, tijekom listopada i studenoga 1944. u Srbiji su, pri korpusima, uspostavljani „oblasni odseci“ OZN-e: Zaječar – istočna, Niš – južna, Valjevo – zapadna i Kragujevac – centralna Srbija; postojale su zemaljske OZN-e za Vojvodinu i autonomnu Kosovsko-metohijsku oblast.

Grad Beograd imao je od 16. listopada 1944. samostalno odjeljenje, organizacijski podijeljeno na 16 kvartova; koje je 1948. podčinjeno izravno OZN-i Jugoslavije.¹² Zbog važnosti zadataka, prvi šef OZN-e za Beograd bio je ujedno i načelnik OZN-e za Srbiju Slobodan Penezić Krcun, ali je on na toj funkciji ostao veoma kratko. Za svoga nasljednika izabrao je Miloša Minića. On je, na Rankovićev poziv, dužnost primio početkom studenoga 1944. godine. Ni on se nije previše zadržao na toj dužnosti. Kada je izabran za republičkoga javnoga tužitelja, na njegovo mjesto došao je crnogorski komunist Veljko Mićunović. Za zamjenika izabrao je Radovana Grkovića. Mićunović je u rujnu 1945. imenovan za načelnika crnogorske OZN-e, a na njegovo mjesto došao je drugi crnogorski komunist Jovo Kapičić. OZN-a / UDB-a za Beograd bila je podčinjena OZN-i / UDB-i za Jugoslaviju sve do siječnja 1948. godine. U Beogradu, kao važnom centru, formiran je poseban centar OZN-e koji je rukovodio operativom za cijeli Beograd. Organizacija je postavljena prema kvartovima (16 gradskih kvartova) s posebnim odsjecima, opunomoćenicima i vojnim izaslanicima, povjereničkom mrežom i pomoćnim jedinicama, određenim postupkom i planom rada. Postavljeno je i prijavno odjeljenje koje se brinulo za neprijateljske arhive i primalo prijave od građana protiv „neprijateljskih“ elemenata. U organizacijskom smislu,

7 LOBI, *Tajne službe Srbije*, 83.

8 NUMIĆ, *Dobra zemljo, lažu*, 10; DUHAČEK, *Ispovest obaveštajca*, 27.

9 DIMITRIJEVIĆ, *Građanski rat u miru*, 17.

10 DIMITRIJEVIĆ, *Grđanski rat u miru*, 17; Svedočenje bivšeg majora OZNA-e Milana Trešnjica, 29. siječnja 2009;
NUMIĆ, *Dobra zemljo, lažu*, 10.

¹¹ Ovakvo je osnivanje OZN-e za Srbiju na Radan planini doživio Slobodan Krstić Uča: „Seli smo konspirativno pod jedno usamljeno drvo, odakle smo imali dobar pregled tako da nam se niko nije mogao približiti. Krcun je iz džepa izvadio i pročitao naredbu vrhovnog komandanta od 13. maja 1944. godine o formiranju Odeljenja za zaštitu naroda.” KRSTIĆ UČA, *Kako sam hvatao Dražu Mihailovića*, 35.

¹² Do lipnja 1945. postojalo je samostalno regionalno povjereništvo OZN-e za Sandžak, a do listopada 1945. postojale su i samostalne OZN-e na razini pokrajina Vojvodine i Kosmeta, koje su zatim ukinute kao samostalne i podčinjene OZN-i za Srbiju. O važnosti OZN-e (UDB-e) za Beograd govori činjenica da su se na njenom čelu smjenjivala poznata imena – S. Penezić Krcun, M. Minić Crni, V. Mićunović, Jovo Kapičić, a kadrovi za beogradsku tajnu policiju uzimani su iz proleterskih i srpskih divizija, LOPUŠINA, *Ubij bližnjeg svog*, sv. I, 51.

izuzetno je značajna ispovijest majora OZN-e Milana Trešnjića, kasnije generalnoga konzula SFRJ u Stuttgartu.¹³ Njegovo svjedočenje kao sudionika omogućava nam da jasnije sagledamo atmosferu u kojoj je likvidirano nekoliko tisuća kolaboracionista, ali i nevinih građana. Trešnjić navodi da ga je za časnika OZN-e u prvoj brigadi Šeste ličke divizije, u travnju 1944., pred desant na Drvar, predložio visoki časnik sigurnosti Dragoslav Pešić. Pri oslobađanju Beograda, u listopadu 1944., dobio je zadatak zauzeti zgradu 12. kvarta Uprave grada Beograda na Dedinju i započeti uspostavljanje narodne vlasti – prikupljanje podataka o vladanju stanovništva u vrijeme okupacije, uhićenja kolaboracionista i pripadnika zaostalih jedinica Nedićeve garde i žandarmerije.

Sjedišta i zatvori

Sjedište savezne OZN-e po ulasku u Beograd bilo je pri Vrhovnom štabu i u štabu Dru-goga korpusa smještenoga u Maglajskoj ulici na Dedinju. Korpus je zatim premješten u centar grada na Obilićevom vencu (zgrada Prizada, kasnije Tanjuga). Njome su u prvo vrijeme rukovali Đuro Stanković, Sreten Vulić, Srđan Brujić (svi iz Šeste ličke), zatim Pavle Pekić, Moma Dugalić i Dragoslav Pešić. Jedno vreme dio organa sigurnosti boravio je i u zgradi kina Beograd na današnjem trgu Nikole Pašića. Na Obilićevom vencu (danas popularna studentska menza „Tri kostura“) odmah u blizini savezne nalazila se i OZN-a za Beograd, i zatvor. Tu su se primali časnici OZN-e iz 16 kvartova u Beogradu koji su im dolazili na referiranje sa spiskovima pripadnika kvislinškoga aparata i građana optuženih za suradnju s okupatorom. OZN-a za Srbiju bila je smještena najprije u zgradi kina Beograd, potom u ulici Kneginje Ljubice (Zmaj Jovina 21), a glavni istražni zatvor nalazio se u Glavnjači na mjestu današnjega Prirodoslovno-matematičkoga fakulteta (PMF). Između njih je postojala izravna podzemna veza u Đušinoj ulici na mjestu Rudarsko-geološkoga fakulteta. Klubovi i restorani službe u kojima su se okupljali suradnici i najveći broj stanovnika nalazili su se u Kosovskoj (gdje je bio i restoran) i Sarajevskoj ulici. Bio je popularan i dom Saveznoga sekretarijata za unutrašnje poslove (SSUP) „Pane Đukić“ (prije rata časnički dom, a poslije 1968. Studentski kulturni centar kod Cvjetnoga trga).

Oslobađanje teritorija nametnulo je potrebu formiranja specifičnih jedinica za održavanje reda i mira, progon neprijatelja i protivnika, osiguranje zarobljeničkih logora, zatvora, granične linije i komunikacija. Od kolovoza 1944. uspostavljaju se jedinice Narodne obrane, koje su objedinjene u Korpus narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ). Kao svojevrstna unutarnja vojska, imale su prioritetni zadatak osiguranja teritorija i eliminaciju svih protivnika novih vlasti (to su vršile po zapovjedi časnika OZN-e). Po zauzimanju Srbije, stvorena je Narodna milicija s istim zadacima, ali na mikrorazini sredina. Ovlaštenja pripadnika OZN-e bila su neograničena. Časnik je mogao ograničiti ili oduzeti građaninu mnoga prava do uhićenja i kažnjavanja. Mnogi pripadnici sigurnosti nisu se mogli oduprijeti iskušenjima kada se ima previše vlasti u rukama.¹⁴

Nasilja i nepravilnosti u radu organa OZN-e u Srbiji, brutalne i masovne likvidacije političkih i klasnih protivnika, učinile su da u jednom aktu početkom veljače 1945. godine Slobodan Penezić Krcun uputi svojim podređenima dokument u kojem se poziva na prekid s nepravilnostima:

„1. Niko ne sme biti uhapšen, a da zato nema dovoljno razloga, a odluka se donosi

¹³ TREŠNJIĆ, *Vreme razlaza*, 7; OTAŠEVIĆ, „Oslobađanje Dedinja“, 66.

¹⁴ DIMITRIJEVIĆ, „Uloga Armije i Službe bezbednosti u obračunu s političkim protivnicima Titovog režima 1944–1954.“

na osnovu prikupljenih podataka; 2. Istraga se mora sprovoditi u najkraćem roku na sasvim korektan način, istragom mi dobijamo podatke da bi lakše otkrivali saradnike i saučesnike; 3. Posle sprovedene istrage okrivljeni se predaje sudu na dalji postupak u kome mi nemamo više nikakvog udela ni uticaja; 4. Organi OZN-e ne smeju se mešati u rad jedinica Narodne odbrane; 5. Ne dozvoliti, da hapšenje vrši svaka komanda i svaki pojedinac na svoju inicijativu i da se stvara u svakom srezu zatvor; 6. Težište rada baciti na prikupljanje i stvaranje mreže za kontrolu sumnjivih lica, kontrolu privrede, saobraćajnih sredstava i o tome nas redovno izveštavati. [...] Budite obazrivi kada su pitanju mobilisani seljaci, a nisu zlikovci. Iste treba puštati odmah. Sa koljačima i oficirima treba postupati prema ranije izdatom uputstvu. Naša naređenja treba shvatiti ozbiljno i reagovati brzo na njih...“¹⁵

Likvidacija narodnih neprijatelja i kolaboracionista 1944. – 1945.

Revolucionarna pravda krajem i neposredno nakon rata u Srbiji koja je bila u rukama OZN-e, kao i svim zemljama „narodne demokracije“, patila je od sličnih manjkavosti – široko definirana kolaboracija, odnosno suradnja s okupatorom, neodmjerenost kazne, izravna zavisnost sudstva od izvršnih vlasti i slično. Represija i zločini na kraju Drugoga svjetskoga rata imali su ovdje boju i nekontrolirane ratne osvete tipičnu za sve ratove. Ipak, pažljivom analizom izvora o velikom broju ubijenih civila, pripadnika građanstva i kritičke inteligencije mora se primijetiti organizirani napor komunističke partije da se pod krinkom antifašizma u prvim godinama nakon oslobođenja djelovanjem prije svega tajne političke policije OZN-e, a kasnije UDB-e, oslobodi raznih političkih i klasnih protivnika revolucije. Kažnjavanje optuženih za kolaboraciju bilo je prije svega u rukama OZN-e i vojnih organa, da bi se kasnije od polovine veljače 1945. prešlo sve više na sudske organe (vojni, civilni sudovi i sudovi časti) u kojima je tajna komunistička policija također imala ključnu ulogu.

Tijekom tih prvih mjeseci nakon oslobođenja od okupatora, većina uhićenih likvidirana je bez odluke suda ili u farsičnim procesima koji su često završavali osudom na smrt. Naročito su na meti bili građanski političari, činovnici bivše administracije, ali i trgovci, industrijalci, svećenici, „nepoštena inteligencija“, „kulaci“ (bogat seljaci) i drugi, što je ovom nasilju davalo ton „klasne revolucije“. Isto tako, u slučaju domaćih Nijemaca i Mađara bilo je elemenata progona, zatvaranja u logore i kolektivne odmazde za učinjene zločine u ratu. Ipak, zahvaljujući otvaranju arhiva državne sigurnosti, posljednjih godina provedena su pozamašna istraživanja i objelodanjeno je dovoljno dokumenata pa se može sasvim precizno i utemeljeno rekonstruirati organizacija i rad OZN-e kao metodologija i intenzitet revolucionarnoga terora na kraju rata i neposredno nakon oslobođenja. Onakvog terora kakav je osmišljen u vrhovima političko-sigurnosnoga aparata.

Srbija i njeni gradovi, kao centar kolaboracije, leglo „buržoazije i narodnih neprijatelja“, kao nosilac „velikosrpskoga hegemonizma“, bili su posebno na meti revolucionarnih snaga i tajne policije. Beograd je, kao najvažniji centar srpske reakcije u očima vodećih komunista, trebalo s posebnom pažnjom očistiti od „nenarodnih elemenata“. Uspostavljanje narodne vlasti pratio je divlji obračun sa nosiocima kulturnoga, političkoga i javnoga života okupirane Srbije, ali i suparničkoga pokreta otpora pobijeđenoga u građanskom ratu. Divlja čišćenja obavljana su u najvećoj tajnosti i pod okriljem noći, o čemu se ipak ispostavilo da postoje i pisani tragovi tako da je danas moguće doći do širih i preciznih saznanja. Ne treba gubiti iz vida da se sve odvijalo u atmosferi nezavršenoga rata, u vrijeme

¹⁵ Više u: CVETKOVIĆ, DEVIĆ, *OZNA-represija u Srbiji 1944. – 1946., Dokumenti*.

kada su se još mogle čuti topovske salve sa Srijemskog fronta udaljenoga svega stotinjak kilometara. Ono što danas znamo o ovom nasilju pored, tek od nedavno dostupnih najvažnijih policijsko-sigurnosnih i vojnih izvora, uglavnom se temelji na izjavama, svjedočenju i memoarima žrtava i suvremenika, a rjeđe aktera, posebno glavnih. Svi ti izvori omogućavaju nam da složimo kockice složenoga mozaika represije u režiji OZN-e krajem 1944. i početkom 1945.

„Zakleo sam se još kao skojevac, kad dođem u Beograd i upadnem u ove vile buržoaske, ovih eksploatora, krvopija radničke klase i poštenih ljudi, ja ću pronaći najluksuzniju vilu nekog buržuja, uskočiti u nju, potražiti najluksuzniji krevet i sa sve čizmama svojim partizanskim i ličkim blatom na njima – leći i prespavati“, prisjeća se tadašnji major OZN-e Milan Trešnjić.

U očima naročito ličkih, kordunaških i krajiških partizana unesrećenih ratom, Beograd je bio fašističko gnijezdo koje treba potpuno očistiti. O emotivnom naboju osloboditelja svjedoči i Momčilo Dugalić, također jedan od čelnika OZN-e ujesen 1944. godine:

„Sećam se da sam, negde u početku rata, rekao sebi da, ako ostanem živ, moram da posetim Banjički logor. Oktobra 1944. došao sam na Trošarinu, tamo su tada bili pašnjaci sa ovcama, krenuo ka Banjici i prva soba na koju sam naišao bila je prepuna dokumenata pobijenih rodoljuba. Od ulaza do dna sobe više od jednog metra visoka gomila! Kako onda da ne hapsimo i ne sudimo zločincima?“¹⁶

Pripadnik OZN-e iz XII kvarta (Dedinje–Senjak) Bata Živančević ispovjedio se Đorđu Laloviću, kojega je više puta saslušavao i osobno poznao:

„Čoveku, kojeg sam trebao da likvidiram, stavio sam pištolj u usta. Molio je i kukao: ‘Sinko, imam dva sina kao što si ti!’ Ja sam opalio revolver i razneo mu glavu. Tada sam smatrao da sam učinio veliku stvar za partiju.“¹⁷

Zadaci OZN-e

Poslije uspostavljanja mreže organa ove službe pristupalo se likvidacijama kako istinskih zločinaca, tako i političkih protivnika revolucije – „narodnih neprijatelja“, i stvaranju mreže povjerenika. Njome je za kratko vrijeme uspostavljena sveobuhvatna kontrola nad stanovništvom Srbije. Nakon oslobođenja uveden je policijski sat od 18 do 6 sati ujutro i komandant grada Ljubodrag Đurić izdao je naredbu o zamaćivanju.¹⁸ Novine su pozivale građane na suradnju i obračun s kolaboracijom i fašizmom.¹⁹ Postojali su pripremljeni spiskovi, ali se svakodnevno radilo na prikupljanju podataka i stvaranju kartoteke i dosjea. Suradnika i doušnika u tom poslu nije nedostajalo. „Moja kancelarija je uvek bila puna naroda spremnog na saradnju“, tvrdi major Trešnjić. Božidar Zec, komesar 8. crnogorske brigade koja je provodila čišćenje u XIV kvartu (Čukarica) navodno je pred polazak na Srijemski front priznao:

„S ponosom smo išli i borili se, pa kad smo ovde stigli građani su nas oduševljeno dočekali. Još iste večeri donosili su nam prijave, davali imena i adrese izdajnika. Oni su nas sami vodili do tih izdajnika i četnika kako su za njih govorili. Danas vidim,

16 „Ispovest Momčila Dugalića“, *Nedeljni telegraf* (Novi Beograd), 17. 10. 2001., 25.

17 Svjedočenje Đorđa Lalovića, umirovljenoga pilota, dano autoru 9. ožujka 2004.

18 „Naredba broj 1“ generala Ljubodraga Đurića, u posjedu autora.

19 Nemir među građane koji nisu simpatizirali novu vlast naročito je unio agresivni članak Marka Ristića „Smrt fašizmu sloboda narodu“, *Borba* (Beograd), 30. 10. 1944.

mi smo njima verovali, prijavljene presuđivali i streljali. Mnogo ljudi je stradalo i ne mogu da prežalim što će ljaga pasti na 8. crnogorsku brigadu.“²⁰

Tako opunomoćenik OZN-e 47. divizije NOVJ 15. studenoga 1944. o zadacima, ustrojtstvu i izboru povjerenika OZN-e piše sljedeće:

„Da bi ispunili zadatke postavljene od našeg naroda i naše Partije, moramo svojski prionuti na rad i postati majstori svoga posla. Jedan od najglavnijih zadataka uopšte, danas je uništenje domaće reakcije – izdajnika – njihovo istrebljenje iz samog korena i davanje vlasti narodu. Da bi uspjeli u ovome, moramo pre svega podići i učvrstiti organizaciju – OZNU. Organizaciju OZNE podići ćemo i učvrstiti samo ako u nju za poverenike uzimamo one koji su to svojim ponašanjem, odanošću i radom zaslužili. Treba imati na umu da poverenici ne smeju znati jedan za drugog, kao i da se isti na radu pokažu što konstruktivniji.“²¹

Prema Šašiću prvi zadaci OZN-e po ulasku u Beograd bili su sljedeći:

„Prvo, formirati centar, koji će rukovoditi radom za ceo Beograd. Drugo, postaviti organizaciju po kvartovima. Treće, pomoćne jedinice za izvršenje svih tih zadataka, i četvrto, postupak i plan rada. U odnosu na kvartove trebalo je postavljati opunomoćenike za kvart i vojnog izaslanika pri kvartu. Trebalo je postaviti i odeljenje koje će se starati za neprijateljske arhive, koje će primati prijave od građana protiv neprijateljskih elemenata. Postavilo se pitanje koliko će nam biti potrebno ljudi za takve zadatke..., mobilizirali smo iz jedinica ljude da bi mogli da radimo. Uz to da bi mogli odrađivati poslove, mi smo tada dobili četu izviđača i kadrove po kvartovima. Dana 15. 10. zabeležio sam da nam treba iz Desetog korpusa hitno pozvati oficire u Beograd, jer nam treba samo za dva kvarta 11 i 12 bar po 10–12 ljudi. Kao drugo postavio sam da nam se stavi na raspoloženje Konjička brigada da bi mogli što efikasnije raditi u Beogradu.“²²

Uhićenja, progoni i „nejasni kriteriji“

Mnogi pronađeni dokumenti govore o načinu uhićenja i progona koje je provodila OZN-a, kao i o nedorečenim kriterijima kojima se služba rukovodila u tim prvim mjesecima. Tako na primjer Okružni komitet KPJ za Mladenovac 25. listopada prosleđuje svojim kotarskim organizacijama *Uputstvo o formiranju i konsolidaciji vlasti*. Između ostaloga, u tom dokumentu govori se i o tretmanu neprijatelja likvidacijama i izvještajima o strijeljanima:

„Ustrojiti takođe spisak o svim krivcima u tom srezu. Prilikom hapšenja dati detaljnu karakteristiku zašto se sumnjičeni hapsi. Ne hapsiti one za koje nema dovoljno dokaza o krivici, jer se time kompromituje naša vlast. Bez dokaznog materijala hapsiti one za koje se pouzdano zna da su rovarili i bili u službi neprijatelja. Naročito treba biti odlučan i voditi računa o onim neprijateljskim elementima kroz koje ćemo biti u mogućnosti da što brže uništimo neprijateljski kadar, koji bi sistematski rovario u našoj novoj zemlji. [...] Najsavesnije čuvati one zatvorenike koji bi mogli svojim iskazima otkriti druge saučesnike. Njihovim iskazima u mogućnosti smo da otkrijemo neprijateljsku mrežu. Prilikom saslušanja istih treba taktizirati kako bi

20 Svjedočenje Boška Milanovića, umirovljenika iz Beograda, 25. travnja 2005.

21 SR-VA-VBA, Građa Odjeljenja zaštite naroda, K-11, F-1., „Depeša opunomoćenika 47. Divizije, Čuprija, 15. novembar 1944.“

22 NIKOLIĆ, DIMITRIJEVIĆ, „OZNA protiv narodnih neprijatelja u Srbiji – dva dokumenta“, 135.

smo dobili od njih što više podataka. U komplikovanijim slučajevima, koliko nađete za shodno, sprovedite ih komandi područja – Mladenovac. [...] Svake subote slati spisak onih likvidiranih lica u vašem srezu sa tačnim naznačenjem zašto je koje lice likvidirano. Krivce obrazložiti detaljno, naznačiti sav dokazni materijal ako ga ima, a ako nema dokaznog materijala, obrazložiti na osnovu čega je imenovan likvidiran, (iskazi svedoka, itd.). Pritvorenike treba po mogućstvu saslušati odmah i odmah iza toga donositi odluke o puštanju ili likvidaciji. Samo u slučaju nedovoljnih dokaza za obe ove odluke zadržavati osumnjičenog i dalje u pritvoru. U pritvoru zadržati i one političke zatvorenike koji nemaju dovoljno krivice za likvidaciju, a nisu zaslužili da se puste na slobodu. U pritvoru će oni ostati sve dotle dok se ne budu obrazovali logori za tu vrstu krivaca. U međuvremenu ovi krivci biće upućivani na prinudni rad. [...] Svaka veza s kućom zabranjena je. Naročito paziti da u pritvor spolja ne dolaze nikakve vesti. Vrlo oprezno kontrolisati i nadzornike pritvora. Skrenuti im pažnju na to, da će ovako ko bude prenosio iskaze pritvorenika biti najstrožije kažnjen. Voditi spisak svih puštenih pritvorenika i dalje ih ostavljati pod neopaženom kontrolom naših vlasti. [...] Spisak lica koje ste likvidirali za ovo proteklo vreme, pošaljite u subotu 28. H. s tačnim naznačenjem, kako je i gore objašnjeno, zašto je koje lice likvidirano.²³

Za provođenje ovih odluka bila je neophodna čvrsta suradnja civilnih organa vlasti i OZN-e. U Narodnooslobodilačkim odborima u lokalnim sredinama bilo je ljudi različitih političkih uvjerenja, čak i nekih predstavnika predratnih građanskih stranaka koji su se protivili staljinističkim metodama. Nekoliko dokumenata ukazuje na to da je OZN-a morala okupiti najsurovije i najbeskompromisnije ličnosti koje bi djelovale kao „mač revolucije“. Kotarski komitet Kosanice (Kuršumlija) uputio je 20. studenoga 1944. godine Okružnom komitetu za Toplicu preporuku za novoga šefa OZN-e u svom mjestu, navodeći i osobine koje je poželjno da isti posjeduju:

„Dragi drugovi, Zbog nagomilanih uhapšenika i opasnih zlikovaca koje sada naglo hvatamo, hitno je i nužno da druga Gradimira Filipovića smenimo a na njegovo mesto postavimo spremnijeg druga. Radi se o OZN-i. Sada naročito imamo u zatvoru najprepredenije špijune, izrode i zlikovce. [...] Pravi stručnjak je potreban da sa ovim tipovima rasčisti i od njih iznudi priznanje.“²⁴

U istom duhu pisan je i izvještaj okružnom rukovodstvu iz Velike Plane:

„Za poverenika O.Z.N.-a postavljen je sa pristankom druga Banovca [...] drug Drag. Kršljanin. Mi smo vam za njega već javili. On je član partije i najbolji naš drug u Krnjevu. Inače je učitelj. Hapšen je, progonjen, bio 8 meseci na Banjici, uglavnom od glave do pete je naš drug. Istina, ima i mana – ukočen je, suviše strog, nema pomalo i takta...ali jedino na tom mestu može odlično zadovoljiti. Kao islednik je odličan. Bez kompromisa je, nepokolebljiv, čvrst, veran do kraja, smrtno mrzi neprijatelja, fašiste i izdajnike. I ono što je u našem srezu očišćeno – i njegova je zasluga.“²⁵

Osumnjičeni su uglavnom uhićivani na osnovi dojava partijskih aktivista i njima sklonih ljudi. Među doušnicima tajne službe bilo je i poznatih ličnosti. Šašić je u svom dnevniku ostavio svjedočenje kako je Marko Ristić²⁶, pjesnik, esejist i najistaknutiji srpski

²³ SR-ASŽ-OKM, SP Po-64.

²⁴ SR-ASŽ, OKT-39.

²⁵ SR-ASŽ, OKM-1241-1.

²⁶ Marko Ristić (1902. – 1984.), jedan od najvažnijih pripadnika beogradskoga nadrealističkoga umjetničkoga pokreta u Kraljevini Jugoslaviji. Bio je prvi veleposlanik komunističke Jugoslavije u Francuskoj od 1945. do 1951. godine.

nadrealist, intenzivno surađivao s OZN-om u prvim danima nakon oslobođenja Beograda i praktično odlučivao o životu i smrti mnogih.²⁷ Ristić je inače autor poznatoga članka „Smrt fašizmu – sloboda narodu“ u *Borbi*. O njemu će Šašić zabilježiti:

„Sveta Stefanović me je pozvao da zajedno krenemo kod Marka Ristića koji želi da se vidi i da zaoštri neke stvari kao dobar poznavao prilika u Beogradu. Marko Ristić je stanovao u Ulici Rige od Fere na broju 8 ili 11. Ristić nam je dao jednu čitavu lepezu imena i na taj način drugovi koji su radili u II odseku i koji su bili kao referenti zaduženi za Dražu Mihailovića imali su samo iz ovoga izvora dobru odskočnu dasku da mogu nastaviti sa radom...“²⁸

O uhićenim i progonjenim osobama nastajale su knjige pritvorenika kao i opsežna kartoteka koja nažalost nije sačuvana u cijelosti. Bilo je dvojbi kako postupati prema određenim kategorijama, kao i različitoga viđenja nadležnosti pojedinih odjeljenja:

„U tome celom radu, drugi momenat koji bi želeo spomenuti, a pitanje je te evidencije koja je stvarana već tada i to je bila opsežna kartoteka na bazi niza izvora o Beogradu, tako da nismo u Beograd odlazili praznih šaka. Odlazili smo sa određenom slikom o neprijateljskim elementima koje se trebalo hapsiti. Očigledno, još nije bilo kriterija. Metod rada nije bio dovoljno proveren, tako da smo neki put uspeli nabiti u zatvore i preko mere ljudi koje normalno ne bi trebali biti u zatvoru. Znam samo jedno, kada su već stavljeni i u podrum da sam dobio zadatak od Rankovića neposredno odem i da sa punim njegovim ovlašćenjima preispitam ko je sve to u zatvoru i da pustim sve one za koje smatram da ne treba da budu u zatvoru. Naime, dobrim delom i vojska je preuzimala neke inicijative, pa je i sa te strane, posebno u nekim podrumima bilo je nabijena masa ljudi što nas je moglo samo kompromitovati. Tako smo bili u stanju zaoštriti budnost, ali neki put u nekoj preteranosti i krutosti i odstupiti i popraviti takve svoje propuste. Treći problem koji nam se nametao, a to je bilo pitanje kriterija. Nama situacija u tom pogledu nije bila dovoljno jasna kako se orijentirati prema četnicima, znači koga tretirati kao zločinca, a koga mobilizirati, pa preći preko takve prošlosti. Srpska državna straža. Ona je imala karakter profesionalne vojske, nešto između vojske i žandarmerije. Kako se postaviti prema njima, u kojoj meri su pripadnici te neprijateljske formacije bili tipična fašistička politička vojska, a sa druge strane koliko su kao organi bezbednosti vršili neke poslove, koje normalno treba svaka organizacija zajednica da svršava. To je recimo, pitanje saobraćaja u Beogradu i niz drugih funkcija koje normalno svaki režim mora imati. Oko tog kriterijuma stalno smo morali biti spremni da se korigujemo i da diferencirano pažljivo prilazimo. Eto to su, tri najkrupnija zadatka. Dilema je jedino bila u okviru OZNE sa Srbiju da li da se sa Srpskom stražom bavi III ili II odsek. Mi smo se vrlo brzo sporazumeli da je to pitanje II odseka, da on rasčišćava, a koliko se tiče vojske da sarađuje sa III odsekom. Ni u kom slučaju tendencija koja je počela preovlađivati da bi mi trebali kao III odsek da radimo neprijateljske formacije, nije bila prihvaćena i nismo se sa njom mogli da složimo.“²⁹

Poslije prijave građana, organi OZN-e privodili su osumnjičene, a časnici saslušavali i izrađivali njihov karton (dosje). Bilo je slučajeva da su se pripadnici Nedićeve straže, prometni policajci, riječna straža, žandari, poštari, vatrogasci i slične uniformirane osobe

²⁷ Pored Ristića Šašić imenuje Blagoja Neškovića kao jednoga od glavnih ljudi koji su odlučivali o životu i smrti, sastavljajući spiskove građana za strijeljanje.

²⁸ NIKOLIĆ, DIMITRIJEVIĆ, „OZNA protiv narodnih neprijatelja u Srbiji – dva dokumenta“, 135. i dalje.

²⁹ Isto.

sami predavali, smatrajući da se nisu ogriješili o zakon i „okrvavili ruke“ u ratu, stoga se nisu povukli s Milanom Nedićem i Dragomir³⁰ Jovanovićem.

„Suđenja“ su, po pravilu, u prvim mjesecima nakon oslobođenja bila tajna ili fiktivna, često poslije već izvršene likvidacije. O zlostavljanjima i brutalnoj sili koju je prilikom iznuđivanja priznanja primjenjivala OZN-a, kao uobičajenoj pojavi u istražnom postupku koji je vodila daleko od očiju javnosti također govore brojni dokumenti:

„Ranije, još za vreme borbe bilo je uobičajeno tzv. tajno hapšenje tj. takovo hapšenje gde se u stvari čovjeka ili onoga koga se već želilo uhapsiti jednostavno ukrade tako da nestane. Poslije se istraga također vodi tajno [...]“³¹

Također, „bilo je slučajeva gdje su u zatvoru prezezivani vratovi, lomile se noge, udaranja puščanom cjevi pod rebra i kundakom u prsa, batinjanje svakojakim sredstvima, pljuskanje, izbijanje zubi, električna struja, morenje glađu. Ljudi su se nadalje provodili na stratišta iznakaženi od batina i struje, izbuljenih očiju i slično.“³²

Prema svjedočenju Milana Trešnjića, bivšega časnika OZN-e i jednoga od organizatora masovnih likvidacija u Beogradu poslije 20. listopada 1944., sa svim kartonima i spiskovima dnevno se odlazilo u Maglajsku ulicu (na Dedinju) gdje su ih ljudi iz glavnoga stožera OZN-e odobravali.³³ Njihova olovka je najčešće ispisivala dvije riječi: „Banjica“ ili „streljati“ (uglavnom ovo drugo, ako su u pitanju bile uniformirane osobe ili pojedinci označeni kao „izraziti neprijatelj“). Skinuti nekoga sa spiska na kojem su ljudi stavljeni u kategoriju „S“ i određeni za strijeljanje bilo je jako teško.³⁴ Posebno precizna evidencija vodila se o predstavnicima civilne vlasti: seljacima, činovnicima, predsjednicima općina, policajcima i drugima iz činovničkoga aparata. Klasni motiv nagovještava se i činjenicom da se u dokumentima često pored likvidiranih osoba, ili onih koji se nalaze na spisku za likvidaciju, navode i precizni podaci o vlasništvu nad zemljištem, nekretninama i drugoj imovini strijeljanih osoba. Osobe su u istražnom zatvoru često podvrgavane najrazličitijim oblicima torture i svirepim mučenjima (čupanje noktiju, sakaćenja, prebijanja itd.).

Masovne likvidacije „narodnih neprijatelja“ i ratnih zločinaca u Srbiji

Likvidacije bez suđenja „neprijatelja revolucije“ bila su česta praksa od samoga početka građanskoga rata. Poznato je da su bile masovne u vrijeme „lijevih skretanja“ s kraja 1941. i početkom 1942. u Istočnoj Hercegovini i Crnoj Gori, ali činjenice govore da su komunisti u klasni sukob i u Srbiji ušli rano, već u prvim mjesecima ustanka 1941. godine.

Uloga lokalnih partijskih organa i OZN-e bila je ključna i u likvidacijama neposredno nakon oslobođenja gradova u Srbiji 1944. Mnogi objavljeni dokumenti upućuju na plan-sku akciju OZN-e i postojanje direktiva i zaključaka o likvidaciji političkih i klasnih neprijatelja „bez suđenja“ odmah po oslobođenju određenih teritorija. Prostor nam dopušta spomenuti samo neke od primjera koji izravno govore o zločinima revolucionarnih vlasti pravdane „obračunom sa kolaborantima i ratnim zločincima“ u prvim mjesecima nakon oslobođenja Srbije.

Plan je bio ubiti što više „suradnika okupatora i neprijatelja revolucije“, svjedoči major OZN-e Milan Trešnjić:

30 Dragomir (Dragi) Jovanović.

31 DIZDAR et al., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, 277.

32 Isto, 168-171.

33 SR-DAS-BIA, „Knjiga streljanih, broj 53, Leskovac“.

34 OTAŠEVIĆ, „Oslobađanje Dedinja“, 64; CVETKOVIĆ, *Između srpa i čekića*, 173.

„Od ljudi u uniformi, nijedan nije bio zlikovac i nije zaslužio metak u čelo. Sve ih je trebalo preobučiti i poslati u neku partizansku jedinicu na Sremski front, jer su svi bili voljni da se bore, svi bi rado otišli. Mnogi od njih bili su iskreni rodoljubi i umirali su sa rečima: 'Živeli oslobodioci Beograda! Živela oslobodilačka vojska!' kao na primer intelektualac i građanski političar Milan Komatina. Da su se sklonili dok ne prođe prvi talas ja tvrdim životom da niko od njih ne bi dobio više od dve godine.“³⁵

Šašić, dugogodišnji prvi čovjek vojne sigurnosti, govoreći o nastanku OZN-e navodi da su početku strijeljanja bez suda bila sasvim uobičajena stvar:

„Inače nisu imali sudova niti islednika. Dakle sami su [organi OZN-e] vršili taj posao. Do tada su streljali 13, a imali su 52 u zatvoru...“³⁶

U tom smislu, pažnju posebno privlači dokument u vidu instrukcije upućen Sreskom povereništvu KPJ za Kosmaj od 20. listopada 1944. godine:

„Dragi drugovi, drug Ljuba vam je svakako govorio o radu, ja bi vam samo ukazao još na to, da strogo vodite računa o naprijateljским elementima koji su na razne načine borili se protiv naše borbe, da se danas slučajno nekako ne sakriju i čekaju kakav pogodan momenat pa da nas ošinu. Ja mislim da vam je to jasno ko dolazi u obzir: neprijateljska špijunaža i organizatori, strogo o tome vodite računa, jer neprijatelj je budan... To se odnosi na one za koje znate da su zlikovci a neće da priznaju i one za koje se narod ne slaže da budu likvidirani (sve to spakovati u karakteristike). A sve ostale koje narod želi da budu likvidirani, likvidirajte ih negde van sela da se narod ne grozi i objavite na javnost (po uzoru na prilog koji vam šaljemo, nemojte slučajno navesti drugačije na presudi nego veće voj. suda kom. podr. Mlad.) P. S. 24. ov. mes. najkasnije do 13 h pošaljite spisak likvidiranih. Nemojte hapsiti za svake sitnice, jer se na taj način kompromituje narodna vlast. Postupak sa zatvorenici što bolji, naročito sa onim koje pustite.“³⁷

Ovaj dokument važan je zbog toga što govori da je već 20. listopada 1944., kada su okončane borbe za oslobođenje Beograda, postojao „prilog“, tj. neka vrsta obrasca ili sheme po kojem treba vršiti obračun i ubojstva političkih protivnika na terenu. Ljude je dakle strijeljala OZN-a, a onda je na javnim priopćenjima prikazivano kao da je postojao nekakav Vojni sud. Partijske i sigurnosne funkcije bile su tijesno isprepletene. Također, važna je činjenica da ga je potpisao Petar Banovac, tada jedan od političkih rukovoditelja KPJ u Beogradskom okrugu, a neposredno potom i rukovodilac okružne OZN-e na tom prostoru.³⁸

Na drugom mjestu također se traži odobrenje rukovodstva:

„Ja sam prekuče pitao druga Banovca za mišljenje, da ih možemo poslati u Beograd, ili pak da vama javimo. [...] Trojicu bi mogli ovde i javno likvidirati, jer odgovaraju za indirektna ubistva. [...] A druge ćemo apsolutno konspirativno likvidirati. (za jednog od njih pop-Mika interveniše!) – Smatramo da vama tu u Beogradu – olakšamo posao. Mi bi to sami učinili. Javite nam odmah i po ovoj stvari – da znamo šta ćemo.“³⁹

Kada su se vlasti i policija konsolidirale i srasle, mogao je započeti udar po neprijatel-

35 OTAŠEVIĆ, „Oslobađanje Dedinja“, 64.

36 NIKOLIĆ, DIMITRIJEVIĆ, „OZNA protiv narodnih neprijatelja u Srbiji – dva dokumenta“.

37 SR-ASŽ-OKM, SPK-59.

38 Petar Banovac, načelnik OZN-e za okrug Beogradski 1944. i kasnije (1945-1949) narodni zastupnik i privredni rukovoditelj, uhićen je 1950. po liniji Informbiroa i nekoliko godina proveo na Golom otoku, da bi nakon toga bio potpuno „izbrisan“ iz povijesti Narodnooslobodilačke borbe (NOB) u Beogradskom okrugu. DEVIĆ, *Smederevski kraj u Drugom svjetskom ratu, ljudi i događaji*, 372, 438, 457.

39 SR-ASŽ-OKM, SPK-59, „Izveštaj okružnom partijskom Komitetu u Beogradu“, novembar 1944.

jima širom Srbije. Još uoči oslobođenja Beograda i drugih gradova i mjesta po Srbiji na mnogim mjestima otpočela su strijeljanja narodnih neprijatelja. Tako je već do 2. listopada 1944. na Jablaničkom području strijeljano 13, a 52 bilo u zatvoru. U Zemunu je bilo 57 strijeljanih i izdano naređenje da se još 187 likvidiraju, dok je u zatvoru bilo oko 90 ljudi.⁴⁰ U kotarskom komitetu Dobriča već prvih dana nakon oslobođenja javljali su svom okružnom rukovodstvu da „narod oštro udara protiv njih i sam im izriče kazne kao zločincima, isto kažu treba oštro postupiti sa njihovim porodicama jer oni ih čuvaju i kriju.“⁴¹ Čak i sekretar jednoga kotarskoga odbora Ujedinjenoga saveza antifašističke omladine Srbije (USAOS) u Pomoravlju krajem listopada piše da „zbog hapšenja, saslušanja i likvidacije nisam bio u mogućnosti da uradim više jer me je to sprečavalo.“⁴²

Knjige uhićenih i strijeljanih koje su samo djelomično pronađene u arhivama državne sigurnosti bilježe oko 2500 uhićenih i likvidiranih u Beogradu. Zanimljivo je također da se u njima nalaze podaci o prethodnoj internaciji uhićenih osoba iz kvartova OZN-e na Banjicu odakle su kasnije najčešće vođeni na strijeljanje u Lisičji potok ili druge obližnje lokacije, ili su pak poslani na Srijemski front.⁴³ Prema riječima Slavka Popovića, koji je bio na čelu suda jednoga bataljona, za suđenje nekoj osobi bila je dovoljna i anonimna dojava. Poslije toga osoba bi bila privedena i provjeravana je dobivena informacija. U slučaju kad bi krivica bila utvrđena i ako bi taj bio osuđen na smrt, što prema njegovom mišljenju nije bilo tako često, nuđeno mu je da odabere posljednju želju, a poslije bi bio likvidiran. „Poslednje želje su se kretale od cigarete do molbe za pomilovanje nekog od članova porodice.“⁴⁴ Sa spiskovima iz Maglajske časnici bi se vraćali u svoj kvart, predavali ih zapovodnicima pratećih vodova, a ovi tijekom noći vršili egzekucije u Lisičjem potoku, Banjičkoj livadi i drugdje. OZN-a je vršila istražni postupak, ona je „sudila“ i vršila egzekucije sve dok poslije više od mjesec dana Ranković nije zatražio uvođenje redovnih sudova. Žrtvama divljega čišćenja, kao i nekima kasnije osuđenim narodnim neprijateljima poput Dragoljuba Mihailovića i drugih, čak i grobna mjesta morala su ostati tajna, što su ostala i do danas, a što je svojevrsan civilizacijski presedan.⁴⁵

Najviše dokumenata o strijeljanjima tijekom listopada i studenoga 1944. sačuvano je u arhivi okružnih komiteta KPJ za jablanički, zaječarski, smederevski, toplički i beogradski okrug, kao i za teritorij Vojvodine. Strijeljanja su vršena uz izravno poticanje i nadzor s vrha partijske piramide. Već pri početku likvidacija, kotarski komitet iz Kuršumlije tražio je pojašnjenja od nadređenoga partijskoga foruma o načinu na koji trebaju biti izvođene:

„U zatvoru ima oko 30. lica. Među njima nalaze se čuveni organizatori i vođe dražinovske. [...] Može li ko od ovih uhapšenih da se strelja kad se utvrdi njihova krivica i da li van grada ili u gradu pred masama?“

Odgovor Okružnoga komiteta nije sačuvan, ali se prema daljnjim izvještajima i praksi vidi da su mjesne vlasti dobile odriješene ruke za obračun s neprijateljima. Komunisti iz Prokuplja izvijestili su okružno rukovodstvo da su njihovi naoružani aktivisti uhvatili sedmoricu odmetnutih četnika iz sela Rgaja – i sve ih na licu mjesta strijeljali. Također su, kao i oni iz Kuršumlije, najavili „najstrožije mjere prema dražićevskim familijama“, tj. za sve one koji se i dalje nalaze u šumi i nastavljaju aktivnosti.

40 NIKOLIĆ, DIMITRIJEVIĆ „OZN-a protiv narodnih neprijatelja u Srbiji – dva dokumenta“.

41 SR-ASŽ-OKT-19.

42 SR-ASŽ-OK SKOJ, M-105.

43 SR-DAS-BIA, „Spisak antinarodnih elemenata-Beograd“, knjige 1–3.

44 „Svedočenje Slavka Popovića“, *Nedeljni telegraf* (Novi Beograd), 17. 10. 2001, 25.

45 CVETKOVIĆ, *Između srpa i čekića*, 173.

Tako je iz Velike Plane u Okružni komitet do kraja godine upućeno bar još tri izvještaja koji su konkretno govorili o obračunu s „reakcijom“.⁴⁶ Najprije treba navesti izvještaj Voje Kosovca s početka studenoga 1944. godine:

„Dragi drugovi, šaljem vam sedmodnevni izveštaj u vremenu od 28-X- do 4-XI-44 g. [...] Likvidaciju bataljon vrši. Vrših ih trojke i petorke, ali one ne znaju koga likvidiraju. Na likvidaciji isprobavamo ljude, jer to je jedan od najboljih načina, koji stoji na raspoloženju. Njegova odlučnost, revolucionarnost, bezkompromisnost, mržnja prema neprijatelju – izražava se tu najbolje. Ko ne može da ubije neprijatelja, taj teško i skoro nikako ne može biti komunista. [...] Naše akcije se sastoje u prikupljanju podataka o krivcima, isleđivanju, hapšenju, likvidiranju itd. Spisak svih neprijateljskih elemenata prikuplja se preko naših najpouzdanijih ljudi bilo da su u N. O.O. bilo da su van njih. Preko N. O.O to ne činimo, pošto su oni često i vrlo sentimentalni, plašljivi prema takvim merama. [...] Iz priloženog spiska OZNe vidi se koliko smo ih do sada likvidirali. Trebalo bi ih još toliko da bude. Kod likvidacija koje zahtevaju konspiraciju pomalo smo grešili, ali sada već uspevamo da bolje organizujemo konspiraciju.“⁴⁷

U istom tonu pisan je i mjesečni izvještaj iz Velike Plane na kraju studenoga 1944:

„U zatvoru kod nas ima ljudi 86. Ima osuđenih na prisilan rad i logor 30. Likvidirali smo 86 neprijatelja. Trebalo bi još jedno desetak likvidirati pa bi sasvim dobro bilo tada bi u glavnom bilo čisto. [...] Amnestija je kod nas uspela. [...] U dva tri slučaja se zaista pogrešilo, naime pušteni su ljudi koje smo morali zadržati. Nikoga ne bijemo nego lepo postupamo, tako da se to već priča o našoj velikodušnosti. U likvidaciji nije se nikad pogrešilo. Jer narod još nije rekao zašto ste ovog i ovog likvidirali, nego zašto niste i ovog i ovog. Tako narod veli. Dok članovi N. O.O. retko traže likvidaciju, i usuđuju se da intervenišu.“⁴⁸

Likvidacije su tekle prema ovom unaprijed pripremljenom i dobro osmišljenom planu. Direktive s vrha bile su precizne. Tražila se najveća konspirativnost i beskompromisni obračun s reakcijom i kolaborantima, i njihovim jatacima:

„Primetio sam i dostavljeno mi je da se streljanje ne vrši kako treba, odnosno, da se ne vrši konspirativno. Da se ubuduće ne bi grešilo i da se ne bi stavljale primedbe, saopštavam vam da se streljanje ne sme izvršiti u vojsci, odnosno, u vašoj jedinici. Ukoliko se ukaže potreba da se mora izvršiti streljanje, dostavićete mi podatke sa kojima raspolazete, i pošto vam ja dam odobrenje, streljaćete. Samo streljanje mora biti izvedeno u najvećoj konspiraciji, tako da ni sam Štab brigade ne zna. Napominjem vam još jednom, da se ovo odnosi na sve one koji se nalaze u vašoj jedinici. Imajte ovo na umu, jer ukoliko se ne budete držali ovoga, snosićete lično punu odgovornost... Drugovi, podvlačim i naglašavam da se sav naš rad i posao zasniva na konspiraciji, i samo na konspiraciji. Ukoliko u toku čišćenja naidete na slučajeve da pojedine porodice održavaju vezu sa četnicima u šumi, onoga na koga se sumnja da održava vezu – streljajte najkonspirativnije, a porodici zabraniti kretanje iz sela i obavestite je da je streljani upućen u logor.“⁴⁹

46 JOVANOVIĆ, *Politički venac grada Smedereva i njegove okoline u 19. i 20. veku*, 72.

47 SR-ASŽ-OKM-1002.

48 SR-ASŽ-OKM-1181.

49 SR-VA-VBA, grada Odeljenja zaštite naroda, K-11, F-1. „Opunomoćenik 47. divizije, Čuprija, 15. novembar 1944, Beograd.

Nakon obično kratka boravka u istražnom zatvoru (najčešće svega nekoliko dana ili tjedana), gdje su često podvrgavani mučenjima i surovim torturama, zatvorenici su, prema pravilu, tijekom noći vezivani telefonskom žicom i, obično samo u donjem vešu, u grupama od 15 do 30 odvođeni na strijeljanje. Bilježe se slučajevi likvidacije ranjenih ratnih zarobljenika koji su izravno iz bolnica odvedeni na strijeljanje (Vlasotince, Valjevo, Beograd...). Najčešće tijekom noći strijeljani su na lokacijama na obodima gradova, u krugu samih vojarni, obalama rijeka i drugim mjestima. Samo tijekom jedne noći, 31. listopada 1944., na lokaciju Lapotince kod Leskovca izvedena je pred streljački vod 81 osoba.⁵⁰

Egzekucija narodnih neprijatelja, prema izjavi Trešnjića, ali i drugih svjedoka, vršena je uglavnom noću, u tajnosti i na više mjesta širom Beograda. Kao najveća stratišta spominju se: preko puta ambasade Turske – gdje su strijeljane pretežno uniformirane osobe; Belimarkovićev voćnjak (iskorištene su njemačke benzinske jame, a potom su rake kopali zarobljenici, pretežno Talijani); Banjička šuma; Košutnjak (oko njemačkoga groblja), Lisičji potok – možda najveće od svih, na mjestu gdje je nekad bio majdan za vađenje granita; kod stadiona Grafičar (Senjak); park Manjež; park Tašmajdan; kod Hale Pionir; Kula Nebojša; Veliko ratno ostrvo; Ada Ciganlija; Marinkova bara, stadion nogometnog kluba Obilić; kod današnjega stadiona nogometnoga kluba Sindelić, naselje Braća Jerković, Rakovica; kod današnjega stadiona nogometnoga kluba Sindelić, naselje Braća Jerković, Rakovica; ljetna pozornica Topčider; Jajinci, Železnička kolonija, Šarena (Careva) čuprija, teren ispod Avale i druga. Ponegdje su korišteni i njemački obrambeni rovovi kao masovne grobnice. Prema priči starijih Beograđana, još dugo su se poslije tih tragičnih mjeseci mogli vidjeti ljudi s lopatama koji su krišom prekopavali Lisičji potok u potrazi za grobovima svojih najbližih.⁵¹

Streljački vod brojio je obično od 15 do 30 vojnika KNOJ-a, od kojih nisu svi imali metak u cijevi. Prilikom strijeljanja često su i sami vojnici dobivali živčane napade i proživljavali krize. Ima primjera da su osobe na strijeljanje odvođene u druge gradove (npr. iz okoline Leskovca i Vlasotinca u Piroto), kako se ne bi međusobno prepoznavali, ili su strijeljanja vršile osobe koje nisu bile iz toga kraja.⁵² Postoje mnogi primjeri strijeljanja maloljetnih učenika, a svojevrstan kuriozitet je strijeljanje nekoliko dječaka rođenih 1933. pa čak i 1935. godine.⁵³ Obiteljima koje su posjećivale i donosile hranu i ogrjev u zatvor, sve do same egzekucije, naređivano je da više ne dolaze. Ponegdje su i javno čitani spiskovi strijeljanih (Banjica-Beograd) ili dijeljene potvrde o strijeljanima (Obilićev vijenac Beograd).⁵⁴

Prvi udarni val represije potrajao je do kraja studenoga 1944. kada je, poslije Rankovićeve govora, „čvrsta ruka“ prema neprijateljima naroda i države nastavila djelovati u radu vojnih i narodnih sudova koji su, ideologizirani i u rukama Partije, postali novo oruđe obračuna s političkim i klasnim neprijateljem. Opća amnestija od 21. studenoga 1944. imala je samo promidžbeni karakter, prije svega za svjetsku javnost, o čemu svjedoči i dopis Vladimira Ribnikara Titu:

„Potrebno je da se svet uveri da se po amnestiji i postupa. Potrebno je da Ozna pusti iz zatvora izvestan broj uhapšenih koje amnestija obuhvata. I to da pusti odmah, bez

50 SR-AS-BIA, F 53, „Knjiga streljanih-jug Srbije“.

51 Privatna arhiva odvjetnika Prijezde Popovića. Lokacije na kojima su vršena masovna ubojstva 1944.

52 U Pirotu je strijeljano oko 300 ljudi, uglavnom iz okolice Vlasotinca i Leskovca, a strijeljanje je uslijedilo nakon što je u nerazjašnjenim okolnostima stradao šef OZN-e za Piroto Pavle Bošković. Vidi: SR-AS-BIA, br. 53, „Knjiga streljanih“.

53 SR-AS-BIA, f. 101, str. 46.

54 Svjedočenje Milice Veselinović iz Beograda, Potvrda o strijeljanju Mihaila Veselinovića ustupljena Državnoj komisiji.

odlaganja da ne bi neprijatelji mogli da tvrde kako mi donosimo zakone na papiru i iz demagoških razloga.“⁵⁵

U blizini sjedišta OZN-e za Srbiju u Beogradu radio je od početka 1945. prijeki Vojni sud koji je stotine ljudi osudio na smrt. Potonja suđenja uhićenima i izvedenima pred Vojni sud Prvoga korpusa bila su čista formalnost, a ponekad i farsa. Uglavnom su, bez obzira na stupanj krivnje, osuđeni na smrt dok u većini slučajeva nedostaju bilo kakvi zapisnici sa sudskoga procesa.⁵⁶

O pojavi naknadnoga fabriciranja dokumenata ima traga i u dokumentima OZN-e. Tako u jednom dopisu OZN-e za Hrvatsku iz siječnja 1945. stoji:

„Za jedan deo likvidiranih zatraženo je od naših sudova da se izrade presude u svrhu objavljivanja što je i učinjeno, dok se u drugom kaže da je od 102 većina likvidirana bez suda.“⁵⁷

To potvrđuju i mnogi urudžbeni brojevi na presudama Vojnoga suda u Beogradu koji su datirani na 1945. godinu, dok su žrtve strijeljane još u studenom 1944. godine.⁵⁸ Većini strijeljanih u ovo vrijeme kasnije su iskonstruirane i napisane optužnice i presude, koje ni oni, ni njihove obitelji nikada nisu vidjeli, niti je proveden legalan postupak pred sudom. Optužnice su šture i stereotipne: „Nedićev saradnik“, „služio okupatoru“, „pozivao narod u borbu protiv NOP-a“ itd. Mnogi koji su pomagali otpor protiv Nijemaca, ako je taj otpor išao preko nacionalnoga pokreta Jugoslavenske vojske u otadžbini (JVO), ili koji su spašavali simpatizere partizana i četničkoga pokreta, optuženi su zbog veza s Nijemcima i zamjenom teza predstavljani kao ljudi koji su denuncirali patriote, npr. prof. Branko Popović. Nisu dobro prošle ni javne osobe koje su gledale svoj posao – glumci, glazbenici i slični jer je i njihovo ponašanje tretirano kao svojevrсна kolaboracija. Liste strijeljanih objavljivane su u početku gotovo istovremeno u svim gradovima i mjestima (Užicu, Požarevcu, Jagodini, Kruševcu i dr.), a kasnije naglo prestaje njihovo javno oglašavanje što upućuje na to da je posrijedi planska akcija. Obznanjivanje ovih spiskova žrtava revolucionarnoga terora imalo je prije svega promidžbeno-psihološku svrhu – da zastraši građane i potencijalne oponente nove vlasti. Koliko se u tome uspjelo svjedoči i strah prisutan tih godina kod politički i ekonomski slomljenoga građanskoga sloja koji je potrajao do posljednjega desetljeća 20. stoljeća.

Kako su likvidacije privođene kraju i udar po neprijateljima postajao je blaži. Tako je Vojislav Kosovac 22. prosinca 1944. uputio izvještaj Okružnom komitetu za Mladenovac izražavajući nadu da će se likvidacije nastaviti te da će postati masovnije:

„Dragi drugovi, jedna stvar. Ja sam vas pitao i tražio savet, šta da radimo sa onima, koje nismo stigli da likvidiramo. Amnestija nas je malo preduhitrla. Dakle, u ovome je stvar: Imamo nekoliko, koje bi morali još likvidirati. To zahtevaju interesi naše borbe, to zahtevaju žrtve naših palih drugova. – Ne smemo ih ostaviti. – Ako ih ipak pošaljemo na sud u Beograd, ko zna, mogu ih osloboditi. Jednostavno neki od njih nemaju ništa tako jasno dokumentovano i konkretno, da ih neumitno tereti. Ali jedno je tačno. A to je: veliki su naši neprijatelji, protivnici naše borbe, ubeđeni antikomunisti i uvereni reacionari... mogu danas, sutra biti protivnici. Jer ako ih ostavimo

55 „I Englezi su primili amnestiju vrlo dobro. Juče ujutro probudili su me telefonom i čestitali mi. Za njih je amnestija senzacionalna stvar i Harison mi kaže da će u savezničkoj javnosti izazvati najbolji utisak.“ Vidi: SR-AJBT-KMJ II-5b/13, Pismo Vladimira Ribnikara Titu od 23. studenoga 1944.

56 SR-AJ-DK-110, „Popis optužnica i presuda“.

57 DIZDAR et al., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 55 i 57.

58 SR-VA, „Upisnik Vojnog suda Beograd“, 1945.

savest nam neće dati mira, misao na naše pale drugove – stalno će nas ukoravati. Mi smo malo ovde likvidirali. Da smo ih 10 puta toliko likvidirali – nigde ni za jotu ne bi pogrešili. Ali zato ono što je baš potrebno – to moramo učiniti. Naše najintimnije ubeđenje je – da ih moramo likvidirati. Prvo, to zahteva pravda i zakoni naše borbe i naše perspektive u budućnosti... [...] Javite nam odmah i po ovoj stvari – da znamo šta ćemo.”⁵⁹

Iz navedenih dokumenata jasno se vidi da je zaključke donosio nositelj civilnih vlasti u srezu. To upućuje na činjenicu da su likvidacije u ovim mjestima vršili pripadnici OZN-e i preostalih vojnih snaga, ali da su u njih bile uključene i civilne strukture vlasti, a da je svima njima rukovodila i usmjeravala ih kotarska partijska organizacija. Zapravo prava istina je da je OZN-a bila iznad organa narodne vlasti i partije, da su ti organi do neprepoznavanja srasli, i da su predstavnici OZN-e često i glavni ljudi partije na lokalnu ili se bar za sve bitno pitaju.

Običaj je bio da niži partijski i sigurnosni organi vode evidenciju o narodnim neprijateljima i izvještavaju više instance. U sačuvanoj dokumentaciji Okružnoga komiteta Mladenovac nalazi se i više spiskova likvidiranih koje su im kotarske partijske organizacije redovno dostavljale. Kotarski komitet iz Sopota dostavio je u studenom spisak od 20 dotad likvidiranih ljudi, s karakteristikama. Većina njih bila je u ratnom razdoblju uključena u pokret Draže Mihailovića, a neki od njih zaista su, prema ovim dokumentima, bili uključeni i u zločine nad suradnicima partizanskoga pokreta.⁶⁰ Tako su se na istom spisku nalazili i stvarni krivci i nevine žrtve, što ih je trebalo izjednačiti pred javnim mnijenjem.⁶¹ Za kotar Gročanski sačuvano je više popisa ubijenih koji su Okružnom komitetu slani na tjednoj razini. Dana 22. studenoga kotarski komitet iz Grocke uputio je i izvještaj nadređenima s preciznim popisima o likvidiranim i zatvorenim osobama. Do toga datuma (mjesec dana nakon oslobođenja), OZN-a je u Grockoj likvidirala 72 osobe, a zatvorila dvostruko više. Spisak strijeljanih sadržavao je i kratke podatke o žrtvama, gdje je pored njihovih imena bilo upisano i mjesto prebivališta, datum likvidacije te njihova ideološka pripadnost (najčešće „DM“) i egzekutor (za gotovo sve to je „pov. OZN-e“).⁶² Strijeljanka u Grockoj nastavljena su i poslije ovoga datuma, a Državna komisija za tajne grobnice likvidiranih poslala je 12. rujna 1944. evidentirala je u ovoj općini čak 196 likvidiranih i 106 nestalih osoba.⁶³

Koliko je revolucionarna pravda bila priješka govore i primjeri pogreškom strijeljanih ili preživjelih osoba koja su se našla na spiskovima. Najpoznatiji slučaj je onaj Lazara Jovanovića, glumca iz Beograda koji se našao na objavljenom spisku 105 (104) strijeljanih u listovima *Politika* i *Borba* pod rednim brojem 35:

„Jovanović Lazar bivši glumac. Denuncirao je više poštenih rodoljuba kod četnika, koji su ih pobili, ucenjivao je više poštenih rodoljuba i uzimao im novac da ih ne bi denuncirao četnicima, istako se u širenju laži i kleveta protiv NOP-a.“⁶⁴

Spomenuti umjetnik svoje je ime čitao na naslovnoj stranici novina, a igrao je u kazalištima sve do početka 1970-ih. Da ovo nije bio usamljen slučaj, govori i primjer iz okolice Dubrovnika:

59 SR-ASŽ-OKM-1241-2.

60 SR-ASŽ-OKM-1041.

61 SIMIĆ, „Pakao u Sopotu“.

62 SR-ASŽ-OKM-1050.

63 „Otvorena knjiga.“

64 „Saopštenje Vojnog

04 „Saopštenje“
11. 1944.

„Drugovi koji su to sprovodili bili su vrlo površni. Na primer u Dubrovniku je u oglasu osuđenih na smrt bio naveden jedan građanin Dubrovnika koji se u tom momentu nalazio na slobodi i u oglasu među streljanima čitao svoje ime i prezime.“⁶⁵

U drugom dokumentu u arhivi OZN-e otvoreno se priznaje da je također pogreškom strijeljan nedužan mladić:

„Radić Radisav iz sela Donja Mutnica za vreme okupacije se nigde nije mešao a po oslobođenju je greškom streljan od strane NOV-e pošto u ovom selu postoje dva Radić Radisava, ista očeva imena a inače nisu u rodbinskom odnosu. Trebao je da bude likvidiran Radić Radisav koji je bio predsednik Ravnogorskog odbora i šef crne trojke u selu...ali organi OZNe nisu bili dobro obavešteni izveli su mlađeg nevinog Radić Radisava i streljali ga. I onaj je tako ostao živ [...]“⁶⁶

U nastavku se ipak kaže da njegova smrt i nije neka šteta jer je i on inače bio neprijatelj nove vlasti.

Prilikom odvođenja na egzekucije, među egzekutorima još uvijek nepriviknutima na masovna ubijanja, događali su se razni incidenti. Jedan takav dogodio se u okolici Mladenovca:

„Između 23. i 24. smo povelili deset osuđenika na streljanje. Kako je bila jaka pomrčina nismo ni primetili kada su se trojica odrešili. Kada smo bili blizu kraja varoši primetili smo da su se ova troica odrešili, mi smo zaustavili kolonu i ova troica su momentalno počeli da beže, drugovi su pojurili, pripucali za njima ali su oni uspeli da umaknu, ova druga sedmorica su pokušali onako svezani da beže i kako su neki drugovi već otišli za onom trojicom mi smo bili primorani, da ih likvidiramo na ulici. Posle likvidacije smo odmah doterali kola i likvidirane odneli na strelješte a krv sa ulice oprali. Ova skandalozna greška je još žalosnija što su ovo radili sve partijci i to tri člana S. P. Đura Mića i Seka, 1 član O. K. Skoja Žarko, pol. kom. mesta Žile i Luburić član OZN-e.“⁶⁷

Bilo je slučajeva da pojedinci pobjegnu ili prežive strijeljanja i da se prijave vlastima, ali nanovo budu strijeljani. Milan Trešnjić, časnik OZN-e u svojim sjećanjima navodi slučaj prometnoga policajca Stevana Poznića. Ovaj, budući da je slučajno preživio strijeljanje na Banjici (Beograd), ponovo se prijavio vlastima uvjeren da se pogreškom našao pred streljačkim vodom. Međutim, ipak je, prema Trešnjićevim riječima, likvidiran kako ne bi mogao pričati što se događalo s pripadnicima bivšega aparata:

„Godinu dana posle oslobođenja zemlje shvatio sam kakve smo greške činili. Desetine i stotine potpuno nevinih ljudi koji nisu znali da na vreme skinu i zbače uniforme, progutala je narodna revolucija. Svi uniformisani policajci svrstani su u red zloglasne Specijalne policije. Takozvani, elitni deo policijskog aparata manje je stradao. Tako je greh manjine platila većina i to po nekim čudnim zakonima zlehude ljudske sudbine.“⁶⁸

Također, bilo je onih koji su odbijeli ili preživjeli pa kada su kasnije uhvaćeni, osuđeni su na manje zatvorske kazne ili su čak prošli bez ikakve kazne. Tako je na primjer Andrić Ignjat, kamenorezac iz Šapca, u studenom 1944. optužen kao pripadnik JVO-a za borbu protiv NOP-a i osuđen na smrt. Međutim, uspio je pobjeći, a kada je dvije godine kasnije

⁶⁵ DIZDAR et al., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, 57.

66 SR-AS-BIA, F 154, „Spisak likvidiranih antinarodnih elemenata”.

67 SR-ASŽ-OKM 1080.

⁶⁸ Svjedočenje arhitekta Mihaila Miše Živadinovića, siječanj 2005; TREŠNJIĆ, *Vreme razlaza*, 8-9; „Izveštaj javnog tužioca br. 179/49”, u posjedu Jagode Momčilović (fotokopija u posjedu autora).

uhvaćen, usprkos otežavajuće okolnosti za isto djelo osuđen je u lipnju 1947. na „samo“ osam godina zatvora s prisilnim radom.⁶⁹

O načinima egzekucije može se prilično saznati iz dostupne dokumentacije. Iako je riječ uglavnom o masovnim strijeljanjima, uglavnom ima primjera i egzekucije hladnim oružjem. Tako, na primjer, u jednom objavljenom dokumentu piše:

„U Dubrovniku se justifikacija vršila ne streljanjem već su se takva lica klala [podvukao autor]. Ja sam za to saznao od komandira čete narodne odbrane. Likvidacija je vršena bez potrebne opreznosti i na nedostojan način. Jedna grupa iz Drniša je streljana i bačena u jame a da svi iz logora nisu do kraja ubijeni tako da su iz jame vikali – ‘Majku vam vašu ubijte me do kraja!’ Osim među likvidiranim ima i takovih, koji se nisu smeli likvidirati prije nego se javno raskrinkaju na suđenju pa tek onda im presuditi. Kao primjer navodim 20 popova u Dubrovniku.“⁷⁰

Smještanje u logore i likvidacija ratnih zarobljenika

Osim u Srbiji, slični izvještaji o organiziranim likvidacijama u režiji OZN-e nalaze se u mnogim dokumentima za šire područje Jugoslavije, prije svega za Hrvatsku i Sloveniju. Oni samo potvrđuju metodološku jedinstvenost u postupku i nevidljivu partijsku ruku koja je sve koordinirala. U jednom izvještaju javnoga tužitelja Druge armije kaže se:

„Dana 18. i 19. juna 1945. dobio sam zadatak da likvidiram jednu grupu ustaša, legionara i žandara, ukupno 52. Naređenje mi je izdao šef okružne OZN-e.“⁷¹

Povjerenik OZN-e za kninski sektor Ilija Grubić tako izvještava da je dobio direktivu „da prilikom oslobođenja uhapsu što više ljudi i jedan dio njih, koji ispunjavaju potrebne uslove likvidiraju.“

Što je još zanimljivije, i ovdje se govori o naknadnom fabriciranju presuda u režiji OZN-e kako bi se ovakva „divlja čišćenja“, prije svega uglednijih ljudi, legalizirala:

„Od likvidiranih jedan su dio domaći ljudi a jedan dio zarobljenici naši državljani koji su bili u zarobljeničkim logorima. Većina je likvidirana bez suda. Za jedan dio od likvidiranih zatraženo je od naših vojnih sudova da se izrade presude u svrhu objavljivanja što je i učinjeno...Naši sudski organi su neizgrađeni, s našim pokretom i borbom nesaživljeni, malograđani...Ovo najbolje ilustrira slučaj sekretara našeg vjeća kod šibenskog vojnog područja, koji je sačinio sljedeću uredovnu zabelješku: ‘Prema zahtevu opunomoćstva OZN-e šibenskog područja, ovaj sud je naknadno sastavio presudu, radi javnog oglašavanja iste u Šibeniku...Ovakav postupak je kao izniman bio, prema saopštenjima dobivenim od opunomoćstva OZN-e u Šibeniku, derogiran od viših faktora i odobren od nadležnih političkih funkcionera.’“⁷²

Naročito čest motiv za likvidaciju zarobljenih vojnika ili narodnih neprijatelja bila je puka ratna osveta:

„Danas su ubili Sokola i Đuru članove O. K. Mi ćemo streljati na licu mesta 60 zlikovaca bez osude. Odgovorite nam dali se slažete sa ovom cifrom ili da još streljamo.“⁷³

Najviše sačuvanih izvještaja o masovnoj likvidaciji ratnih zarobljenika ima u Sloveniji. U jednom dokumentu o likvidaciji više stotina domobrana kaže se:

69 SR-AJ-DK-110, „Popis optužnica i presuda“, fasc. 826–12.

70 DIZDAR et al., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 57.

71 Isto, 192.

72 Isto, 57.

73 Isto, 184.

„Ova cifra je samo približna. Manji deo je streljan presudom suda, dok je većina likvidirana bez suda. Bez mnogo skrupila treba likvidirati sve one za koje znamo da će sutra biti protiv nas.“⁷⁴

Najmasovnija strijeljanja zarobljenih bez suda dogodila su se na teritoriju Slovenije u drugoj polovini svibnja 1945., o čemu detaljno svjedoči niz dokumenata, a pogotovo su rječite depeše koje šalje generalmajor Rade Hamović (pseudonim Miki):

„Brigada je stigla dvadesetog u 6 sati. Povezani smo sa OZN-om. Zadatak naše brigade je likvidacija četnika i ustaša kojih ima dve i po hiljade. Juče nam je poginuo nesrećnim slučajem komandant drugog bataljona na strelištu drug Moma Divljak. Danas smo nastavili sa streljanjem. Brigada je smeštena u gradu. [...] Nalazimo se na istoj prostoriji. U toku celog dana radili smo isto što i juče (likvidacija). Po naređenju uputili smo jedan voz sa jednim članom štaba-bataljona da sprovodi zarobljenike u Zagreb. Kad se vrate javićemo.“⁷⁵

U posao likvidacije bile su uključene i druge partizanske brigade pa tako u jednoj drugoj depeši stoji:

„Po naređenju štaba naše brigade, bataljon je imao zadatak likvidiranja narodnih izdajnika. Zbog izvršavanja postavljenog zadatka nije se nikakav rad odvijao u toku dana...Tokom prošlog dana obavljali smo isti zadatak.“⁷⁶

I prema ovim objavljenim dokumentima u Hrvatskoj i Sloveniji proizlazi da su partijska i sigurnosna organizacija bile do kraja uključene i dobro upoznate sa stanjem na terenu. Postoje sačuvani detaljni izvještaji u kojima su često stizale kritike o pretjerivanju lokalnih moćnika OZN-e. Navode se brojni primjeri zloupotreba, nesvrishodnih strijeljanja, nekonspirativnosti ili traljavo obavljena posla (preživjeli strijeljanje, greškom se našli na spisku likvidiranih i slično). Neki partijski aktivisti stoga su se otvoreno protivili ovim metodama, ali samo zato što udaljavaju „narodne mase“ od partije:

„Masovno ubijanje zarobljenika koje je napravila Karlovačka brigada, ubijanje čak i civila, koji su izgladnelima donosili hranu što je napravila Ud. Seljina brigada [Franjo Ogulinac-Seljo] i nepravilnosti drugih jedinica neprijatelj našeg naroda znao je u borbi da iskoristi i krupni propusti koje su počinili pojedinci samovoljno išli su u korist našim neprijateljima [...] Konspirativno su ga streljali tako da su potrošili dva šaržera šmajerske municije, jer je dotični nakon dobivenih nekoliko metaka u stomak i prsa pao u jamu i vikao ‘Samo sam ranjen!’ [...] Imade primera da se prelazi i u drugi skrajnost...Najvećma su to borci iz Petrinjskog bataljona i brigade, sadistički zlostavljaju bandite koje odvođe na streljanje. To im je prešlo u strast tako da više nisu u pitanju sami banditi i možebitne politički neugodne posljedice, nego je u pitanju moralna egzistencija dotičnih boraca i rukovodioca.“⁷⁷

Posebno je na ovom terenu bilo osjetljivo nacionalno pitanje i opasnost da se naruši bratstvo i jedinstvo. Tu je najosjetljivija linija bila simetrija na liniji Srbi-Hrvati:

„Pitanja bratstva i jedinstva u našim jedinicama nije zadovoljavajuće. Na primer u Petoj brigadi komandir čete Suša Ilija nakon streljanja četnika izjašnjava se otvoreno da će on kada dođe u hrvatsko selo Jasenice popaliti sve kuće. Česte su pojave da Srbi samoinicijativno zlostavljaju a po naredbi sa oduševljenjem streljaju krivce hrvatske narodnosti a isto tako Hrvati krivce srpske narodnosti [...] Jednom prilikom je bilo

74 Isto, 54.

75 Isto, 130.

76 Isto, 139.

77 Isto, 243.

pitanje da se nekog Lazića osudi na smrt a on je rekao [sudac Branko Novaković] dosta je i 5 godina robije, pošto ustaše koji se mnogo više krivi njih se pušta na slobodu.⁷⁸

Popis izvora i literature

Arhivski i neobjavljeni izvori

- SR-AJBT: Srbija, Arhiv Josipa Broza Tita, Beograd:
- fond KMJ II-5b/13.
- SR-AJ: Srbija, Arhiv Jugoslavije, Beograd:
- fond DK-110.
- SR-ASŽ: Srbija, Arhiv Srbije Železnik, Beograd:
- fond OK SKJ: Okružni komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije, M-105,
 - fond OKM: Okružni komitet Mladenovac,
 - fond OKT: Okružni komitet za Toplicu
- SR-DAS: Srbija, Državni Arhiv Srbije, Beograd:
- fond BIA: Bezbedosno-informativna agencija.
- SR-VA: Srbija, Vojni arhiv, Ministarstvo odbrane, Beograd:
- upisnik vojnog suda Beograd, 1945.
 - fond VBA: Vojnobebednosna agencija, građa Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN)

Objavljeni izvori i tisak

- Borba* (Beograd), 1944.
- Nedeljni telegraf* (Novi Beograd), 2001.
- Politika* (Beograd), 1944.

Literatura

- CVETKOVIĆ, Srđan; DEVIĆ, Nemanja. *OZNA-represija u Srbiji 1944-1946., Dokumenti*. Beograd: Catena Mundi, 2019.
- CVETKOVIĆ, Srđan. *Između srpa i čekića - represija u Srbiji 1944-1953*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006.
- DEVIĆ, Nemanja. *Smederevski kraj u Drugom svetskom ratu, ljudi i događaji*. Beograd: Službeni glasnik, 2015.
- DIMITRIJEVIĆ, Bojan. *Građanski rat u miru*, Beograd: Srpska reč, 2003.
- DIZDAR, Zdravko; GEIGER, Vladimir; POJIĆ, Milan; RUPIC, Mate, prir. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. - 1946. Dokumenti*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2005.
- DUHAČEK, Antun. *Ispovest obaveštajca: uspon i pad jugoslovenske obaveštajne službe*. Beograd: Grafopress, 1992.
- GLIŠIĆ, Venceslav. „Istoričarevi susreti i razgovori sa Milovanom Đilasom“. *Tokovi istorije* (2002), br. 3-4: 103-123.
- ⁷⁸ *Isto*, 157-158, 168-171.

JOVANOVIĆ, Nebojša. *Politički venac grada Smedereva i njegove okoline u 19. i 20. veku*. Smederevo: Gimnazija Smederevo, 2002.

KRSTIĆ UČA, Slobodan. *Kako sam hvatao Dražu Mihailovića*, Beograd: Bigz, 1988.

LOPUŠINA, Marko. *Ubij bližnjeg svog, sv. I*. Beograd: Narodna knjiga, 1997.

OTAŠEVIĆ, Ana. „Oslobađanje Dedinja“. *Krug* (1999), br. 8.

LOBI, Mark. *Tajne službe Srbije*. Beograd: Narodna knjiga - Alfa, 2003.

NIKOLIĆ, Kosta; DIMITRIJEVIĆ, Bojan. „OZNA protiv narodnih neprijatelja u Srbiji - dva dokumenta“. *Naša prošlost* (2010), br. 10: 135-.

NUMIĆ, Selim. *Dobra zemljo, lažu: do istine u brionskoj aferi prisluškivanja*. Beograd: „Filip Višnjić“, 1990.

TREŠNJIĆ, Milan. *Vreme razlaza: od Briona do Karađorđeva*. Beograd: NIRO Književne novine, 1988.

VODUŠEK-STARIĆ, Jera. *Kako su komunisti osvojili vlast 1944.-1946*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2006.

Mrežne stranice

„Otvorena knjiga“. Registar žrtava Komisije za tajne grobnice ubijenih posle 12. septembra 1944. Pristup ostvaren 18. 3. 2018. <http://www.otvorenaknjiga.komisija1944.mpravde.gov.rs/cr/okrug/00/70122.html>.

DIMITRIJEVIĆ, Bojan. „Uloga Armije i Službe bezbednosti u obračunu s političkim protivnicima Titovog režima 1944-1954.“. Pristup ostvaren 18. 3. 2018. <http://www.zokster.net/drupal/node/134>.

SIMIĆ, Mileta. „Pakao u Sopotu“. *Pogledi*, 26. 4. 2013. Pristup ostvaren 18. 3. 2013. <https://www.pogledi.rs/pakao-u-sopotu/>.

SUMMARY

The Revolutionary Terror of the OZN in Serbia 1944 – 1946: According to the Research of the State Commission for Secret Gravesites

At the end and immediately after the end of the Second World War, in all countries of Eastern Europe, including Yugoslavia and Serbia, there was a strong wave of repression and revolutionary terror through the instrumentalization of anti-fascism for the purpose of eliminating the opponents of the revolution. This violence was only partially caused by the war, the „ethos of revenge“, and even personal reasons that inevitably accompany almost all armed conflicts in history, while the greater part represented the first phase of a well-planned communist revolution in which its class and political opponents were to be eliminated step by step. In Serbia, this was done first by extrajudicial liquidations under the direction of the secret police, after which priority was given to political trials, mainly on accusations, and for war crimes or some kind of collaboration, often misused to eliminate class and political opponents. The available and published documents from archives in Serbia, as well as Slovenia and Croatia, point to the fact that the „wild cleansing“ and political and class-based repression were neither accidental nor haphazard. This was a planned action led by the OZN, which went out of its bounds only in some segments. These were not anarchic occurrences that got out of control (although there are exceptions), but all of this was directed and under strict control from the Party, which reported on this and is the consistent element that coordinated the judiciary and secret police. In addition to wartime revenge, the dominant motives for the showdown were ideological and class. Based on these published documents, a few basic conclusions can be drawn in the end. First, they confirm that the repression was planned, that it was carried out according to pre-prepared directives and decisions with the existence of detailed lists of political and class enemies that should be liquidated in the murky, wartime circumstances. Second, the intensity of repression in the first months after liberation was drastic, and the number of prisoners of war, political and class enemies who were shot is measured in the tens of thousands. Third, the liquidation mechanism can be completely reconstructed from the aforementioned reports. Arrests are carried out according to pre-prepared lists based on information provided by informants, then mass executions are carried out under the direction of the OZN, and then cover is requested from the courts through fabricated verdicts for some people, mostly some of the more respectable citizens. Fourth, the documents show that there are (or were!) detailed field reports in the archives. Contrary to the common opinion about liquidated and shot persons during 1944/45, OZN kept orderly documentation in the form of books and lists of those shot. They have only partially disappeared, and only recently have they become available to the general public. There are also documents that point to the territorialization of guilt, unequal treatment of the accused and examples of opportunism by certain republican services, such as Aleksandar Ranković's dispatch to the OZN for Croatia. There are also examples of the violation of the fight against „brotherhood and unity“, embodied in false symmetries, many examples of inhuman exaggeration, psychopathological phenomena, sloppily executed executions and similar instances.

Keywords: Yugoslavia; Europe; Serbia; Second World War; Communist revolution; Wild cleansings; Repression

dr. Bojan DIMITRIJEVIĆ

Institut za savremenu istoriju,

Beograd, Republika Srbija

Pregledni rad

LIKVIDACIJA CRNOGORSKIH NACIONALNIH SNAGA U SLOVENIJI SVIBNJA 1945. I NJIHOV ZABORAV U CRNOJ GORI

Rad predstavlja pregled povlačenja crnogorskih nacionalnih snaga (četnika) u periodu od prosinca 1944. do svibnja 1945. godine, i fokusira se na njihovu predaju od strane britanske vojske partizanskim snagama, poslije čega su oni u najvećem slučaju strijeljani na području oko Maribora u Sloveniji. U radu se ukazuje na brojnost ove grupacije, kao i na okvirni broj osoba koji je strijeljan nakon predaje jugoslavenskim komunističkim vlastima. Ističu se i dva detalja značajna za njihovo povlačenje: poraz u borbi s Hrvatskim oružanim snagama na Lijevče polju početkom travnja i zajednički boravak s istim snagama na polju kod Bleiburga (na slovenskom: Pliberka). Rad ukazuje na sustavnu politiku crnogorskih komunističkih vlasti da se ove likvidacije zaborave, kao i pripadnici crnogorskih četničkih snaga ubijenih u njima.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat; Crna Gora; Četnici; Pavle Đurišić; Bleiburg; Likvidacije

Pokret iz Crne Gore

Zidani Most – slovensko drumsko mjesto uz tok rijeke Save i dan-danas značajno je cestovno-željezničko raskršće. Lijevo, gledano iz pravca Zagreba i Beograda preko mosta, pruga i cesta produžuju prema Ljubljani prateći Savu. Desno, uz Savinju, pruga je nastavljala prema Celju i Mariboru. Preko mosta drugom stranom ide cestovni promet u istom pravcu.

Do spomenutoga Zidanoga Mosta stigle su 7.–8. svibnja 1945. crnogorske nacionalne snage i zbjege naroda. Četnici – kako ih se ukratko naziva. Oni su tema ovoga rada koji analizira njihov višemjesečni golgotni put i stradanje koje u Crnoj Gori i danas nazivaju imenom „Zidani Most“.¹

Crnogorski četnici, nacionalna inteligencija i civili su se pred komunističkim pobjednicima zaputiti iz Crne Gore početkom prosinca 1944. godine. U više različitih sjećanja i historiografskih djela spominju se različiti datumi kada je veliki pokret crnogorskih četnika i naroda započeo iz predjela Podgorice na sjever. Prema različitim sjećanjima, može se zaokružiti period od 29. studenoga do 6. prosinca 1944. jer su se u tom razdoblju pokrenule i sve jedinice i svi civili koji su se željeli evakuirati pred komunistima.²

Glavni tijek kolone činile su njemačke snage dvije divizije koje su se povlačile prema sjeveru, iako to suvremenici nerado ističu. Shodno njihovim pokretima i očekivanim napadima partizanskih snaga na pojedinim pravcima, potpukovnik Đurišić naređivao je svojim snagama kretanje pravcima na sjever.³

Koliko je vojske i naroda krenulo na put iz Crne Gore?

Prema jednom pismu majora Rajlića od 8. prosinca i dvije sačuvane depeše od kraja tog mjeseca, njihov broj Istaknuti deo Vrhovne komande Jugoslovenske vojske u Otadžbini (JVuO) procjenjuje na 7.000 do 7.500 vojnika i oko 2.000 izbjeglica (ukupno 9.500 ljudi). Ove brojke kasnije će oscilirati zbog prilaska ili odstupanja od kolone, odnosno zbog fluktuacije između vojske i pratećih civila. Dio crnogorskih četničkih snaga pristupat će koloni skoro sve do Rudog pa će brojka u tom predjelu porasti i na više od 8.000 boraca.

¹ Detaljnije u: DIMITRIJEVIĆ, *Golgota četnika*, passim.

² ZONJIĆ, „Naši poslednji dani u Crnoj Gori krajem 1944“, 51.

³ PAREŽANIN, *Moja misija u Crnoj gori*, 71; CEMOVIĆ, „Od Podgorice do Gradiške“, 49; SCHMIDT-RUCHBERG, *Der Endkampf auf dem Balkan, Die Operationen der Heeresgruppe E von Griechenland bis zu den Alpen*.

Unatoč nastojanjima da na put krene što manje naroda, u izbjegličkoj koloni bit će i do 3.000 ljudi.⁴

Kod crkve u Rudom, 5. siječnja 1945. godine Đurišić je započeo reorganizaciju svojih snaga prema novoj formaciji. Od postojećih jedinica Đurišićeve komande formirane su nove jedinice. Narod koji je pratio vojsku također je bio reorganiziran, i to po kotarima. Svaki kotar bio je neka vrsta jedinice na čelu s kotarskim zapovjednikom.

Uočava se razlika u procjenama brojnoga stanja kod dva autora koji su bili svjedoci ove reorganizacije. Predrag Cemović navodi da je brojno stanje vojnoga ljudstva bilo „8.300 ljudi“⁵. Sabirući podatke Mihaila Minića o brojnom stanju, dolazi se do brojke od čak oko 13.500 ljudi! Prema Miniću:

„Ukupan broj snaga odreda Crne Gore sa Bokom i Sandžakom formiran u Rudu januara 1945 godine bilo je: 17.000.“

Ukupna brojna snaga ove grupe kasnije je znatno narasla dolaskom pojedinih grupa istočnobosanskih četnika, zatim odreda „Leteća Bosna“ i stožernoga osiguranja pukovnika Zaharija Ostojića, zapovjednika Istaknutog dela Štaba Vrhovne komande JVuO-a.⁶

Bitka na Lijeve polju i predaja hrvatskim snagama

Pred osokoljenim pobjednicima građanskoga rata u okupiranoj Jugoslaviji – partizanima, vodstvo crnogorskih nacionalnih snaga, utjelovljeno u osobi neospornoga lidera i zapovjednika potpukovnika Pavla Đurišića, nije našlo zajednički jezik o cilju ovoga tegobnoga marša. Povlačeći se iz Srbije u jesen 1944., nacionalne snage imale su različite taktike i putove. Dio snaga srpske vlade generala Nedića otišao je u Primorsku Sloveniju, drugi dio pridružio se snagama generala Mihailovića koje su napustile Srbiju preko Sandžaka i nalazile se u Istočnoj Bosni. Sam general Dragoljub Mihailović Draža imao je svoja politička očekivanja i vjerovanja prema kojima je gradio svoju strategiju opstanka pod svaku cijenu na terenu Bosne i Srbije do prvih poslijeratnih izbora. Tragika pozicije Pavla Đurišića, a s njim i crnogorskih nacionalnih snaga i civila, bila je dvojba na koju stranu ići i koju zapovijed poslušati. Pokret crnogorskih snaga prema sjevernijim dijelovima Bosne bio je pravo iznenađenje za generala Mihailovića:

„Otkuda sada ispade da i Pavle Đurišić ide prema Majevici? Ništa ja to ne razumem u pogledu Pavla (čija je to ideja?)“⁷

Na kraju, poslije nekoliko razgovora došlo je do koncepcijskoga razlaza Đurišića i Mihailovića u sjevernoj Bosni sredinom ožujka 1945. oko toga na koju stranu se dalje povlačiti ispred partizanske navale.⁸ Obojica će tragično završiti i pokazat će se da je izbor puta bio loš u bilo kojoj varijanti. Bila je to prava bosanska Golgota.

Pokret crnogorskih snaga nije ostao neprimijećen od strane lokalnih vlasti NDH. Uočava se da predstavnici crnogorskih snaga u drugoj polovini veljače 1945. komuniciraju s vlastima NDH o daljem prolazu preko njihova teritorija.⁹ Potom dolazi do dogovora s predstavnicima Crnogorskoga državnoga vijeća kojim je u Zagrebu predsjedavao Sekula

⁴ SR-VA, Četnička arhiva (dalje Ča), k. 276, 16/1;

⁵ CEMOVIĆ, „Od Podgorice do Gradiške“, 53–54.

⁶ MINIĆ, *Rasute kosti 1941–1945*, 274.

⁷ SR-VA, Ča, k. 297, 23/1.

⁸ SR-VA, Ča, k. 276, 1/6, depeša 613; PAJOVIĆ, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori, četnički i federalistički pokret 1941–1945*, 529; CEMOVIĆ, „Od Podgorice do Gradiške“, 62; KOVAČEVIĆ, *Od Vezirovog do Zidanog Mosta, Tragična sudbina crnogorskih četnika u završnoj fazi rata 1944 – 1945*, 184–185.

⁹ HR-HDA taj. br. 548/1945 (ljubaznošću kolege dr. Nikice Barića).

Drljević. Naime, istaknuti crnogorski federalist Sekula Drljević tijekom okupacije živio je u Zemunu, a 1944. prešao je u Podsused kod Zagreba. Nakon što je uspostavio kontakt s nekim pojedincima iz vrha NDH, tamo je u srpnju 1944. formirao Crnogorsko državno vijeće, kao nekakvu „vladu” koju je NDH priznala, bez obzira na to što je ona bila sastavljena od nekoliko Drljevićevih prijatelja i sljedbenika.¹⁰

Delegati su 16. ožujka 1945. potpisali sporazum kojim se crnogorske jedinice JVuO-a (ali, vrlo bitno, ne i bosanske, hercegovačke i druge!) pod Đurišićevim zapovjedništvom i one koje se nalaze na teritoriju NDH pretvaraju u Crnogorsku narodnu vojsku. Ova vojska je, opet, okarakterizirana kao oružana sila crnogorske narodne organizacije koja se borila za uspostavu slobodne crnogorske države. Za vrhovnoga zapovjednika priznat je dr. Sekula Drljević, a Crnogorsko državno vijeće za vrhovnu vlast. Same crnogorske vojske, osim nekoliko delegata, u realnosti nije bilo. Stoga je pristupanje Đurišićevih snaga moglo biti odlučujući trenutak u jačanju Vijeća, ali i Drljevićeve pozicije u odnosu na vlasti NDH.

Bilo je predviđeno da vojska pred Drljevićem položi i zakletvu kojom se obavezuje na vjernost Crnoj Gori i stavlja u službu uspostave samostalne crnogorske države.¹¹ Bila je to kobna odluka. Kobna zato što je Đurišić pomislio da paktiranjem s Drljevićem može „preigrati” ne samo njega, već i vlasti NDH, i preko njihova teritorija stići do Primorske Slovenije. Ali vjerojatno ni neka druga odluka, poput ostajanja uz grupaciju generala Mihailovića, nije imala više izgleda na uspjeh. Za sporazum, u tom trenutku, znali su samo Pavle Đurišić – koji je dao pisanu punomoć – i nekolicina njegovih suradnika.

Kada su poslije odvajanja od glavnine Mihailovićevih snaga dio civila, bolesnici i ranjenici odvojeni i upućeni u Brod na Savi (Bosanski Brod), Đurišićeva vojska produžila je desnom obalom Save, prema zapadu.¹² Ovo je bilo suprotno dogovoru da krenu prema Brodu i tamo prijeđu Savu. Kretanje duž Save i dalje prema Vrbasu i Banjoj Luci Sekula Drljević i vlasti NDH protumačili su kao izigravanje sporazuma od 16. ožujka. Đurišić je produžio prema zapadu, prateći tok Save i prvih dana travnja stigao na šire područje istočno od Banje Luke. Trećega travnja 1945. godine odlučeno je da se pokret nastavi s namjerom da se prijeđe preko Lijeve polja, pored gradića Topola, dalje uz rijeku Savu, njenom desnom obalom ispod sjeveroistočnih padina Kozare, i dalje preko Hrvatske prema Sloveniji.

Kako je u hrvatskom vojnom rukovodstvu zaključeno da Đurišić ne želi poštovati dogovor s vođom crnogorskih separatista, izvršen je napad na njegove snage na Lijeve polju 4. – 6. travnja 1945. godine.¹³

Dva su suštinska pitanja bitke na Lijeve polju u travnju 1945.

Prvo, kolikih je razmjera bio taj sukob – bitka? Svjedočenja preživjelih sudionika daju ponekad grandiozne razmjere bitke, ali prema svemu sudeći riječ je o nizu sukoba ograničene veličine i po angažiranom ljudstvu, i po postavljenim ciljevima.

Drugo pitanje: koliki su bili gubici na Lijeve polju? Različiti odgovori i brojke nastale su u

10 Među Crnogorcima koji su preživjeli golgotu povlačenja i masovnih likvidacija svibnja 1945. godine, Sekula Drljević postat će personifikacija svih neprijatelja koji su namučili crnogorske nacionalne snage i narod tijekom tegobnoga povlačenja na zapad. Drljević se sa suprugom nalazio u britanskoj vojnoj zoni u Judenburgu, u kući u kojoj je stanovao i Ante Pavelić s ostacima svoje vlade. Desetoga studenoga 1945. trojica četnika, na čelu s ratnim zapovjednikom bataljona Pljevaljske brigade Vojinom Džogazom, krenula je iz logora u Markt Pongau u američkoj vojnoj zoni. Četnička trojka provukla se pored Pavelićevih stražara i ušla u stan te ubila Sekulu Drljevića i njegovu suprugu.

11 KOVAČEVIĆ, *Od Vezirovog do Zidanog Mosta*, 97–99.

12 HR-HDA, VŽ Posavje, taj. br. 808/1945.

13 SAMARDŽIĆ, *General Draža Mihailović i opšta istorija četničkog pokreta*, tom 13, 155.

proteklom desetljećima.¹⁴ A bilo je i tumačenja da, kao što je naveo M. Minić, „tih dana pa ni danas, nije mogao niko utvrditi statistiku mrtvih i ranjenih u toku borbe na Lijeve polju”¹⁵.

Dnevni izvještaj njemačke komande Kopnene vojske za 9. travnja 1945. godine bilježi:

„U rejonu Bosanska Gradiška predalo nam se do sada ukupno 5.500 četnika”.

Kako je 7. hrvatska divizija izvijestila 14. travnja 1945.; u borbama protiv crnogorskih četnika na području jugoistočno od Bosanske Gradiške poginuo je 331 četnik, velik broj je ranjen, a njih 9.538 se predalo, među kojima ima 3.241 civilnih izbjeglica.

„Naši gubici su mali, svega 3 poginula i 8 ranjenih, zbog upotrebe topništva, oklopnih kola i samovoza.”

Izvještaj navodi da se „skupina od 3000 četnika, prebacila noću 11–12 IV preko Vrbasa u smjeru zapada kod G. Šehera, jugoistočno od Banja Luke i otišla u smjeru zapada”¹⁶.

Ne može se procijeniti je li ovaj hrvatski izvještaj uzeo u obzir i žrtve hercegovačkoga puka koji je u probijanju stigao do obronaka Kozare i koji je imao, prema svim svjedočenjima, nekoliko stotina poginulih. U suštini, ova jedinica najviše je brojčano nastradala u borbama na Lijeve polju.¹⁷

Čini se da su ove hrvatske procjene nastradalih i zarobljenih na Lijeve polju, nastale nekoliko dana nakon događaja, najtočnije i da oslikavaju realne dimenzije i same bitke i njenoga tragičnoga ishoda za crnogorske i ostale snage JVuO-a.

Preostalo zapovjedno osoblje i vodstvo četničkih snaga naredilo je svim jedinicama, izbjegličkom narodu i bolnici pokret s Lijeve polja u pravcu Bosanske Gradiške. Kolone su se kretale kroz sela Lijeve polja. Osvanuo je 8. travanj 1945. godine.

„Krenuli smo u pravcu Gradiške.”

Prvi čin predvidio je izdvajanje časnika i intelektualaca te njihovo udaljenje od jedinica i naroda. Oni su formirani u zasebnu grupu. Poslije toga izvršena je reorganizacija pripadnika Komande Crne Gore u sljedeće jedinice Crnogorske narodne vojske.

U isto vrijeme, Đurišić je s jednom grupom od više stotina boraca pokušao samostalan proboj južno od Banje Luke i dalje preko Manjače na zapad. Međutim poslije pregovora s generalom Metikošem i predstavnicima Drljevićeva vijeća, došlo je do odluke da se zaustavi daljnji prodor i vrati natrag.¹⁸ Tako su Pavle Đurišić i starješine oko njega odlučili vratiti se glavnini svojih snaga koje su već desetak dana bile pod zapovjedništvom Sekule Drljevića. Nakon što je postignut načelni dogovor, Đurišićeva grupa krenula je natrag prema Banjoj Luci. Bilo je nešto više od sedam sati navečer, 23. travnja 1945. godine (Minićeva kronologija događaja navodi 19. travnja):

„kada smo došli pred veliku, gvozdenu, otvorenu kapiju ogromnog zidanog kazamata Stare Gradiške”¹⁹.

Nakon što su Pavla Đurišića, tridesetak starješina i jedan broj (oko 100?) ostalih vojnika koji nisu „prošli” na brzinu utemeljeni prijeku sud, brodom dovezli do Jasenovca, ustaške snage izvršile su njihovu likvidaciju u samom logoru (Minić, 21. travnja). Relevantnih svjedočenja o tom događaju nema. Uglavnom je riječ o posrednim ili naknadnim tumačenjima.²⁰

14 DIMITRIJEVIĆ, *Golgota četnika*, 189–270.

15 MINIĆ, *Rasute kosti 1941–1945*, 352.

16 SR-VA, fond NDH, k. 49, 14/1–1.

17 SAMARDŽIĆ, *General Draža Mihailović i opšta istorija četničkog pokreta*, tom 13, 156–157.

18 CEMOVIĆ, „Od Podgorice do Gradiške”, 80.

19 MINIĆ, *Rasute kosti 1941–1945*, 361; CEMOVIĆ, „Od Podgorice do Gradiške”, 82.

20 MINIĆ, *Rasute kosti 1941–1945*, 364–365; CEMOVIĆ, „Od Podgorice do Gradiške”, 83–85.

Povlačenje prema jugoslavenskim granicama – prolazak Zidanoga Mosta

Poslije niza tragičnih događaja i petomjesečnoga pješačenja, svi oni Crnogorci i Crnogorke koji su sve to preživjeli prolaze Zidani Most, mjesto slikovitoga imena, hitajući da se što prije izvuku iz domašaja pobjedničkih partizana pred kojima su se povlačili još iz svoga rodnoga kraja.

O prolasku dijela izbjegloga naroda kroz Zagreb 7. svibnja 1945. godine hrvatski list *Danica* iz Chicaga piše:

„Nekako oko podne, zastao je promet u Vlačkoj ulici i Maksimirskoj ulici. Tramvaji su stali. Poslije pola sata u Jurišićevoj ulici pojavilo se čelo kolone: nadolazili su crnogorski nacionalisti, koji su se povlačili — goli, bosi, gladni, živi kosturi, borci za nacionalna prava Crne Gore za samoopredjeljenje. Oni su bez riječi išli u dugim kolonama, Zagrebačkim ulicama, usput moleći koju cigaretu i komadić kruha. Hrvati su im davali, praznili svoje doze, a žene noseći kruh svojim kućama, davale su ga, odlazeći bez kruha kućama. Nije bila rijetka slika da u toj koloni, koja je prolazila kroz Zagreb preko 4 sata, nekoji starac jaše na slabom konjčiću, na samaru ili janjećoj koži, dok mu slabog konja vodi sin ili unuk. Svima njima na vratu ili ramenu visi puška, a na leđima kakva torbica nacionalnih boja, sa kakvom majicom, starim čarapama, streljivom, ali bez hrane. Bilo je dosta konja na kojima su jahale slabe i bijedne žene u naručju s djetetom, dok je muž i otac lagano koračao pred konjčetom.“

Sačuvano je i nekoliko fotografija koje pokazuju crnogorske nacionalne snage i narod koji se kreću zagrebačkom centralnom ulicom Ilicom od Trga bana Jelačića naprijed, negdje u visini Britanskoga trga. Vojnike šarolikih godišta, od izuzetno mladih do starih, od kojih većina nosi šajkače, a tek netko crnogorsku kapu, vidljivo je kako vode ili jašu natovarene male tovarne konje. Među njima ima i djevojaka. Dućani na Ilici redom su zatvoreni, a njihove žaluzine spuštene. Poneki građani obraćaju pažnju na neobičnu kolonu koja napreduje na zapad, prema Sloveniji.

Većina preostalih odreda Crne Gore i Boke stigli su na granicu Slovenije u zoru 7. svibnja 1945. godine. Neke su sigurno stigle dan ranije, a izvjesne dan ili dva kasnije. Napuštanjem teritorija NDH, a prelaskom u Sloveniju odjednom dolazi do promjene; odbacuju se svi simboli Crnogorske narodne vojske, vraćaju se stare oznake i kape i odbija se zapovjedništvo Drljevićevih ljudi i starješina postavljenih u Gradiški. Neki od njih likvidirani su u pokušajima da uspostave red. Crnogorska narodna vojska ponovo postaje četnička jedinica, poslije svega 25 dana postojanja.

Slika Zidanoga Mosta, kroz koji su tih nekoliko dana na kraju Drugoga svjetskoga rata prolazili izmučeni Crnogorci – četnici, bila je sumorna. Ipak, najveći dio crnogorske kolone nije bio zarobljen u zoni Zidani Most – Celje, već je prošao tu dionicu krećući se potpuno zakrčenim putevima prema Dravogradu i staroj jugoslavenskoj granici. Veći dio njih produžio je desno, na sjever prema Celju, manji dio odlazio je lijevo, na zapad, prateći Savu prema Ljubljani. Izbor pravca bio je najvjerojatnije posljedica trenutačne situacije na samoj raskrsnici, a manje neke smislene procjene. Stare jugoslavenske granice s Austrijom bile su još nekoliko dana hoda daleko. Sudeći prema svim podacima, u razdoblju od 8. i 9. pa sve do 13. i 15. svibnja crnogorska se kolona razvukla od Zidanoga Mosta preko Laškoga i Celja sve do Slovenja Gradeca i Dravograda. Tako je dobar dio kolone uspio izbjeći zarobljavanje i dostići staru jugoslavensku granicu.

Kako je upravo tih dana proglašena kapitulacija Trećega Reicha, partizanske snage u rojevima su oblijetale kolone nevoljnih bjegunaca: njemačke vojske, hrvatskih snaga,

slovenskih domobrana i crnogorskih četnika.

Oko Zidanoga Mosta partizani se pojavljuju tek nekoliko dana nakon što je glavnina crnogorskih četnika i naroda već bila prošla. Tu, oko ove raskrsnice, partizani će zarobiti samo manji broj njih, i to na pravcima desno prema Celju i lijevo prema Hrastniku. Masovnih likvidacija ovdje sasvim sigurno nije bilo.

Pokret četnika i naroda uz pojedine borbe trajao je do jutra 15. svibnja 1945. godine. Najveći dio velikoga crnogorskoga zbjeza uspio je prijeći austrijsku granicu i predati se Britancima u mjestu koje Slovenci zovu Pliberk, a Nijemci: Bleiburg.²¹

Dolazak u Pliberk (Bleiburg) i predaja

Novica Popović slikovito opisuje:

„prije zore, 15. maja stigli smo u Pliberk, gdje smo zapečatili svoju sudbinu. Tu se slila ogromna vojska i narod. Desno su ustaše s hrvatskom zastavom, lijevo četnici sa srpskom.“

Međutim dolazak i pojava britanske vojske nisu bili prijateljski. Oni tenkovima okružuju Crnogorce, kao i hrvatske snage.²²

Pregovarači su otišli prema britanskom zapovjedništvu koje se nešto ranije smjestilo u dvorcu u blizini Pliberka – Bleiburga. Vojska i narod ostali su na okolnim poljanama u iščekivanju. Nije jasno jesu li i koliko su prilikom pregovarači dobili izložiti svoje zahtjeve Britancima.

Partizanski komesar divizije, Milan Basta, imao je značajnu ulogu oko prisiljavanja nacionalnih snaga da se predaju partizanskim snagama i vrate preko granice. On je ostavio detaljno svjedočanstvo o tim događajima:

„Po mojoj procjeni i izjavama, četnika je u koloni moglo biti oko 6.000, uključujući u taj broj i nekoliko stotina do jedne hiljade izbjeglih civila.“

Sumirajući neke druge podatke Basta zaključuje:

„Prema svemu tome, može se zaključiti da se kod Dravograda moglo predati oko 5.500 – 6.000 četnika i civila zajedno.“

Sutradan, 16. svibnja kolona je, pod britanskim pritiskom i partizanskim uvjeravanjima da će sve biti u redu, krenula natrag u Jugoslaviju, prema Dravogradu.²³

Međutim, Britanci će ih potom u masama predati njihovim protivnicima – komunističkim partizanima koji neće imati nikakve milosti i likvidirat će ih po brojnim stratištima u Sloveniji. Zajedno s hrvatskim ustašama, srpskim dobrovoljcima i slovenskim domobranima.

Koliko je crnogorskih četnika i naroda moglo biti zarobljeno na poljanama kod Pliberka – Bleiburga? U depeši od 16. svibnja u 7 sati i 20 minuta, štab 3. armije izvještava Generalštab JA da je 15. svibnja navečer na granici zarobljeno „5.000 četnika.“ Milan Basta navodi sličnu procjenu:

„Lično sam 16. maja 1945. prošao pored cijele zarobljene četničke kolone koja je marširala preko Prevalja-Šoštanja ka Dravogradu [...] Po mojoj procjeni i izjavama, četnika je u koloni moglo biti oko 6.000, uključujući u taj broj i nekoliko stotina do jedne hiljade izbjeglih civila.“²⁴

²¹ Cijeli odlomak na osnovi teksta: CEMOVIĆ, „Od Podgorice do Gradiške“ i MINIĆ, *Rasute kosti 1941–1945*.

²² POPOVIĆ, „Bosanska golgota“, 4–28.

²³ BASTA, *Rat je završen sedam dana kasnije*, 123–133.

²⁴ Isto.

Ova masa ljudi poslije toga tegobnoga trodnevnoga marša stigla je u Maribor, gdje je smještena u privremeni logor. Zarobljenici iz te najveće grupe, poslije izdvajanja žena i djece, strijeljani su na brdsko-planinskim lokacijama Pohorja i oko Svetoga Arah u razdoblju od 20. do 22. svibnja 1945. Nitko nije organizirao nikakvo suđenje, samo su nevoljnici popisani prema pripadnosti kotarima.

Ostale grupe zarobljene na drugim mjestima u Sloveniji strijeljane su na lokacijama kod Hrastnika, Kamnika, Radovljice, Šentvida i u Kočevskom Rogu. Građanski rat pod okupacijom, odnosno komunistička revolucija, podrazumijevala je radikalni obračun s protivnicima. Ista nacionalnost, regionalna pa čak i bratska, obiteljska bliskost, nisu bile prepreka da pobjednici pristupe temeljitom iskorjenjivanju poraženih.²⁵

Likvidacije

Sve do sredine 1990-ih godina o mnogim stratištima u Sloveniji samo se nagađalo. Najpoznatije je bilo ono u Kočevskom Rogu, u bespućima na jugozapadu Slovenije. Tek su osnivanje i rad slovenske državne komisije (1990. – 2009.) otkrili nova stratišta na kojima su pogubljeni pripadnici poraženih vojski: srpski dobrovoljci, crnogorski četnici, slovenski domobranci, hrvatski ustaše, razne njemačke vojne formacije. Ta stratišta nalaze se na širem području; od Ljubljane pa sve do Maribora na istoku i na potezu od Radovljice, preko Teharja, Ljubljane i dalje na jugu Slovenije. Među najpoznatijim stratištima iz tih istraživanja su svakako rovovi kod Tezna na putu prema Mariboru i Huda Jama – otkrivena u ožujku 2009. godine.

Slovenski povjesničar Mitja Ferenc, koji je dugo rukovodio spomenutom državnom komisijom, ovako navodi mjesta pojedinih grupa masovnih stratišta:

„Hrvaška grobišća so ob poti umika od hrvaške meje proti Avstriji: Mežiška dolina, Slovenj Gradec, Celje, Maribor – jarek na Teznom. Slovenska grobišća so posejana povsod, največ v Kočevskem rogu, Hudi jami, rudniške razpoke starega Hrastnika. Nemška poveljna grobišća so predvsem v okolici Ilirske Bistrice. Črnogorska so v večji meri tam kot hrvaška, razen del vojakov, ki se je prebil do Kamnika in so jih likvidirali v okolici Komende, Kamniške Bistrice [Hrvatska groblja nalaze se duž trase povlačenja od hrvatske granice prema Austriji: Mežiška dolina, Slovenj Gradec, Celje, Maribor – jarek na Teznom. Slovenska su groblja razbacana posvuda, najviše u Kočevskom rogu, Hudoj jami, rudničkim pukotinama starog Hrastnika. Njemačka poslijeratna groblja nalaze se uglavnom u okolici Ilirske Bistrice. Crnogorskih ima u većoj mjeri nego hrvatskih, osim onog dijela u kojem su bili vojnici koji su se probili do Kamnika i likvidirani u okolici Komende, Kamniške Bistrice].“

Slovenci su procijenili da su likvidacije izvršene na oko 600 lokacija, od kojih je istraženo 150. Uspjeli su čak izbrojati svoje tada ubijene koji su prelazili broj od 14.000 ljudi.²⁶

Ostale bivše jugoslavenske države nisu obraćale previše pozornosti na ova iskopavanja pa su žrtve iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore ostale i nepopisane i bez osobite pažnje u javnosti tih zemalja. Također, nisu spomenuti ni nalogodavci ni izvršitelji tih strijeljanja, a koji su uglavnom bili visoki dužnosnici OZN-e, kasnije UDB-e (kolokvijalno Udbe) pojedinih republika.

Kako je prikazano ranije, partizanske snage su od 12. do 24. svibnja 1945. godine zarobljivale

25 PEJOVIĆ, „Pohorje, strašna srpska golgota, po blagoslovu Čerčila i volji Tita“, 112-133; RAKO, DRUŽIČIĆ, *Jedanaesta dalmatinska brigada*.

26 FERENC, *Prikrito in očem zakrito, Prikrita grobišća 60 let po koncu druge svetovne vojne*.

bile crnogorske četnike i izbjeglice na više lokacija u Sloveniji. To je bio prostor od Zidano-ga Mosta do Celja, oko Dravograda, na polju kod Pliberka – Bleiburga i Vetrinskoga polja kod Celovca – Klagenfurta. Identificirane lokacije na kojima su vršene masovne likvidacije su tako: Hrastnik, Kamnik, Pohorje, Radovljica, Šentvid i Kočevski Rog. Međutim pojedinačnih ubojstava bilo je očigledno gotovo na svim pravcima odakle su se zarobljeni crnogorski četnici dovodili do mjesta egzekucija. To su pravci od Dravograda do Maribora i od Jesenica do Šentvida kod Ljubljane.²⁷

Na ovom golgotnom putu, osim osobne sudbine zapovjednika Crne Gore Starog Rasa i Boke, potpukovnika Pavla Đurišića, još jedna osobna sudbina desetljećima privlači pažnju i stvara dvojbe. To je sudbina mitropolita crnogorsko-primorskog Joanikija. Međutim podatak o njegovom zarobljavanju u Celju sačuvan je u izvještaju partizanske 8. crnogorske brigade 12. svibnja 1945. godine.

Narednih podataka o njegovoj sudbini potom nema, sve dok Komanda pozadine partizanske Prve jugoslovenske armije 21. lipnja 1945. nije uputila sljedeću depešu Mitropoliji crnogorskoj:

„Šaljemo Vam panagiju i krst, koji su pronađeni kod razbojnika bivšeg mitropolita Joanikija.

Smrt fašizmu – Sloboda narodu!“²⁸

Mitsko ime – Zidani Most

Crnogorski nevoljnici bili su tako „na Bleiburgu“ i „na Vetrinju“, prošli su „križni put“ i bili ubijani „na Kočevju“. Ipak, sva ta mjesta prijeći će u kolektivnu memoriju hrvatskoga ili slovenskoga naroda ili njihove emigracije. U raspodjeli mitskih imena Crnogorcima je dodijeljen jedino „Zidani Most“ – mjesto preko kojega su samo prešli i kojega se mnogi od njih barem neko vrijeme neće posebno ni sjećati.

Tako je termin „Zidani Most“ u poslijeratnoj i današnjoj srpskoj i crnogorskoj javnosti označio golgotu nacionalnih snaga – četnika, naroda i crkve pa se taj termin i lokacija čak uzimaju kao mjesto masovne likvidacije svih onih koji su nastradali, točnije, koji su likvidirani bez suda svibnja 1945. godine.

Za razliku od hrvatskoga slučaja u čijoj današnjoj kolektivnoj nacionalnoj memoriji postoje termini „Bleiburg“ ili „križni put“, i za koje se zna točno što označavaju, u crnogorskoj naraciji kraja Drugoga svjetskog rata ne postoje ta dva termina, usprkos činjenici da se najveći dio crnogorskih nacionalnih snaga i izbjeglica također predao „na Bleiburgu“ i potom prošao „križni put.“ U crnogorskoj povijesno-političkoj memoriji postoji samo termin „Zidani Most“ koji obuhvaća predaju (hrvatski „Bleiburg“), ali i stradanje i likvidacije („križni put“).

Iako se stereotipno i gotovo mitski termin „Zidani Most“ veže za likvidacije crnogorskih nacionalnih snaga, inteligencije i svećenstva, likvidacije poslije zarobljavanja od strane partizana izvedene su na više lokacija u Sloveniji na koje su zarobljeni Crnogorci odvedeni i strijeljani. Može se govoriti o nizu mjesta, nizu „zidanih mostova“ na kojima su pogubljeni, bez suda, oni Crnogorci koji nisu bili uz komuniste.

27 ZEČEVIĆ, „Preživio streljanje četnika u Kočevlju“, 62-65; MINIĆ, *Rasute kosti 1941-1945*; BACKOVIĆ, „Smrt me nije htela“, 162-186; DESPOTOVIĆ, *Kočevski rog, ratni zločini ili pravedna odmazda*.

28 DŽOMIĆ, *Golgota mitropolita crnogorsko-primorskog Joanikija (1941 – 1945)*.

Zatiranje sjećanja na one koji su „odstupili“

Tko je bio autor ovoga zločina na kraju Drugoga svjetskog rata?

Član najužega jugoslavenskoga komunističkoga vrha, ali i kasniji najpoznatiji jugoslavenski disident Milovan Đilas zapitao se:

„Ko je izdao naređenje za to masovno umorstvo... Ko ga je potpisao? Ne znam. Vjerujem da pismeno naređenje nije ni postojalo. S obzirom na strukturu moći i na hierarhijski način izdavanja naredbi, niko nije mogao sprovesti tako važan poduhvat bez odobrenja s vrha. Prevladala je atmosfera osвете.“

On navodi da razgovora u vrhu jugoslavenskih komunista po tom pitanju nikad nije bilo. Osim jednom 1948., kada je na Đilasove navodne riječi da:

„smo tada otišli predaleko jer su se među ubijenima nalazili ljudi koji su bježali isključivo iz ideoloških razloga. Tito odmah oštro odgovorio, kao da je već odavno došao do konačnog, no ipak vrlo neugodnog zaključka: Stavili smo na to tačku, jednom zauvijek!“²⁹

Tako je i bilo. U višedesetljetnom trajanju Titove Jugoslavije o tragediji crnogorskih nacionalnih snaga, naroda i mitropolije, jednom riječju „četnika“, nije se mnogo govorilo. Nekakva posebna „crnogorska“ emigracija nije postojala kao entitet koji bi obilježavao sjećanje na poginule i ubijene u bosanskoj golgoti i masovnim likvidacijama po slovenskim stratištima, kao što je to činila hrvatska emigracija koja je u hrvatsku nacionalnu i antikomunističku svijest uvela termine „Bleiburg“ ili „križni put“.

Zaista, pobjednicima rata 1945., a posebno onima iz Crne Gore bilo je malo što su pobijedili svoju suprotstavljenu braću. Ne, trebalo je ih je ne samo likvidirati bez suda, već i uništiti sve tragove mjesta likvidacije, a samim time i tragove njihova postojanja. U pravu je Matija Bećković kad u svojoj poemi Čiji si ti, mali? kaže:

„Pobedniku je bilo malo pobjeda. Hteo je da pokaže da je i u pravu i zato je najgori tek kad pobedi!“³⁰

Bećković ukazuje:

„Groba ni grobnoga znaka nije se domogao ne samo njen komandant nego niko, od čelnika do posljednjeg vojnika. Time ta vojska nije samo poražena, nego je i poricano i njeno postojanje. Ko nema grobara nije ni živio, a ko nije živio ne može biti mrtav, a nije mrtav, jer ga niko nije ubio. Tako nešto se nije moglo dogoditi slučajno i taj najgrandiozniji među zločinačkim poduhvatima mora da ima autora.“

Kako kaže Bećković:

„Sudbina bezgrobne vojske stala je u tri reči: odstupio, nestao, otišao na zli put. Pobednicima te reči nisu smetale zato što je njima više sakrivano nego otkrivano, a poraženima su odgovarale zato što nisu ni ukidale nadu, ni stavljale tačku na njihovu sudbinu... Uz odstupio, najčešće je dodavano, do Zidanog Mosta. Tako je Zidani Most postao zbirno ime za sva stratišta i zajedničku kosturnicu.“

Vladika crnogorsko-primorski Amfilohije ističe:

„Riječ duboko urezana u pamćenje iz djetinjstva, koja uvijek u meni izaziva izranja, glasi ‘zli put’, ‘otišao na zao put’. Kad god bi se, naime, poveo poslije rata razgovor u kući, u komšiluku, o nekom od rođaka, komšija, o kojima se – pamtim, više šaptalo nego govorilo – koji su ‘odstupili’, čula bi se riječ, osobito od baka i majki: ‘Ostavi to,

²⁹ ĐILAS, *Druženje s Titom*, 87-88.

³⁰ BEĆKOVIĆ, *Čiji si ti, mali?*

taj je otišao na zli put’. I danas mi pred očima stoje moračke udovice u crno obučene, supruge onih koji su ‘otišli na zli put’ [...] Činilo mi se tada, kao djetetu, da je to nešto prirodno, iako čudno: žene bez muževa u crnini, koje obavljaju i muške poslove, sa brojnom djecom [...] ‘Zli put’ kao riječ i stvarnost, urezani ne samo u moje pamćenje, nego i u kolektivno pamćenje narod Crne Gore... Proći će još mnogo vremena dok se ne iznađu i shvate korijeni te i takve bratomrznje, u Crnoj Gori i šire.“

Kako piše vladika Amfilohije, to su bili „zli plodovi građanskog rata.“

„Danas kad su poraženi ne samo oni čiji je ‘zli put’ tako tragično završio, nego i oni koji su ih tako bezdušno gonili i pobili, i ideja radi kojih su ih pobili, ostaje nam da se zapitamo: ima li nama i svijetu spasa od ove ovakve bratomrznje i zločina [...] Istinski lijek je jedino u pokajanju i uzajamnom praštanju, kroz duboko saznanje: da zlo i mržnja nikad i nikome dobra nisu donijeli, ne donose i neće donijeti, ni na ličnom, ni na kolektivnom planu.“³¹

I sam dijete aktivnoga časnika Vuka Bećkovića, koji je netragom nestao na ovom golgotnom putu, akademik Matija Bećković svjedoči iz osobnoga iskustva:

„Taj zločin se prikrivao svim sredstvima već 65 godina. Istina o tom zločinu bila je zabranjena, a svaka laž poželjna i dozvoljena. Ta istina se jedva mogla šaputati u četiri oka, dok je laž više od pola veka lansirana iz svih ideoloških topova i razglašavana na sva zvona. To je najduža neispričana priča i najduža još neispisana čitulja srpskog naroda Crne Gore. Da bi bezdan bratoubilaštva bio pogubniji i nakazniji, nema ni jedne kuće u Crnoj Gori čiji ukućani nisu pripadali i jednoj i drugoj strani, i ni jedne porodice koja nije podeljena na dve: našu i njinu... Pa i dan-danji... ima porodica koje učestvuju u prikrivanju istine krijući srodnika pale na drugoj strani... Posmrtno proganjanje onih koje su pobili, da bi taj zločin prikrili, bio je specijalni zadatak specijalnih službi. Proturanje glasina da su živi, raspitivanje da li se javljaju, uhođenje i prisмотра služili su ne samo da se prikrije najveća kosturnica u sred Evrope, nego i da se kinje i drže pod prisмотрom njihovi srodnici i vodi neprestana borba s odavno pobijenim neprijateljima.“

U Crnoj Gori desetljećima je vladao muk o ovoj temi o kojoj se tek početkom 1990-ih počelo slobodnije pisati i istraživati. Tada se počelo govoriti o „Zidanom Mostu“ i tragediji cijeloga jednoga dijela (srpskoga) naroda u Crnoj Gori. Dotad, obitelji palih na tom putu i njihovi potomci mahom su šutjeli jer im se pod pritiskom OZN-e, Udbe i Komunističke partije usadio osjećaj da je imati nekoga od bližnjih koji je pao ili nestao na „Zidanom Mostu“ teška osuda za njegove najbliže. Bez naznake da će vrijeme donijeti promjenu slike i optužbi. I sam zagledan u prošlost bez oca i mnogih srodnika iz Veljega Dubokoga, Matija Bećković zaključuje:

„Živih učesnika građanskog rata gotovo da više nema, ali rovovi su ostali nezatrpani i rađaju rovove – naslednike.“³²

Istina o pogubljenjima postepeno izlazi na vidjelo

O ovoj temi u socijalističkoj Jugoslaviji, odnosno Crnoj Gori, kao i Srbiji nije se ni govorilo ni pisalo. Pogotovo ne o zločinu koji je učinjen prema zarobljenim pripadnicima nacionalnih snaga iz Crne Gore koji su u najvećoj mjeri likvidirani na mnogobrojnim

³¹ GUBERNIĆ, *Na zli put bez povratka, od Ostroga preko Zidanog Mosta do Pohorja*.

³² „Matija i njegov otac, komandant Vuk Bećković“, priredio Veselin Lazarević, *Dan* (Podgorica), 26-29. ožujka 2011.

stratištima u Sloveniji. Partijski povjesničari (najviše Radoja Pajovića) napisali su brojne studije, vrlo detaljne u opisima navodne izdaje i „kontrarevolucije“, međutim bez objašnjenja uzroka i povoda građanskoga rata i s nimalo riječi koje bi opisale odmazdu koja je izvršena nad zarobljenicima iz Crne Gore u drugoj polovini svibnja 1945. godine. Slično je bilo i s memoaristikom iz koje se posebno ističu radovi Milana Baste, partizanskoga kome-sara koji je primio predaju crnogorskih snaga na polju kod Pliberka (Bleiburga) 15. – 16. ožujka 1945. godine.³³

Naprotiv, u emigraciji crnogorskih Srba ostalo je prilično svjedočenja iz prve ruke. Na pisanje knjige o golgoti i stradanjima 1944. – 1945, odlučio se još 1947. godine u Italiji Stevan Vučetić, a potom 1965. u Sjedinjenim Državama i Mihailo Minić. Pojedina epizoda na sjećanja uglavnom su objavljivana u *Glasniku Srpskog istorijskog i književnog društva Njegoš*. To su svjedočenja Predraga Miša Cemovića, Dimitrija Pejovića, Novice Popovića, Nedjeljka Tijanića, Čede Radovića, Radojice Backovića, Jagoša Dragovića i drugih. Sva svjedočenja u mnogo čemu su bila osnova za nastanak pojedinih dijelova ovoga rukopisa, a pogotovo kasnija poglavlja koja opisuju golgotni put od Lijevče polja do stratišta u Sloveniji. Dio preživjelih ravnogorskih komandanata, kao što su bili kapetan Miloš Kureš ili major Aleksandar Milošević, ili suvremenika, kao Milija Lašić, također su pisali o ovim događajima, a njihova memoarska djela pojavila su se u ovdašnjoj javnosti u proteklom godinama.

Praksa u srpskoj i crnogorskoj javnosti osamdesetih godina bila je da o problematičnim događajima Drugoga svjetskoga rata prvi govore pjesnici, i događaje o kojima se nije smjelo pisati pretaču u stihove. Svakako prvi tko je o ovoj temi progovorio bio je Matija Bećković u svojoj poemi *Čiji si ti, mali?*, slikajući scenama osobnoga iskustva tragiku onih koji su ostali bez bližnjih i time bili posebno obilježeni u crnogorskom društvu poslije 1945. godine.³⁴

U isto vrijeme, u Srbiji, kragujevački list *Pogledi* u mnogo čemu je zaslužan za otvaranje ove teme, skupljanje novih podataka, a posebno fotografija. Ova praksa ostala je do danas, na istoimenoj internetskoj stranici koji vodi Miloslav Samardžić.³⁵

Početkom 1990-ih počinje otvaranje ove teme u srpsko-crnogorskoj javnosti. Crnogorski povjesničar Branislav Kovačević ponudio je 1993. godine tadašnjoj srpsko-crnogorskoj javnosti znanstvenu studiju *Od Vezirovog do Zidanog Mosta* koja je bila iskorak ne samo u opisivanju bosanske golgote crnogorskih snaga i naroda, već i u kritici revolucionarne prakse masovnih likvidacija zarobljenika po završetku rata.³⁶

Također, od sredine 1990-ih u javnosti se pojavilo nekoliko studija jereja Velibora Džomića koji se bavio sudbinom svećenstva i institucija Mitropolije crnogorsko-primorske, osvjetljavajući jedan potpuno zapostavljeni segment tragike nacionalnih snaga i institucija u Crnoj Gori u Drugom svjetskom ratu. Džomić se posebno bavio pitanjem tragične sudbine mitropolita Joanikija, odnosno njegovom potajnom likvidacijom u lipnju 1945. godine.³⁷ Konačno, okupacijom, građanskim ratom i pokretom otpora bavili su se u protekla dva desetljeća i kolege Dragan Nenezić, Kosta Nikolić, Milosav Samardžić i Aleksandar Stamatović u više svojih studija.

33 BASTA, *Rat je završen sedam dana kasnije*, 123-133.

34 BEĆKOVIĆ, *Čiji si ti, mali?*

35 <https://www.pogledi.rs/>.

36 KOVAČEVIĆ, *Od Vezirovog do Zidanog Mosta*.

37 DŽOMIĆ, *Golgota mitropolita crnogorsko-primorskog Joanikija (1941 – 1945)*; DŽOMIĆ, *Stradanje srpske crkve od komunista*, knjige 1 i 3.

U proteklih deset godina objavljena su i dva posebna izdanja koja govore o stradanju Crnogoraca – četnika na kraju Drugoga svjetskoga rata. To su obimna knjiga Sava Gregovića s mnogobrojnim izjavama i više od 5.200 popisanih imena nevoljnika koji su „odstupili“ odnosno nastradali, kao i zbirka tekstova suvremenika i znanstvenih priloga u uredništvu Slaviše Gubernića. Svako od ovih djela bilo je još jedan korak u osvajanju prostora prešućene povijesti golgotnoga puta nacionalnih snaga, naroda i mitropolije u Crnoj Gori.³⁸

Koliko je bilo likvidiranih Crnogoraca?

Točan broj sudionika ovoga dramatičnoga pohoda, crnogorskoga „križnoga puta“ ni danas nije moguće točno definirati. Koloni ili „velikom zbjegu“ pristupalo se i iz njega se istupalo. U pojedinim fazama pokreta u njega ulaze sandžačke, hercegovačke, razne bosanske ili manje srbijanske jedinice JVuO-a, što dodatno otežava bilo kakvu egzaktnu procjenu pokrenute vojske i naroda na ovom tragičnom putu.

Iako je uobičajena procjena koja se spominje u više znanstvenih i drugih djela da je na put početkom prosinca 1944. krenulo od 8.000 do 12.000 vojnika i oko 3.000 izbjeglica, prema dvije sačuvane depeše s kraja toga mjeseca njihov broj je od vodstva same grupacije ili Istaknutog dela Vrhovne komande JVuO-a procjenjivan na 7.000 do 7.500 vojnika i oko 2.000 izbjeglica, što daje brojku do 9.500 ljudi. Iako su grupaciji pristupale pojedine jedinice tijekom pohoda, među suvremenikima koji su o ovim događajima pisali mnogo godina poslije rata postoji tendencija da imaju veće brojke ljudstva. Tako se procjenjuje da je na preformaciji u Rudom početkom januara 1945. bilo od 11.300 do čak 16.500 ljudi – sve ukupno, što sasvim sigurno nije točno.³⁹

Kako je navedeno, podaci Hrvatskih oružanih snaga poslije bitke na Lijevče polju sredinom travnja 1945. navode sljedeće brojke: 9.538 predanih, 331 poginulih i neutvrđeni broj onih koji su odstupili s Đurišićem.⁴⁰

Partizanski izvori registrirali su između 5.500 i 6.500 zarobljenih pripadnika crnogorskih snaga i izbjegloga naroda sredinom svibnja 1945. godine na potezu Zidani Most – Celje – Dravograd – Bleiburg.⁴¹ Dobar dio ovih zarobljenika bit će likvidiran bez suda na ranije navedenim lokacijama.

Tijekom više godina, od 2004. do 2009, inicijativom udruženja „Otkrićemo istinu“, popisana je 5.221 osoba koja je bila u „velikom zbjegu“ i od kojih je najveći broj nastradao, osim nekoliko imena koji se vode kao „odstupio“ ili „emigrirao.“⁴²

Osim osobnih i demografskih gubitaka, koji su za Crnu Goru prilično veliki, još veći gubitak nastao je nestankom onoga dijela nacionalne – srpske Crne Gore koji je izgubljen na ovom putu 1945. godine. Stupovi srpstva u Crnoj Gori bili su ovim egzodusom porušeni. Dobar dio nacionalne inteligencije, gotovo dvije trećine svećenika, a posebno i gotovo u potpunosti vojni starješinski kadar, nestali su s povijesne scene. Preostali iz neke od ovih kategorija elite brojali su se na prste, a obitelji nastradalih i njihovi potomci bile su isključene iz stvaranja poslijeratnih generacija nove društvene elite. Mitropolija crnogorsko-primorska gotovo je u potpunosti opustjela nekoliko godina poslije rata i teško se oporavljala dugi niz godina.

38 GREGOVIĆ, *Pucaj rat je završen. Zlim putem bratoubilaštva: slovenačko krvavo proljeće 1945.*; GUBERNIĆ, *Na zli put bez povratka, od Ostroga preko Zidanog Mosta do Pohorja*.

39 DIMITRIJEVIĆ, *Golgota četnika*.

40 SR-VA-NDH, k. 49, 14/1-1.

41 BASTA, *Rat je završen sedam dana kasnije*, 123-133.

42 GREGOVIĆ, *Pucaj rat je završen. Zlim putem bratoubilaštva: slovenačko krvavo proljeće 1945.*

Ovakve posljedice „velikoga zbjega“, „bosanske golgote“ ili „Zidanoga Mosta“ 1945. godine, pomoći će uspostaviti čvrste komunističke vlasti u desetljećima Titove Jugoslavije. Štoviše, pospješit će stvaranje i razvijanje posebne crnogorske nacije koja će se u najnovije vrijeme prometnuti u entitet koji će svoje istaknuto i naglašeno srpstvo ranijih vjekova zamijeniti potpunom negacijom srpskih korijena i identiteta, prepoznajući se danas kao posebna nacija u samostalnoj državi.

Popis izvora i literature

Arhivski izvori

HR-HDA: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb:

- fond Velika Župa Posavje.

SR-VA: Srbija, Vojni arhiv, Ministarstvo odbrane, Beograd:

- Četnička arhiva, fond NDH

Objavljeni izvori i tisak

Dan (Podgorica), 2011.

MIHAILOVIĆ, Dragoljub. *Rat i mir đenerala. Izabrani ratni spisi generala Dragoljuba Mihailovića*. Prir. Milan Vesović; Kosta Nikolić; Bojan Dimitrijević. Beograd: Srpska reč, 1998.

Zapisi iz dobrovoljačke borbe, knjiga 4, Minhen: Iskra, 1956.

Zapisi iz dobrovoljačke borbe, knjiga 5, Minhen: Iskra, 1955.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom 14, knjiga 4, Beograd: VIZ 1985.

Literatura

BACKOVIĆ, Radojica, „Smrt me nije htela“, *Glasnik SIKD* (17. jun 1966): 162-186.

BASTA, Milan. *Rat je završen sedam dana kasnije*. Zagreb: Stvarnost 1976.

BEČKOVIĆ, Matija. *Čiji si ti, mali?* 2. izdanje. Beograd: BIGZ, 1989.

CEMOVIĆ, Predrag – Mišo. „Od Podgorice do Gradiške“, *Glasnik SIKD Njgoš* 7 (1961): 44-88.

CEROVIĆ, G. Milutin. „Sećanje na Pavla Đurišića“, *Glasnik SIKD Njgoš* 31 (1973): 100-101.

CORSELLIS, John; FERRAR, Marcus. *Slovenia 1945 Memories of Death and Survival after World War II*. London; New York: I. B. Tauris, 2010.

DESPOTOVIĆ, Dragoslav – Dragan. *Kočevski Rog, ratni zločini ili pravedna odmazda*. Beograd: Nova iskra, 1992.

DIMITRIJEVIĆ, Bojan. *Golgota četnika*. Beograd: Vukotić Media, 2019.

DIMITRIJEVIĆ, Bojan. *Građanski rat u miru. Uloga armije i službe bezbednosti u obračunu sa političkim protivnicima Titovog režima 1944 – 1954*. Beograd: Srpska reč, 2003.

DIMITRIJEVIĆ, Bojan. *Ustaška vojska Nezavisne Države Hrvatske 1941 – 1945*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2016.

DIMITRIJEVIĆ, Bojan; NIKOLIĆ, Kosta. *Đeneral Mihailović. Biografija*, Beograd: Srpska reč, 2000.

DŽOMIĆ, Velibor. *Golgota mitropolita crnogorsko-primorskog Joanikija (1941 – 1945)*, Cetinje: Svetigora, 1996.

DŽOMIĆ, Velibor. *Stradanje srpske crkve od komunista, knjige 1 i 3*. Cetinje: Svetigora, 2003.

DILAS, Milovan. *Druženje s Titom*. Beograd: izdavač Momčilo Đorgović, 1990.

GREGOVIĆ, Savo. *Pucaj, rat je završen. Zlim putem bratoubilaštva: slovenačko krvavo proljeće 1945*. Budva: Udruženje „Otkrićemo istinu“, 2009.

GUBERNIĆ, Slaviša, prir. *Na zli put bez povratka, od Ostroga preko Zidanog Mosta do Pohorja*. Cetinje: Mitropolija crnogorsko-primorska 2015.

HNILICKA, Karl. *Das ende auf dem Balkan 1944/45, Die Miltarische Raumung Jugosla- viens durch die deutsche Wehrmacht*. Nubsterschmir-Gottingen; Zurich-Frankfurt, 1970.

KOVAČEVIĆ, Branislav. *Od Vezirovog do Zidanog Mosta. Tragična sudbina crnogorskih četnika u završnoj fazi rata 1944 – 1945*. Beograd: Službeni list SRJ, 1993.

KUREŠ, Miloš. *Zapisi i sjećanja*. Beograd (bez imena izdavača), 1998.

LAŠIĆ-VASOJEVIĆ, Milija Markov. *Neprijatelji sa svih strana, lično iskustvo, odjeci i utisci*. Andrijević: Publicum, 1993.

MILOŠEVIĆ, M. Aleksandar. *Srpska priča. Sećanja iz rata i revolucije*. Prir. Nemanja Dević. Beograd: Službeni glasnik, 2018.

MINIĆ, P. Mihailo. *Rasute kosti 1941 – 1945*. Detroit: Universal Slavic Printers, 1965.

NIKOLIĆ, Kosta. *Istorija ravnogorskog pokreta 1-3*. Beograd: Srpska reč, 1999.

PAJOVIĆ, Radoje. *Kontrarevolucija u Crnoj Gori, četnički i federalistički pokret 1941 – 1945*. Cetinje: Obod, 1977.

PAJOVIĆ, Radoje. *Pavle Đurišić*. Podgorica: Grafo, 2005.

PAREŽANIN, Ratko. *Drugi svetski rat i Dimitrije V. Ljotić*. Beograd: Nova iskra, 2001.

PAREŽANIN, Ratko. *Moja misija u Crnoj Gori*. Beograd: Nova iskra, 1991.

PEJOVIĆ, Dimitrije. „Pohorje, strašna srpska golgota, po blagoslovu Čerčila i volji Tita“. *Glasnik SIKD Njgoš* 19 (1967), 112-133.

POPOVIĆ, Novica. „Bosanska golgota“. *Glasnik SIKD Njgoš* 16 (1965): 4-28.

RADOVIĆ, Čedo. „Iz ravnogorske borbe“ *Glasnik SIKD Njgoš* 56 (1986): 48-63.

RAKO, Milan; DRUŽIJANIĆ, Slavko. *Jedanaesta dalmatinska brigada*. Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1987.

SAMARDŽIĆ, Miloslav. *General Draža Mihailović i opšta istorija četničkog pokreta, tom 13*. Kragujevac: Pogledi, 2009.

SCHMIDT-RUCHBERG, Erich. *Der Endkampf auf dem Balkan, Die Operationen der Heeresgruppe E von Griechenland bis zu den Alpen*. Heidelberg, 1955.

TIJANIĆ, Neđeljko, „Čerčilova i Titova zajednička groblja“, *Glasnik SIKD Njgoš* 22 (1968): 93-102.

ZEČEVIĆ, B. M. „Preživio streljanje četnika u Kočevlju“. *Glasnik SIKD Njgoš* 49, (1982), 62-65.

ZONJIĆ, Uroš. „Naši poslednji dani u Crnoj Gori krajem 1944“. *Glasnik SIKD Njegoš* 31, (1973), str 51-56.

Mrežne stranice

<https://www.pogledi.rs/>, pristup ostvaren 11.1.2025.

SUMMARY

The Execution of the Montenegrin National Forces (Chetniks) in Slovenia, May 1945 and the Policy of Forgetfulness in Their Post-War Homeland

The paper gives an overview of the retreat of the Montenegrin national forces (Chetniks) in the period from December 1944 to May 1945 and focuses on their surrender by the British Army to the Yugoslav Partisan forces, after which they were executed mainly in the Maribor area of Slovenia. The paper emphasises two details important to their retreat: the defeat in battle with the Croatian forces on the Lijevča Field in early April and the joint stay with the same forces on the field near Bleiburg (in Slovenian: Pliberk) until they were all transferred to Communist-led Partisan forces. The paper gives the number of this group at the beginning of the retreat, which is approximately around 10-12.000, among them around 3.000 civilians. After the defeat of these forces by the Croatian Armed Forces by the beginning of April 1945, there were around 10.000 captured Montenegrin troops and civilians. Finally, the approximate number of people who were shot after surrendering to the Yugoslav communist authorities on 16 May – there were around 6,500 captured and later most of them executed. The paper refers to the systematic policy of the Montenegrin communist authorities to forget these liquidations and the members of the Montenegrin Chetnik forces who were killed in the process.

Keywords: Second World War; Montenegro; Chetniks; Pavle Đurišić; Bleiburg; Mass- Executions

dr. sc. Mario JAREB

Hrvatski institut za povijest
Zagreb, Republika Hrvatska

Pregledni rad

ISTICANJE HRVATSKIH NACIONALNIH SIMBOLA NA KOMEMORACIJAMA NA BLEIBURŠKOM POLJU I MANIPULACIJE SIMBOLIMA

U radu je dan pregled isticanja simbola tijekom komemoracija na Bleiburškom polju od početka 1951. do posljednje masovno posjećene komemoracije u svibnju 2019. Riječ je u prvom redu o isticanju hrvatskih nacionalnih simbola, primjerice hrvatskoga šahiranoga grba s početnim bijelim poljem i zastave na koju je apliciran takav grb. Takvi su simboli isključivo i isticani do 1990. godine. Usvajanjem grba i zastave Republike Hrvatske (RH) 1990., na komemoracijama se tijekom 1990-ih u sve većem broju pojavljuju i ti simboli, a pridružuju im se i simboli Hrvata u Bosni i Hercegovini (BiH). U radu je s obzirom na optužbe u medijima i u dijelu hrvatske i austrijske javnosti, obrađeno i isticanje ustaških obilježja, odnosno mogu li se s obzirom na razmjere takvih pojava komemoracije etiketirati kao ustaške ili fašističke. Naposljetku je obrađena i zabrana hrvatskoga šahiranoga grba (i zastave s takvim grbom) u Austriji u prosincu 2021.

Ključne riječi: Bleiburško polje; Komemoracije; Simboli; Hrvatski šahirani grb s početnim bijelim poljem; Ustaška obilježja; Zabrana grba

Uvod

Komemoriranje žrtava Bleiburške tragedije od samoga je početka, odnosno od utemeljenja Počasnoga bleiburškoga voda (PBV) i odavanja počasti žrtvama na Bleiburškom/Loibaškom polju početkom 1950-ih, povezano s isticanjem hrvatskih nacionalnih simbola. U to doba, odnosno sve do sloma komunističkoga režima u Hrvatskoj 1990. godine, takvo je isticanje bilo odraz prakse uporabe tih simbola u hrvatskom iseljeništvu, odnosno u okrilju hrvatske političke emigracije.¹ Riječ je bila o pretežitom isticanju hrvatskoga šahiranoga grba, najčešće štita od 25 polja, s početnim bijelim poljem. Zastave su najčešće bile hrvatske trobojnice s prethodno opisanim grbom apliciranim na središte zastavnoga polja.

Isticanje simbola od početaka održavanja komemoracija do 1989. godine

Dostupne fotografije obilježavanja, od prvoga na Sve svete 1951. godine na groblju u Unterloibachu (kada je to učinila svega nekolicina hrvatskih izbjeglica), ukazuju na to da su tada uz razmjerno malen broj sudionika i simboli koji su isticani bili malobrojni. Uglavnom je bila riječ o grbovima apliciranim na vijence koji su polagani uz tada postojeća spomen-obilježja.²

Primjer inačice hrvatskoga šahiranog grba isticanog od prve komemoracije za Sve svete 1951. i potom u sljedećim godinama

- 1 Više o uporabi simbola u iseljeništvu i u okrilju hrvatske političke emigracije do 1990. usp. JAREB, *Hrvatski nacionalni simboli. Postanak, razvoj, uporaba i kontroverze*, 287-291, 429.
- 2 Fotografije s tih obilježavanja objavljene su u više publikacija, a u slijedu jedna za drugom one snimljene od 1951. po 1954. prikazane su u dokumentarnom filmu „Čuvari bleiburške uspomene“, redatelja Darija Bajurina i scenaristice Božene Mihaljević, koji je nastao u koprodukciji Hrvatske radiotelevizije i udruge Hrvatski križni put 2018. godine. Film je mrežno dostupan na: „Čuvari bleiburške uspomene HD“; „Pogledajte dokumentarni film ‘Čuvari bleiburške uspomene’“.

Godine 1963. PBV dobio je i svoju trobojnu zastavu. Na licu zastave (avers) u središte zastavnoga polja apliciran je svojevrсни amblem voda, štit čiji je središnji motiv prikaz vojničkih grobova. Na naličju (revers) je u središte zastavnoga polja apliciran hrvatski šahirani grb od 25 polja, s početnim bijelim poljem.

Sačuvane fotografije ne pokazuju da bi u razdoblju od 1951. do 1989. godine na komemoracijama i u drugim prigodama bili korišteni grbovi i zastave ratne Nezavisne Države Hrvatske (NDH) i/ili znakovlje Ustaškoga pokreta.

Na spomen-obilježjima koja i danas postoje također je istaknut hrvatski šahirani grb od 25 polja, s početnim bijelim poljem. Prvo od njih bilo je ono podignuto 1976. i svečano otkriveno u svibnju 1977. na groblju u Unterloibachu blizu grobova šesnaestorice tamo poginulih vojnika Hrvatskih oružanih snaga. Uz prigodne tekstove i simbolički prikaz tugujuće majke Hrvata, na obilježju je u crnom mramoru isklesan i grb, čija izvedba upućuje upravo na spomenuti raspored boja u njemu – odnosno da počinje s bijelim poljem. Fotografija snimljena prigodom otkrića obilježja pokazuje da je uz njega tada položen vijenac na koji je također bio apliciran istovjetni grb. To obilježje na groblju u Unterloibachu stoji i danas neoštećeno u izvornom obliku. Isti je grb uklesan i na posebnoj ploči od crnoga mramora uz spomen-obilježje na groblju u mjestu Eisenkappel, gdje je na mjesnom groblju pokopano 14 pripadnika Hrvatskih oružanih snaga. Obilježje je podignuto 1983. godine.

Spomen-obilježje podignuto 1983. godine na groblju u mjestu Eisenkappel

Spomen-obilježje na Bleiburškom polju nedugo nakon podizanja. Fotografija objavljena u knjizi *Otvoreni dossier: Bleiburg*, koja je u izdanju zagrebačkog tjednika *Start* objavljena u proljeće 1990. (mala slika) i suvremenija fotografija (veća slika).

Naposljetku je 1987. godine podignuto i obilježje na Bleiburškom, odnosno Loibaškom polju, na kojem je prvobitno bio uklesan istovjetan grb, pri čemu su bijela polja grba bila istaknuta bijelom bojom. Kasnije je na mjesto uklesanoga grba apliciran grb u bojama. Tamo je stajao sve do nedavne devastacije obilježja, pri čemu je grb nasilno otrgnut.

Dostupne fotografije komemoracija, naleđe (revers) zastave PBV-a iz 1963. godine te grbovi uklesani na spomenuta tri spomen obilježja, ukazuju na to da su do 1990. godine najvjerojatnije gotovo isključivo isticali hrvatski šahirani grb od 25 polja s početnim bijelim poljem i hrvatska trobojnica na kojoj je u središte zastavnoga polja apliciran takav grb.

Isticanje simbola od 1990. godine

Uslijed sloma komunističkoga režima u Hrvatskoj u proljeće 1990. omogućeno je i Hrvatima iz domovine da slobodno dođu na Bleiburško polje i sudjeluju u komemoracijama

U proljeće 1990. u hrvatskoj javnosti prevladavala je uporaba hrvatskoga šahiranoga grba s početnim bijelim poljem, pa se isticanje simbola na komemoraciji te godine nije odveć razlikovalo od isticanja simbola na komemoracijama održanim u godinama koje su prethodile. Fotografija s komemoracije 1990. preuzeta iz *Glasnika Hrvatske demokratske zajednice*, br. 11 od 24. svibnja 1990., 56.

u svibnju. To se dogodilo već u proljeće 1990. godine, kada je zabilježen prvi veći dolazak hodočasnika iz Hrvatske i BiH. S obzirom na to da je tada u hrvatskoj javnosti prevladavala uporaba hrvatskoga šahiranoga grba s početnim bijelim poljem te zastavama na koje je bio apliciran takav grb, to se isticanje simbola na toj komemoraciji nije odveć razlikovalo od isticanja simbola na komemoracijama održanim u godinama koje su prethodile.

Tek usvajanjem novih državnih simbola RH u prosincu 1990. stvari su se počele mijenjati jer su od tada na komemoracijama koje su slijedile isticana i ta obilježja. Njima se, također u prvoj polovici devedesetih godina, pridružilo i znakovlje Hrvata u BiH, koje je prvobitno korišteno u sklopu djelovanja Hrvatske zajednice Herceg-Bosna, potom Hrvatske Republike Herceg-Bosna, da bi nakon toga pa sve do danas bilo korišteno kao znakovlje hrvatskoga naroda u toj zemlji.³

³ O izgledu i nastanku tih simbola usp. JAREB, *Hrvatski nacionalni simboli. Postanak, razvoj, uporaba i kontroverze*, 319-321.

Dostupni izvori, posebice oni slikovni i videozapisi snimljeni tijekom devedesetih godina 20. stoljeća, ne omogućuju donošenje pretpostavki o tome u kojoj su mjeri u tom razdoblju, tijekom komemoracija ili u drugim prigodama, isticani simboli ratne NDH i/ili Ustaškoga pokreta. Nije mi poznato da bi postojao izvor koji bi sadržavao detaljan popis istaknutih simbola na komemoracijama, da bi se na takvom temelju mogla načiniti raščlamba koja bi dala egzaktni odgovor o postotku ili omjeru takvih simbola na komemoracijama. Ono što je pak dostupno su brojna izvješća u medijima, posebice od polovice prvoga desetljeća 21. stoljeća. U tom je smislu dostupan razmjerno velik broj izvora, kako onih u tiskanim medijima i na njihovim mrežnim stranicama, tako i medijskih vizualnih izvješća koja sadrže brojne fotografije i videozapise komemoracija pa i prikaze isticanih simbola. Među njima su i ona u kojima se o komemoracijama izvještavalo s visokom dozom kritike (posebice izvješća u *Jutarnjem listu* te onih televizije *Al Jazeera Balkans* i *N1*, portala *BalkanInsight* i *Index Video*, kao i videoprilozi na YouTube-kanalu), pri čemu je u središtu pozornosti bilo upravo isticanje simbola. S obzirom na to da su novinari koji su izvještavali / snimali / fotografirali kako bi pripremili ta izvješća s velikom dozom kritičnosti simbolima posvećivali iznimno veliku pozornost, upravo ću njih na sljedećim stranicama u znatnoj mjeri iskoristiti kao temelj za raščlambu problematike isticanja simbola na komemoracijama. Također treba istaknuti kako su danas, a to je bilo prisutno i prije više od dva desetljeća, u hrvatskoj javnosti prisutni stereotipi koji opisani šahirani grb s početnim bijelim poljem i zastavu s takvim grbom apliciranim u središte zastavnoga polja etiketiraju kao „ustaški grb“ i „ustašku zastavu“.⁴ Zbog toga treba postaviti pitanje jesu li neki od izvjestitelja prigodom spominjanja isticanja nedopuštenih simbola stvarno mislili samo na znakovlje NDH i Ustaškoga pokreta ili i na takav grb (i na zastavu s takvim grbom).⁵

Pritom nije teško doznati kako ti simboli stvarno izgledaju. Ustaški znak⁶ pojavio se na samom početku 1930-ih godina i u istom je obliku korišten sve do 1945. godine.⁷ U središtu krakova plavoga slova položena je srebrna ručna granata na čije je središte apliciran hrvatski šahirani grb od 25 polja s početnim bijelim poljem, a iz bombe izlazi crveni plamen (goruća bomba). Ustaška organizacija i ratni Ustaški pokret nisu imali posebnu zastavu.

Grb i zastava NDH bili su određeni *Zakonskom odredbom o državnom grbu, državnoj zastavi, Poglavnikovoju zastavi, državnom pečatu, pečatima državnih i samoupravnih ureda* od 28. travnja 1941.⁸ Prema § 1. te Zakonske odredbe, grb se sastojao od štita:

„sa 25 četvorinskih polja, bijelih (srebrnih) i crvenih (boje krvi), poredanih naizmjenice u pet redova tako, da je početno polje bijelo (srebrno). Nad grbom je znak

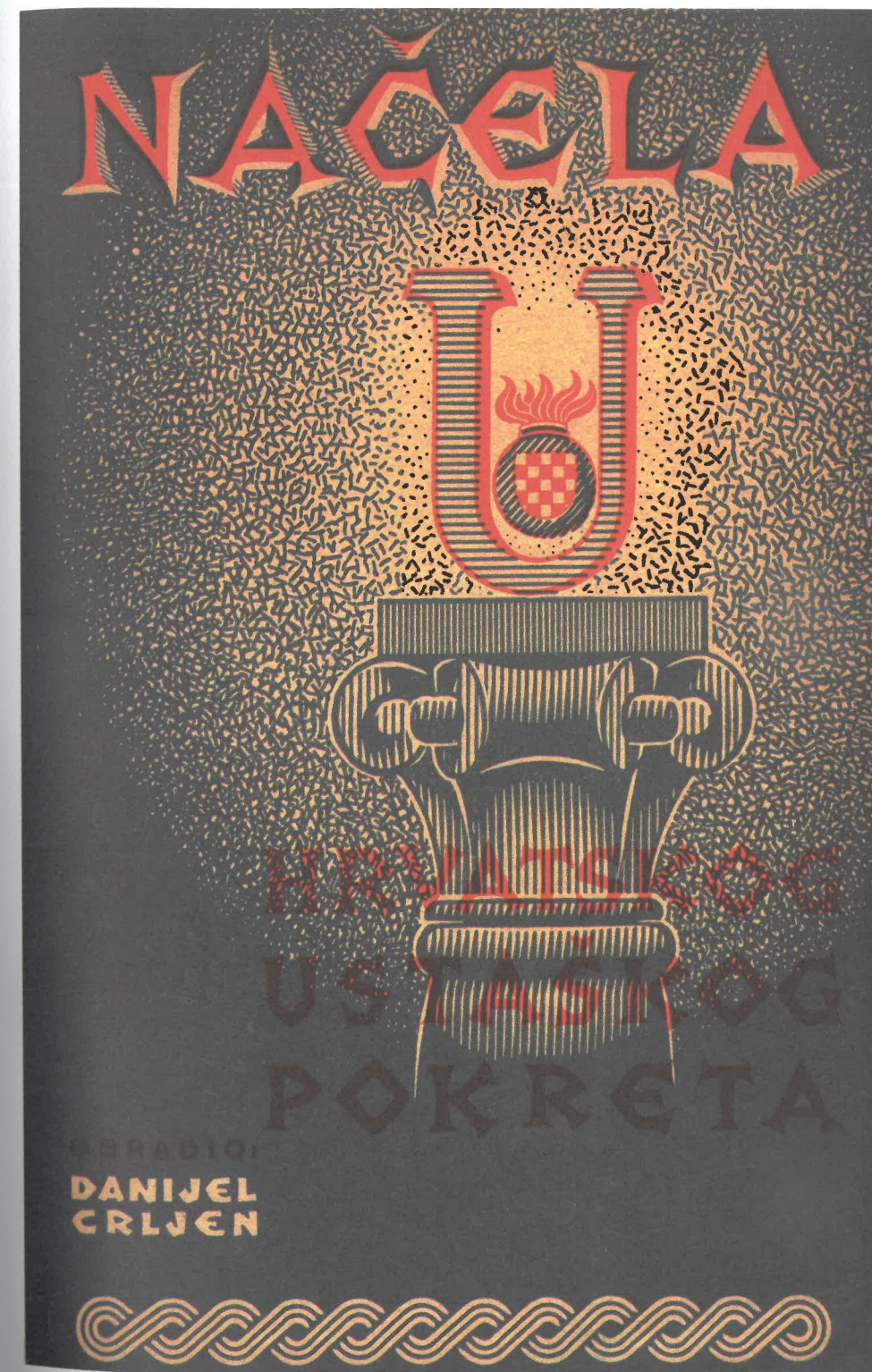
4 Detaljnije vidi: JAREB, *Hrvatski nacionalni simboli. Postanak, razvoj, uporaba i kontroverze*, 326-328, 441; Unatoč tome što postoje primjeri sumnjičenja grba s početnim bijelim poljem kao svojevrsnoga ustaškoga grba i slično, još iz doba nakon svršetka Drugoga svjetskog rata i iz razdoblja hrvatskoga proljeća, na takav stereotip kao nešto što je prošireno u javnosti u znatnoj mjeri ipak treba gledati kao na noviju pojavu, koju treba smjestiti u razdoblje nakon 2000. godine.

5 Tako je novinarka *Al Jazeera Balkans* Nikolina Zavišić, dotičući se u ožujku 2019. komemoracije održane 2018. godine, izjavila kako su zaštitari na Bleiburškom polju pregledavali sve koji su došli te su kod onih koji su imali zastave gledali „da li je to službena hrvatska zastava s crvenim prvim poljem ili zastava NDH s bijelim poljem“ („Zabrana mise u Bleiburgu, Koruška crkva protiv fašističkih ideja“).

6 Ustaški znak nije grb s obzirom na to da Ustaška organizacija (Ustaša, hrvatska revolucionarna organizacija – UHRO) do 1941. i ratni Ustaški pokret u NDH nisu imali grb.

7 Usporedi okolnosti nastanka i izgled ustaškoga znaka u monografiji JAREB, *Hrvatski nacionalni simboli. Postanak, razvoj, uporaba i kontroverze*, 214, 413-414. O korištenju toga znaka u doba NDH vidi: JAREB, *Hrvatski nacionalni simboli. Postanak, razvoj, uporaba i kontroverze*, 254.

8 „Zakonska odredba o državnom grbu, državnoj zastavi, Poglavnikovoju zastavi, državnom pečatu, pečatima državnih i samoupravnih ureda“. *Narodne novine: službeni list Nezavisne Države Hrvatske* (Zagreb), 30. 4. 1941., 1-2. Uz tekst odredbe otisnuti su i grafički prikazi simbola u boji.

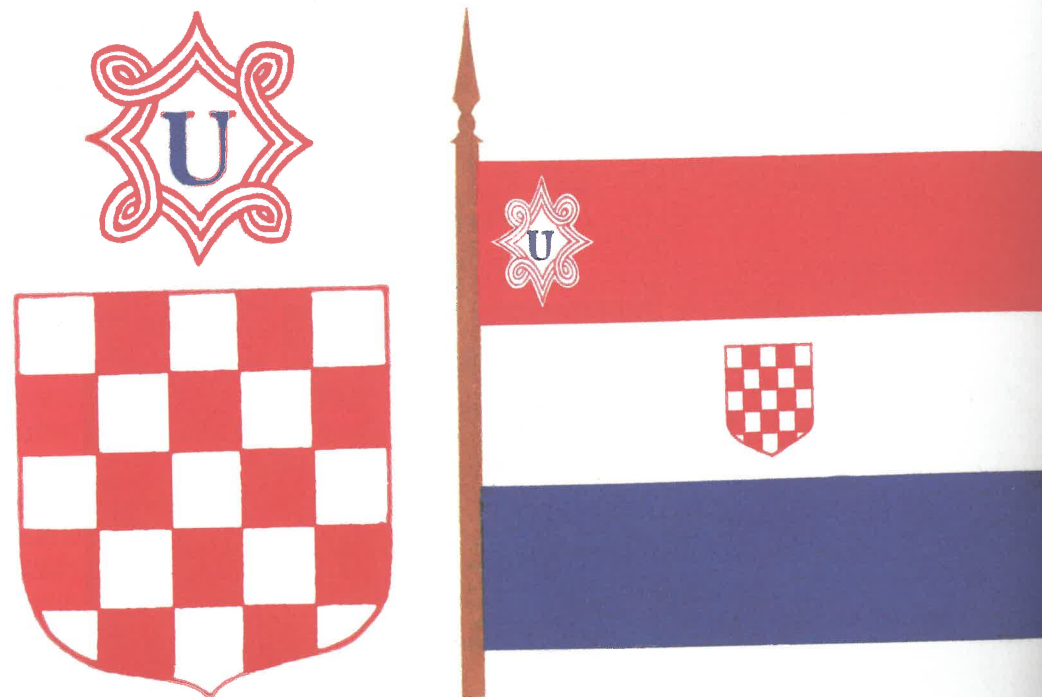

Ustaški znak, inačica otisnuta na koricama knjige o ustaškim načelima iz 1942. godine

u obliku zvjezdolike tropletne vitice iste crvene boje, koja uokviruje bijelo polje, u kojem je veliko slovo U tamno modre boje.“

Prema § 2. zastava NDH je:

„zastava sa tri vodoravno položena polja i to: najviše crveno (boje krvi), pod njim bijelo, a pod tim modro. Visina te zastave prema širini je u omjeru 2:3 ili 2:5. U sredini bijeloga polja je državni grb Nezavisne Države Hrvatske bez tropletne vitice. Postavljen je od crvenoga i modroga polja daleko, koliko je duga stranica jedne četvorine u grbu. Na crvenom polju kraj koplja nalazi se vitica, kao ona na grbu, izvedena crveno tako, da je njena površina ostavljena bijela. U njenom bijelom polju je veliko tamno modro slovo U.“

Grb i zastava Nezavisne Države Hrvatske

Uz državni grb i zastavu tom je zakonskom odredbom određen i izgled Poglavnikove zastave, koja je također sadržavala spomenutu tropletnu viticu sa slovom „U“. Također je određen i izgled zastave mornarice koja se nije temeljila na hrvatskoj trobojnici i nije sadržavala tropletnu viticu sa slovom „U“. Državni pečat i svi ostali pečati propisani u zakonskoj odredbi sadržavali su grb NDH u obliku u kojem je propisan u § 1. zakonske odredbe. Naposljetku treba spomenuti kako je ta zakonska odredba ostavila u uporabi kao jednu od zastava NDH i trobojnicu bez ikakvih aplikacija na njoj, no ta je nazvana „narodnom zastavom“, a ne državnom kao ona opisana u § 2.

Usto, razmjerno malobrojni primjeri uporabe grba bez tropletne vitice sa slovom „U“, primjerice na kacigama vojnika, civilnim i vojnim zrakoplovima te vozilima oklopništva, ne mijenjaju činjenicu da je zakonskom odredbom određen i opisan izgled državnih simbola NDH. Oni su sadržavali shematizirani simbol vladajućega Ustaškoga pokreta, tropletnu viticu sa slovom „U“, i upravo ih je to činilo simbolima upravo te državne tvorevine.

Prigodom spominjanja izvora u kojima je spomenuto i isticanje simbola na komemoracijama, treba spomenuti i „Izvješće skupine stručnjaka ‘Bleiburg’“ („Bericht der ExpertInnengruppe ‘Bleiburg’“). Ono je izrađeno na zahtjev tadašnjega austrijskoga ministra unutarnjih poslova Karla Nehammera ujesen 2021., očito sa svrhom zabrane komemo-

Razmjerno malobrojni primjeri grba NDH bez tropletne vitice sa slovom „U“, primjerice na kacigama vojnika, civilnim i vojnim zrakoplovima te vozilima oklopništva, ne mijenjaju činjenicu da je zakonskom odredbom određen i opisan izgled državnih simbola NDH

racija na Bleiburškom polju.⁹ Pritom je znatan dio sadržaja „Izvjješća“ navodnih „stručnjaka“ bio posvećen upravo isticanju simbola, odnosno pronalasku načina kako zabraniti hrvatski šahirani grb s početnim bijelim poljem (i zastave s takvim grbom). S obzirom na brojnost i vizualnu kakvoću izvješća, u nastavku ću se najviše osvrnuti na razdoblje od 2015. do 2018. godine. Jubilarne 2015. godine, kada je obilježena 70. obljetnica Bleiburške tragedije, prema procjenama austrijske policije nazočno je bilo oko 50.000 sudionika, iako postoje medijska izvješća koja govore o 20.000 ljudi.¹⁰

⁹ O tome će izvješću i „argumentima“ koji su u njemu izneseni biti više riječi u nastavku. U izvješću stoji tek da je objavljeno u Beču 2021. godine. Vidi: „Bericht der ExpertInnengruppe ‘Bleiburg’“ [„Izvjješće skupine stručnjaka ‘Bleiburg’“]. Mrežna stranica austrijskog parlamenta, 2021. godina, pristup ostvaren 19. prosinca 2024. https://www.parlament.gv.at/dokument/XXVII/III/491/imfname_1014680.pdf.

¹⁰ Navod o procjeni austrijske policije prema izvjestitelju *Al Jazeera Balkans* Ivanu Čorkalu vidi: „Sjećanje na hiljade ubijenih u Bleiburgu“. Novinar Sven Milekić naveo je podatak da je komemoraciji 2015. nazočilo 20.000 ljudi. Vidi: MILEKIĆ, „20,000 Mourn Croatia’s Dead at Controversial WWII Site“.

Godinu kasnije broj je prema nekim medijskim izvješćima porastao na oko 30.000.¹¹ Sljedećih godina, od 2017. do 2019., komemoracijama je nazočilo najmanje 10.000 ljudi.¹² Pritom treba reći kako je u tim godinama austrijska policija strogo nadzirala komemoracije i reagirala na neprimjereno ponašanje nekih sudionika, u što treba uključiti i isticanje neprimjerenih simbola. Općenito se može reći kako se broj privedenih i kažnjenih zbog tih prekršaja mjeri u promilima, što također upućuje na raširenost takvih pojava i o čemu će u nastavku biti više riječi.

Prizor s komemoracije 2015. godine prema prilogu novinara Ivana Čorkala „Sjećanje na hiljade ubijenih u Bleiburgu“ emitiranog na Aljazeera Balkans televiziji 16. svibnja 2015., snimka zaslona

U 2015. i 2016. godini nije bilo posebnih pravila ponašanja ili odredbi koje bi bilo što određivale i onemogućavale, odnosno straha od mogućih sankcija. Godine 2017. organizator je pod pritiskom austrijskih crkvenih i državnih vlasti donio i pravila ponašanja „radi dostojanstvenog održavanja komemoracije na Bleiburškom polju, kojima je najavio ‘nultu toleranciju’ prema ustaškom i nacističkom znakovlju.“¹³ To se nije odnosilo na hrvatski šahirani grb s početnim bijelim poljem i na zastavu s takvim grbom, koji su od početka komemoracija bili na njima prisutni i neupitni. Godine 2018. izričito je, uz uvjetovanje

11 Dana 14. svibnja 2016. na Bleiburškom polju okupilo se oko 30.000 ljudi. Vidi: „Bleiburg 2016. Onima koji još uvijek žele prikriti zločine, treba jasno reći da smo ovdje radi žrtava“, *Fenix magazin* (Frankfurt am Main), mrežno izdanje, 14. 5. 2016., pristup ostvaren 19. 12. 2024. <https://fenix-magazin.de/foto-bleiburg-2016-onima-koji-jos-uvi-je-zele-prikriti-zlocine-treba-jasno-reci-da-smo-ovdje-radi-zrtavay/>.

12 Prema izvješću i videoprilogu televizije *NT* u trajanju od 3 minute i 15 sekundi 2017. godine na komemoraciji je bilo prisutno oko 10.000 sudionika, a austrijska policija privela je njih troje, no nijednoga zbog isticanja ustaških obilježja. Istaknuto je kako je bilo znakovlja HOS-a. Vidi: „Komemoracija u Bleiburgu opet nije prošla bez problema“.

U prilogu *Fenix magazina* tvrdilo se da se „prema ocjenama medija okupilo od 10 do 15 tisuća hodočasnika. Veći broj nosili su zastave Republike Hrvatske, a bilo je i vjerskih plakata te je uočeno nekoliko stranačkih zastava HSP-a te HOS-a. Pojedini mediji navode da je nekoliko pojedinaca uočeno s majicama s natpisom ‘Za dom spremni’.“ („Komemoracija u Bleiburgu prošla bez incidenata, ali i uz strogu kontrolu austrijske policije“, *Fenix magazin*, mrežno izdanje, 12. 5. 2018., pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://fenix-magazin.de/komemoracija-u-bleiburgu-prosla-bez-incidenta-ali-i-uz-strogu-kontrolu-austrijske-policije427/>).

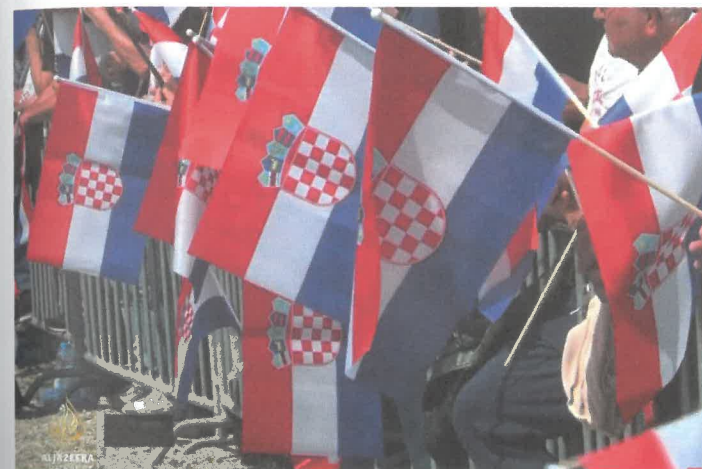
Prema službenim austrijskim podacima, prenesenima u „Izvješću skupine stručnjaka ‘Bleiburg’“ također je bilo nazočno oko 10.000 ljudi. Vidi: „Bericht der ExpertInnengruppe ‘Bleiburg’“ [„Izvješće skupine stručnjaka ‘Bleiburg’“]. Mrežna stranica austrijskog parlamenta, 2021. godina, pristup ostvaren 19. 12. 2024. https://www.parlament.gv.at/dokument/XXVII/III/491/imfname_1014680.pdf, 39.

13 „Komemoracija u Bleiburgu prošla bez incidenata, ali i uz strogu kontrolu austrijske policije“, *Fenix magazin*, mrežno izdanje, 12. 5. 2018., pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://fenix-magazin.de/komemoracija-u-bleiburgu-prosla-bez-incidenta-ali-i-uz-strogu-kontrolu-austrijske-policije427/>.

mjesnoga biskupa u Klagenfurtu Aloisa Schwarza i austrijskoga redarstva:

„dogovoreno da će biti dopuštene samo crkvene odnosno hrvatske i austrijske nacionalne zastave, a sve ostale bit će strogo zabranjene. Te uvjete mi smo prihvatili ne samo jer je to u skladu s austrijskim zakonima i crkvenim propisima, već i zato što je to u interesu digniteta održavanja središnje komemoracije žrtvama bleiburške tragedije i Križnog puta hrvatskog naroda.“¹⁴

U navedenoj izjavi nije precizirano što znači pojam „hrvatske nacionalne zastave“, no u stvarnosti su organizatori oduzimali ne samo ona obilježja koja bi bila stvarna obilježja NDH ili Ustaškoga pokreta, nego i trobojnice s grbom s početnim bijelim poljem te zastave i druge simbole stranaka i udruga (primjerice, zastavu Hrvatske stranke prava 1861. i Udruge hrvatskih branitelja i dragovoljaca Domovinskoga rata).¹⁵

Prizor s komemoracije 2018. godine prema prilogu novinarkе Nikoline Zavišić „Uhapšeno sedam osoba na komemoraciji u Bleiburgu“, emitiranog na Aljazeera Balkans televiziji 12. svibnja 2018., snimka zaslona

Godine 2019. organizatori su opetovano izdali pravila ponašanja za sudionike, što je uključivalo i problematiku isticanja simbola, no tada očito nije bilo uvjetovanja s austrijske strane da se onemogući isticanje zastava s grbom s početnim bijelim poljem.¹⁶ U mnoštvu zastava RH istaknuto je bilo i više takvih zastava.¹⁷ Dostupne fotografije i videozapisi ukazuju na potpuni izostanak zastava Hrvata iz BiH.

Već i površan pogled na stotine u medijima dostupnih fotografija (u tiskanom obliku ili na mrežnim stranicama u sklopu izvješća s komemoracijama) te, također i dalje dostupnih

14 Tomislav MAMIĆ, „Austrijanci nemaju dvojbe: Taj grb ne smije na Bleiburg“, *Jutarnji list* (Zagreb), mrežno izdanje, 9. 5. 2018., pristup ostvaren 19. 12. 2024. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/austrijanci-nemaju-dvojbe-taj-grb-ne-smije-na-bleiburg-7334241>.

15 Usp. priloge: „Uhapšeno sedam osoba na komemoraciji u Bleiburgu“; „73. obljetnica Bleiburga i oštra zabrana fašističkog znakovlja“.

16 Razmjerno detaljno izvješće o toj komemoraciji na temelju izvješća Hine pripremili su Maša ILOTIĆ ŠUVALIĆ, Ivan HALAR („Bez incidenata u Bleiburgu: ‘Nismo ovdje jer nekog mrzimo već zbog onih koje volimo’“, *Večernji list* (Zagreb), mrežno izdanje, 18. 5. 2019., pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://www.vecernji.hr/vijesti/komemoracija-na-bleiburgu-na-terenu-450-policajaca-sve-se-snima-1320114>); Iako u navedenom tekstu nema spomena pravila, uz njega je postavljena i foto-galerija s fotografijama Željka Hladike i Ivana Kosa. Na jednoj od ukupno 40 fotografija snimka je „Uputa o pravilima ponašanja“ na njemačkom i na hrvatskom jeziku, u kojima je detaljno pojašnjeno što je zabranjeno („Bleiburg – komemoracija u povodu 74. godišnjice bleiburške tragedije“, *Večernji list*, mrežno izdanje, 18. 5. 2019., pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://www.vecernji.hr/galleries/gallery-362713?page=12>).

17 Usp. „Bleiburg – komemoracija u povodu 74. godišnjice bleiburške tragedije“, *Večernji list*, mrežno izdanje, 18. 5. 2019., pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://www.vecernji.hr/galleries/gallery-362713?page=12>.

Mario Jareb

videozapisa izvješća objavljenih na nekoliko televizija, pokazuje da su izrazita većina isticanih simbola bile zastave. Pritom se na objavljenim fotografijama i u videozapisima, kao one koje se često (ili masovno) vijore, ističu tri skupine zastava; one RH, zastave Hrvata u BiH i naposljetku trobojnica s apliciranim hrvatskim šahiranim grbom s početnim bijelim poljem. Držim to toliko očitim i lako uočljivim već i nakon površnoga pregledavanja nekih od medijskih izvješća, da nemam potrebu to posebno obrazlagati.

Na objavljenim fotografijama i u videozapisima s komemoracija nakon 2010. godine, kao one koje se često (ili masovno) vijore, ističu se tri skupine zastava; one RH, zastave Hrvata u BiH i naposljetku trobojnica s apliciranim hrvatskim šahiranim grbom s početnim bijelim poljem. Prizor s komemoracije 2016. u prilogu novinarkе Aide Bećirhodžić „Komemoracija u Bleiburgu bez ustaških obilježja i incidenata“, koji je emitiran na Aljazeera Balkans televiziji 14. svibnja 2016., snimka zaslona.

U nekim izvješćima kao osobito problematično spominje se isticanje simbola Hrvatskih obrambenih snaga (HOS), ratnih postrojbi iz Domovinskoga rata čije je znakovlje registrirano u RH još 2002. godine i do danas nije zabranjeno.¹⁸

¹⁸ Tako u prilogu u *Fenix magazinu* stoji i tvrdnja da je veći broj nazočnih nosio „zastave Republike Hrvatske, a bilo je i vjerskih plakata te je uočeno nekoliko stranačkih zastava HSP-a te HOS-a. Pojedini mediji navode da je nekoliko pojedinaca uočeno s majicama s natpisom 'Za dom spremni'“. Taj prilog ne sadrži odgovarajuće fotografije s komemoracije te 2018. godine pa je teško reći o kakvim je točno majicama bila riječ („Komemoracija u Bleiburgu prošla bez incidenata, ali i uz strogu kontrolu austrijske policije“, *Fenix magazin*, mrežno izdanje, 12. 5. 2018., pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://fenix-magazin.de/komemoracija-u-bleiburgu-prošla-bez-incidenta-ali-i-uz-strogu-kontrolu-austrijske-policije427/>).

O tome da su središtu zanimanja austrijske strane kao neprihvatljiva bila u prvom redu obilježja HOS-a, posredno potvrđuje izjava predstavnika PBV-a Bože Vukušića uoči komemoracije 2018. godine kako nitko „tko bude imao HOS-ova obilježja neće moći prisustvovati središnjoj komemoraciji odnosno svetoj misi. To je bio zahtjev austrijskog redarstva i Aloisa Schwarza, mjesnog biskupa u Klagenfurtu koji izdaje dozvolu za održavanje same komemoracije.“ (Tomislav MAMIĆ, „Austrijanci nemaju dvojbe: Taj grb ne smije na Bleiburg“, *Jutarnji list*, mrežno izdanje, 9. 5. 2018., pristup ostvaren 19. 12. 2024. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/austrijanci-nemaju-dvojbe-114-be-taj-grb-ne-smije-na-bleiburg-7334241>).

¹¹⁴ be-taj-grb-ne-smije-na-bleiburg-7334241).

Isticanje simbola HOS-a na bleiburškim komemoracijama. Primjer iz 2017 godine u prilogu novinarkе Inge Tisch „ORF Refport: Kroatische Hitlergrüße in Kärnten“, koji je na drugom programu austrijske javne televizije emitiran 23. svibnja 2017., snimka zaslona.

O stvarnom i navodnom isticanju ustaških obilježja

Iako se u medijima poput zagrebačkoga dnevnika *Jutarnji list* često ističe isticanje ustaških obilježja, ipak je već 2006. u odgovarajućem izvješću s komemoracije održane u svibnju te godine autor priloga Davor Butković tvrdio: „da nikada nije bilo tako malo ustaških obilježja i da nikada atmosfera na samom Bleiburgu nije bila politički manje radikalna nego ove godine. Čak i novine koje su u svojim izvještajima u prvi plan stavile isticanje ustaškog znakovlja morale su se žestoko potruditi da svoje akcente poprate jedva adekvatnim fotografijama.“¹⁹

Posljednja je tvrdnja znakovita jer i brojna druga izvješća u medijima iz toga razdoblja i kasnijih godina imaju problema s potkrjepom tvrdnji o isticanju ustaških obilježja odgovarajućim fotografijama i videozapisima. U istom je članku istaknuto kako su od: „prvih hrvatskih slobodnih izbora, dakle od proljeća 1990. godine, komemoracije na Bleiburgu bile [...] snažno političke nabijene. One su dugo vremena nedvojbeno imale funkciju afirmacije endehazijskih ili drugih radikalno nacionalističkih opcija i difamaciju svega što se događalo u komunističkoj Hrvatskoj, kao i difamaciju svih značajnih političkih aktera komunističke Hrvatske.“

Pritom nije objašnjeno u kojoj je mjeri bila prisutna „afirmacija endehazijskih“ opcija i što bi podrazumijevao pojam „drugih radikalno nacionalističkih opcija“. O tome bi se naravno moglo dugo raspravljati, no treba se vratiti temi ovoga rada, a to je isticanje simbola na komemoracijama.

Nekoliko godina kasnije, 2011., novinarka *Jutarnjega lista* Ivana Kalogjera, slično Butkoviću 2006. godine, napisala je kako je na Bleiburgu „ove godine bilo ustaškoga znakovlja, no manje nego prijašnjih godina.“²⁰ Nije mi poznato da bi u razdoblju od 2006. godine

¹⁹ Davor BUTKOVIĆ, „Bleiburg: Najgori Titov i komunistički zločin“, *Jutarnji list*, mrežno izdanje, 16. 5. 2006., pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/bleiburg-najgori-titov-i-komunisticki-zločin-3328787>.

²⁰ Ivana KALOGJERA, „Bleiburg: Plakate s Gotovinom ipak nisu zabranili. I ove godine bilo je ustaškog znakovlja“, *Jutarnji list*, mrežno izdanje, 14. 5. 2011., pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/foto-bleiburg-plakate-s-gotovinom-ipak-nisu-zabranili-i-ove-godine-bilo-je-ustaskog-znakovlja-2047656>.

i Butkovićeva članka do te 2011. godine bilo značajnijih razlika glede omjera u isticanju simbola pa bi se njezine riječi mogle shvatiti i kao dodatno smanjenje isticanja stvarnih i navodnih „ustaških obilježja“.

Nekoliko godina kasnije, 2018., u istom je listu, iako je bila riječ o prenošenju teksta Hrvatske izvještajne i novinske agencije (Hina), istaknuto kako se, u kontekstu održavanja komemoracija na Bleiburškom polju, „u središtu javnih rasprava [...] nalazi pitanje isticanja fašističkih simbola.“²¹ Pritom je dometnuto da iako se „radi o komemorativnom skupu pod pokroviteljstvom Hrvatskog sabora, na događanje uvijek prisprije i nekolicina ustaških nostalgicara i simpatizera s prepoznatljivim ustaškim obilježjima.“

Unatoč tvrdnji o nekolicini, nedvojbeno je da je takvih koji su isticali ustaška obilježja bilo. Pritom je uglavnom riječ o znakovima na odjeći, posebice na kapama, o kojoj oni koji je nose misle da je riječ o ustaškoj vojnoj odori. Na mrežnim je stranicama, bilo da je riječ o fotografijama bilo o videozapisima u sklopu medijskih izvješća, dostupno više prikaza takvih osoba. One nisu odveć brojne, ali se često, unatoč postojanju više snimate-lja, ponavljaju isti prizori za određenu godinu. Teško pa i nemoguće je na temelju takvih prikaza, pa i onih u izvješćima koja, kako je to 2006. godine primijetio Butković, u prvi plan ističu upravo takve simbole, pronaći dokaz o njihovoj brojnijoj i značajnijoj uporabi prema tisućama svake godine prisutnih sudionika komemoracije. Uglavnom je riječ o crnim kapama koje nalikuju kapama nekadašnje Ustaške vojnice te je na njih aplicirana neka od inačica ustaškoga znaka u kovini, a ima i primjera isticanja takvih znakova na košuljama i jaknama koje su gotovo redovito crne.²² Vrlo je malo medijski, odnosno fotografski zabilježenih isticanja zastave NDH.²³ Nije mi poznato da bi ikada i igdje samostalno bio istaknut grb NDH.

Primjer istaknute zastave NDH na komemoraciji 2015. godine u prilogu novinara Ivana Čorkala emitiranog na televiziji Aljazeera Balkans 16. svibnja 2015., snimka zaslona

O tome kako se gledalo na isticanje ustaških obilježja i jesu li isticana i sumnjiva obilježja doista bila ustaška, dobro ilustrira jedan dulji prilog emitiran na drugom programu

21 „Kako gradić Bleiburg živi uoči komemoracije? Po prvi put dolaze ‘austrijske kobre’, a evo što lokalni mještani misle o gostima iz Hrvatske“, *Jutarnji list*, mrežno izdanje, 8. 5. 2018., pristup ostvaren 20. 12. 2024., <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/kako-gradic-bleiburg-zivi-uoci-komemoracije-po-prvi-put-dolaze-austrijske-kobre-a-evo-sto-lokalni-mjestani-misle-o-gostima-iz-hrvatske-7330059>.

22 Usp. primjerice „zbirku“ od šest fotografija (dvije se ponavljaju) uz članak: „Austrija protiv Bleiburga: Zbog ustašluka žele zabraniti komemoraciju“. To je medijski prilog u kojem je dokumentiran svakako najveći broj isticanja ustaških obilježja. Objavljen je uoči komemoracije 2017. godine pa očito sadrži fotografije snimljene tijekom prijašnjih komemoracija.

23 Primjerice, iako to novinar Ivan Čorkalo nije primijetio, u mnoštvu koje je pratilo komemoraciju 2015. bila je istaknuta jedna takva zastava što se moglo vidjeti na snimci. Vidi: „Sjećanje na hiljade ubijenih u Bleiburgu“.

austrijske javne televizije (ÖRF) potkraj svibnja 2017. godine.²⁴ Ono što je u njemu nedvojbeno povezano s ustaškim simbolima su znakovi na crnoj kapi i ovratniku crne košulje jednoga sudionika iz 2016. godine.²⁵ Na velikoj većini snimaka emitiranih u tom prilogu prikazan je hrvatski šahirani grb s početnim bijelim poljem, a ne grb NDH. Također je vidljivo više pojedinaca s istaknutim amblemom HOS-a na odjeći, a prikazana je i jedna crna zastava s istim amblemom. Prikazi niza grbova s početnim bijelim poljem na jednom prodajnom štandu prokomentirani su kao grbovi ustaške države, odnosno pod grbom NDH opisano je isključivo kao šahirani crveno-bijeli štit koji desno gore počinje bijelim poljem. Očito je riječ o spomenutom stereotipu o grbu s početnim bijelim poljem kao o ustaškom grbu ili grbu NDH.

U prilogu novinarka Inge Tisch „ORF Report: Kroatische Hitlergrüße in Kärnten“, koji je na drugom programu austrijske javne televizije emitiran 23. svibnja 2017., snimka zaslona, prihvaćen je stereotip kojim je hrvatski šahirani grb s početnim bijelim poljem označen kao „grb ustaške države“

Pritom je Inge Tisch dometnula kako je u suvremenoj Hrvatskoj također prihvaćena šahovnica kao grb, no s prvim crvenim poljem. Iako je na snimci koja prati te riječi prikazan grafički prikaz s grbovima RH i NDH (koji se dakako razlikuju po puno više toga nego samo po boji početnoga polja), ipak je i u nastavku priloga novinarka ustrajala na tvrdnji o hrvatskom šahiranom grbu s početnim bijelim poljem. Držim važnim spomenuti kako su tvrdnje i „dokazi“ koje je novinarka Tisch u prilogu iznijela vezano uz grb oni iz Dokumentacijskoga arhiva austrijskoga otpora (*Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes*), odnosno iz „istraživanja“ člana toga arhiva Gerharda Baumgartnera. Pritom kao važnu činjenicu ističem kako je on jedan od autora spomenutoga „Izvješća skupine stručnjaka ‘Bleiburg’“ iz jeseni 2021., na temelju kojega je i došlo do zabrane grba s početnim bijelim poljem u prosincu iste godine. Očito je da ono što je „znalački“ u tom uratku napisano o grbu s početnim bijelim poljem treba pripisati upravo Baumgartneru. On je u spomenutom prilogu emitiranom na austrijskoj televiziji u kameru pokazao nekoliko „dokaza“ za svoje tvrdnje. Jedan od njih bila je crna majica jednoga sudionika komemoracije na kojoj je u središtu između krakova bijeloga slova „U“ apliciran hrvatski šahirani grb s početnim bijelim poljem. Baumgartner je „znalački“, na temelju suvremene izradevine za prodaju na štandu, taj prikaz nazvao „fašističkim grbom Hrvatske“. Time je komentirao izjavu Ante Kutleše iz PBV-a da je takva inačica hrvatskoga šahiranoga grba, koja je inače i dio amblema PBV-a, stari povijesni hrvatski grb iz 15. stoljeća. Također, dokaz za svoju tvrdnju Baumgartner je naveo i pojavu takvoga grba na majicama kakve su se pojavljivale na Bleiburgu, dakle interpretacijama suvremenih „dizajnera“. Na jednoj od snimaka u sklopu priloga uz tu je njegovu tvrdnju prikazana majica s grafičkim prikazom glave vojnika s

24 Riječ je prilogu Inge Tisch („ORF Report: Kroatische Hitlergrüße in Kärnten“).

25 Tome je sudioniku potkraj 2017. godine znatnu pozornost posvetio *Index Video* u sedmom minutnom uratku. Uz izjave kojima je veličao Hitlera, prikazano je i kako ga privodi austrijska policija („Ustaša se požalio Indexu: O Hitleru svi samo crno pričaju“).

kacigom njemačkoga uzorka, na kojoj je istaknut takav grb. Baumgartner je u nastavku taj grb povezao s 13. SS-divizijom Handžar, odnosno s nacionalsocijalizmom. Kameri je, naime, prikazao jedan list s prikazima SS-postrojbi čiji su pripadnici dolazili izvan područja Trećega Reicha s početka 1945., odnosno zemljovid gdje je u okviru oko zemljovida Europe prikazan i hrvatski šahirani grb s početnim bijelim poljem i natpisom „Hrvatska“ na njemačkom jeziku.²⁶ Taj je grb bio jedan od grbova i amblema zemalja iz kojih su sve bili pripadnici SS-a. Oni su u tom smislu nosili te grbove i ambleme na rukavima svojih odora, a znakovi divizija bili su istaknuti na ovratnicima odora. Na zemljovidu su prikazani znakovi divizija pa tako i znak Handžar-divizije (na crnom polju ruka s handžarom i kukasti križ). To Baumgartner očito ne zna pa hrvatski šahirani grb naziva znakom divizije. Inače je odmah uz hrvatski grb prikazana azerbajdžanska zastava, istovjetna današnjoj zastavi te zemlje, no Baumgartner nije rekao da bi to bila azerbajdžanska fašistička zastava. Daleko bi me odvelo nabranje amblema na spomenutom prikazu divizija SS-a koji odgovaraju današnjim zastavama više europskih zemalja i koje bi se prema Baumgartnerovoj „logici“ mogle označiti „fašističkim“.

Kako je u Austriji zabranjen hrvatski šahirani grb s početnim bijelim poljem

Tu sam problematiku razmjerno opširno obradio u „Stručnom mišljenju (ekspertizi) o zabrani hrvatske trobojnice s hrvatskim šahiranim grbom s početnim srebrnim (bijelim) poljem u Austriji u prosincu 2021“ („Untersuchungsgegenstand: Fachgutachten (Expertise) bezüglich des Verbots der kroatischen Trikolore mit dem kroatischen Schachbrett-Wappen mit einem silbernen (weißen) Anfangsfeld in Österreich von Dezember 2021“), koje sam na poticaj PBV-a izradio za potrebe upravno-pravnoga postupka glede slučaja zabrane grba pred Pokrajinskim upravnim sudom u Klagenfurtu, pri čemu su održana dva ročišta u svibnju 2024.

O zabrani grba pisao sam i prije izrade stručnoga mišljenja, u dva izdanja omanje monografije o povijesti hrvatskoga grba i zastave na engleskom i njemačkom jeziku.²⁷ Navedeni tekst iz monografija na engleskom i na njemačkom jeziku je uz manje izmjene prenesen u prijevodu na hrvatski jezik.²⁸ Zbog toga držim kako je u nastavku o tome najprikladnije ukratko progovoriti na temelju izvadaka iz toga teksta. Pritom ne ću posebno označiti gdje je koji izvadak objavljen u monografiji na hrvatskom. Zainteresiranima je naravno uvijek dostupan tekst u trima monografijama na engleskom, njemačkom i hrvatskom jeziku.

Prije toga treba se vratiti na spomenuto medijsko izvješće Inge Tisch, objavljeno na drugom programu ÖRF-a 23. svibnja 2017. Iz je izvješća jasno kako je glavne „argumente“ o navodnoj neprihvatljivosti hrvatskoga šahiranoga grba s početnim bijelim poljem u navedenom „Izvjescu skupine stručnjaka ‘Bleiburg’“ spomenuti Baumgartner. Ovo napominjem jer se može pretpostaviti kako je znatan dio teksta koji se odnosi na komemoracije, pa

26 Riječ je o zemljovidu, zapravo internom slikovnom pregledu svih takvih postrojbi SS-a od 1. veljače 1945. godine. Zemljovid broj 79. naslovljen je „Znakovi za rukave s narodnim [etničkim, nacionalnim] simbolima i oznake na ovratniku s političkim simbolima vanjskih i ne-njemačkih jedinica Waffen-SS-a“ („Die Armschilde mit dem völkischen Sinnbildern und die Kragenspiegel mit dem politischen Sinnbildern der aussen-und nichtdeutschen Einheiten der Waffen-SS“). Vidi: „Bericht der ExpertInnengruppe ‘Bleiburg’“ [„Izvjescje skupine stručnjaka ‘Bleiburg’“]. Mrežna stranica austrijskoga parlamenta, 2021. godina, pristup ostvaren 19. 12. 2024. https://www.parlament.gv.at/dokument/XXVII/III/491/imfname_1014680.pdf.

27 JAREB, *From Checkerboard to Tricolor: Development and Use of the Croatian Coat of Arms and Flag Throughout the Centuries*, 97-105; JAREB, *Vom Schachbrett zur Trikolore: Entwicklung und Verwendung des kroatischen Wappens und der Flagge im Lauf der Jahrhunderte*, 103-111.

28 JAREB, *Hrvatski nacionalni simboli. Postanak, razvoj, uporaba i kontroverze*, 332-338, 442-443.

i na isticanje simbola, u tom „Izvjescu“ napisala Ljiljana Radonić iz Instituta za kulturalne studije i teatrologiju Austrijske akademije znanosti. U doba pisanja stručnoga mišljenja i spomenutih tekstova u monografijama držao sam da je za „argumente“ u prvom redu zaslužna upravo Ljiljana Radonić. To je ipak manje važno, a činjenica je da je naposljetku na temelju „Izvjescja“ tadašnji austrijski ministar unutarnjih poslova Karl Nehammer odredbom od 6. prosinca 2021. dopunio „Savezni zakon koji zabranjuje upotrebu simbola skupine Islamska država i drugih skupina“ („Das Bundesgesetz, mit dem die Verwendung von Symbolen der Gruppierung Islamischer Staat und anderer Gruppierungen verboten wird [Symbole-Gesetz]“). Taj je zakon dopunjen s još nekoliko simbola takozvane „Gruppierung Ustascha“ („skupina ‘Ustaša’“).²⁹ Među njima je i zastava sa „simboličkim štitom s crveno-bijelom šahovnicom (počinje bijelom bojom gore lijevo). Zastava ima tri obojene pruge u crvenoj, bijeloj i plavoj boji.“ „Izlaz“ je očito pronađen u pretvorbi hrvatskoga šahiranoga grba s početnim bijelim poljem (i zastave s njim) u „ustaški“ simbol. Naime, upravo su takvi grbovi i zastave istaknuti u većem broju te 2019., kao i prijašnjih godina. Bez obzira na to što u spomenutim dokumentima nema obrazloženja, nije teško pretpostaviti kako je njihov sastavljač tako postupio koristeći „obrazloženja“ koja se mogu pročitati u gotovo istodobno objelodanjenom „Izvjescu skupine stručnjaka ‘Bleiburg’“.

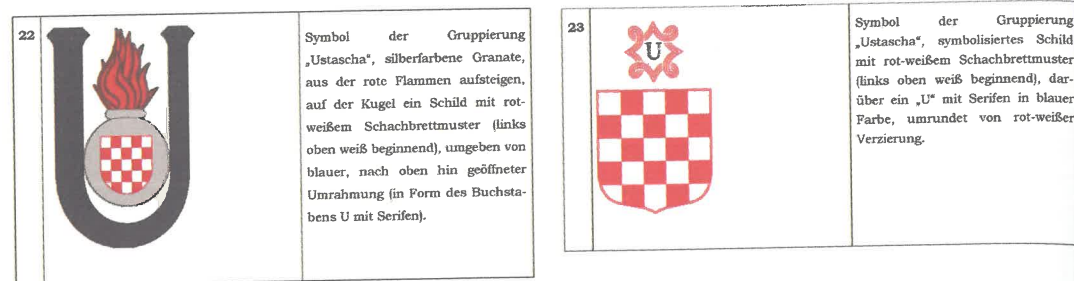
24		Symbol der Gruppierung „Ustascha“, Fahne mitsamt einem symbolisierten Schild mit rot-weißem Schachbrettmuster (links oben weiß beginnend). Die Fahne weist drei Farbenstreifen in der Reihenfolge rot, weiß und blau auf.
----	--	---

Trobojnica s hrvatskim šahiranim grbom s početnim bijelim poljem kao jedan od novo zabranjenih simbola takozvane „skupine ‘Ustaša’“ u grafičkom dodatku („Anhang“) odredbi o izmjeni „Saveznog zakona koji zabranjuje upotrebu simbola skupine Islamska država i drugih skupina“ iz prosinca 2021. godine

Da bi do takve zabrane moglo doći postalo je izvjesno još u ljeto 2020., kada je o toj problematici raspravljalo austrijsko Nacionalno vijeće (*Nationalrat*), odnosno austrijski parlament. Naime, još početkom 2019. spomenuti je „Savezni zakon koji zabranjuje upotrebu simbola skupine Islamska država i drugih skupina“ dopunjen s dva simbola nečega što je neobično nazvano „skupina ‘Ustaša’“ („Gruppierung ‘Ustascha’“), iako povijest ne poznaje postojanje bilo kakve skupine pod tim imenom.³⁰ Uvid u grafički dodatak („An-

29 „Verordnung des Bundesministers für Inneres, mit der die Symbole-BezeichnungsV geändert wird“ [„Odredba saveznog ministra unutarnjih poslova, kojom je preinačena Oznaka simbola“] od 6. 12. 2021., *Bundesblatt für die Republik Österreich* (2021), Teil [Dio] II, 6. 12. 2021., pristup ostvaren 19. 12. 2024., https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2021_II_528/BGBLA_2021_II_528.pdf; Uz nju je objavljeni dodatak u kojem su grafički prikazani i opisani novozabranjeni simboli „skupine ‘Ustaša’“ („Anhang“, *Bundesblatt für die Republik Österreich* (2021), Teil II, 6. 12. 2021., pristup ostvaren 19. 12. 2024., https://ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2021_II_528/Anlagen_0001_DC2036DF_27E1_4D7C_AA3B_14856ECFFF1B.pdf).

30 „Skupina ‘Ustaša’“ spomenuta je u stavku 9. § 1. „Saveznog zakona, kojim je preinačen Savezni zakon koji zabranjuje upotrebu simbola skupine Islamska država i drugih skupina“ („Bundesgesetz, mit dem das Symbole-Gesetz geändert wird“), koji je objavljen u: „Bundesgesetz, mit dem das Symbole-Gesetz wird“, *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich* (2019), Teil I, 9. 1. 2019., pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://www.ris.bka.gv.at/eli/bgbl/I/2019/2/20190109>.

Početkom 2019. godine „Savezni zakon koji zabranjuje upotrebu simbola skupine Islamska država i drugih skupina“ dopunjen je s dva simbola nečega što je neobično nazvano „skupina ‘Ustaša’“ („Gruppierung ‘Ustascha’“)

hang“) toj dopuni pokazuje kako su zabranjeni ustaški znak i grb NDH.³¹

Ta je dopuna donesena, dakle, prije komemoracije 2019. godine, no s obzirom na sadržaj, nije mogla utjecati na karakter i omjer simbola isticanih u toj prigodi. S obzirom na pretpostavku kako je dijelu austrijske politike bilo stalo ne samo da kontrolira komemoraciju, nego da je naposljetku i zabrani, u austrijskom je parlamentu u srpnju 2020. vođena spomenuta rasprava koja je za posljedicu imala „Zaključak Nacionalnog vijeća od 9. srpnja 2020. o ocjeni Uredbe o označavanju simbola s obzirom na simbole skupine Ustaša“ („Entschließung des Nationalrates vom 9. Juli 2020 betreffend Evaluierung der Symbole-Bezeichnungs-Verordnung hinsichtlich Symbolen der Ustascha-Gruppierung“), u kojem je komemoracija na Bleiburgu bez odgovarajuće raščlambe svedena na „Ustaški sastanak“ („Ustascha-Treffen“).³² U „Zaključku“ od 9. srpnja 2020. tvrdi se sljedeće:

„Svake godine ima slučajeva ponovnog počinjenja, ističu se simboli SS-a i prikazuje Hitlerov pozdrav, održavaju se desničarski ekstremistički i fašistički skupovi u prostoru oko ove komemoracije mrtvima. Osim toga, širi se desničarska ekstremistička propaganda i odavanje počasti fašističkom režimu. Ovo više nije vrijednosno obilježavanje žrtava; mnogi sudionici izražavaju svoje stavove noseći simbole kao što su odore, zastave i druga relevantna obilježja fašističke države NDH. Iako tamo otvoreno izloženi simboli pripadaju fašističkoj postrojbi koja je sudjelovala u Drugom svjetskom ratu na strani njemačkog Wehrmachta, trenutno ne postoji zakonska osnova za zabranu korištenja ovih simbola.“

Pritom je važno razmotriti rečenicu o isticanju simbola NDH (odora, zastava i ostalih znakova). Brojne snimke i dostupni materijali koji slikom i riječju govore o komemoracijama na Bleiburgu (prije posljednje održane 2019. godine) ukazuju na to da su obilježja koja bi se doista mogla nazvati „odorama, zastavama i drugim relevantnim obilježjima fašističke države NDH“ bila minimalno zastupljena te se može govoriti o pojedincima i marginalnim skupinama koji su ih isticali. Dostupne fotografije koje su u tom smislu objavljene u „Izvjješću skupine stručnjaka ‘Bleiburg’“ također ne upućuju na masovnost takvih pojava.³³

31 Ti su simboli (grafički prikaz i opis) objavljeni u Dodatku pod brojevima 22 (ustaški znak) i 23 (grb NDH), na stranicama 4–5. Vidi: „Anhang“. *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich* (2019), Teil II, 27. 2. 2019., pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://rdb.manz.at/document/ris.c.BGBI-II-Nr-58-2019/attachments/ris.c.BGBI-II-Nr-58-2019.COO-2026-100-2-1615181.pdf>.

32 Cijeli je zaključak prenesen u: „Bericht der ExpertInnengruppe ‘Bleiburg’“ [„Izvjješće skupine stručnjaka ‘Bleiburg’“]. Mrežna stranica austrijskoga parlamenta, 2021. godina, pristup ostvaren 19. 12. 2024. https://www.parlament.gv.at/dokument/XXVII/III/491/imfname_1014680.pdf, 9–13.

33 Jedina fotografija u tom izvješću iz koje je nedvojbeno da prikazuje isticanje ustaških obilježja jest ona na 46. stranici, slika 10 (Abb. 10), gdje je prikazana žena koja nosi crnu kapu s ustaškim znakom dok stoji pored obilježja na groblju u Unterloibachu. Fotografiju je snimio Vjeran Pavlaković 2007. godine. Na 52. stranici objavljene su slike

Za pretpostaviti je kako ono što je zabranjeno 2019. nije bilo dovoljno da bi se išlo na onemogućavanje održavanja komemoracije, iako su tada zabranjeni simboli stvarno bili oni koje se izravno moglo povezati s NDH i ustašama. Nije zbog toga neobično da je u spomenutom zaključku od 9. srpnja 2020. istaknuto „da sadašnje odredbe Zakona o simbolima i Pravilnika nisu vrlo učinkovite.“ Pritom je posebice istaknuto kako:

„‘klasični’ ustaški grb (bijela šahovnica, koja počinje bijelom bojom gore lijevo), kao najčešći identifikacijski znak za ustašku skupinu i organizacije nasljednice, nije uključen. Međutim, to je ključni element dizajna (kôd) koji jasno upućuje na zabranjenu državu NDH, a posljednjih godina, uz druge povijesne simbole, sudionici su ga često isticali na kapama, majicama, odorama i prslucima tijekom okupljanja na Bleiburgu.“

Očito je kako isticanje tako opisana navodnoga „klasičnog ustaškog grba“ upućuje na to da je sastavljač toga akta odlučio hrvatski šahirani grb s početnim bijelim poljem etiketirati kao ustaški, iako takvo što nema utemeljenja ni u činjenicama ni u stvarnosti.

Takav je grb, odnosno zastava s takvim grbom, na temelju „Izvjješća skupine stručnjaka ‘Bleiburg’“, i zabranjena u prosincu 2024. Uz tvrdnje o navodnom ustaštvu takva grba, „stručnjaci“ su ga u izvješću svakako željeli povezati i s nacionalsocijalizmom, koji je u Austriji strogo zabranjen. To su pokušali učiniti na dva načina, a prvi je bizarna usporedba takva grba s kukastim križem (svastikom). Naime, uz rečenicu da uporaba grba s početnim bijelim poljem „često opravdava njegovu čestu upotrebu do danas“. No i:

„svastika je već korištena u Njemačkoj prije nacističke ere, koristi se i danas, no međutim u europskom kontekstu to se ne može razumjeti kao ništa drugim osim kao pozitivna referenca na nacionalsocijalizam.“

Ovdje stručnjaci brkaju kruške i jabuke jer se jedan simbol političkoga pokreta uspoređuje s (nacionalnim) grbom. Svastika je korištenjem kao stranački znak Hitlerove stranke postala simbol jedne politike i ideologije, dočim je grb u njemačkom slučaju postojao kao grb u različitim inačicama znatno prije, te je u uporabi i danas. Njemački orao (*Reichsadler*, danas *Bundesadler*) u uporabi je kao simbol njemačke države u različitim inačicama još od srednjega vijeka, kao što je i hrvatski šahirani grb u uporabi u različitim inačicama kao hrvatski grb najkasnije od druge polovice 15. stoljeća. Takvom grbu nacionalsocijalisti dodaju vijenac od hrastova lišća sa svastikom u sredini (poput rješenja na jednom od svojih stranačkih znakova – stranačkom orlu (*Parteiadler*) iz 1935. godine). Upravo takav oblik orla služio je kao grb ili amblem Trećega Reicha od 1935. do sloma 1945. godine. Slom Trećega Reicha iz grba je izbrisao vijenac sa svastikom, na što ukazuju kovanice sitnoga njemačkoga novca kovanoga od sloma 1945. godine do uvođenja nove njemačke marke (*Deutsche Mark* – *DM*) 1948. godine. Uspostava Savezne Republike Njemačke 1949. godine potvrdila je korištenje orla (od tada kao *Bundesadler*) kao njemačkoga državnoga grba.

Crvena tropletna vitica s plavim slovom „U“ u središtu grba NDH analogna je vijencu sa svastikom grba Trećega Reicha. Upravo je taj simbol nad tradicionalnim hrvatskim šahiranim štitom od 25 polja bio onaj koji je grb NDH činio jedinstvenim simbolom baš te

(dvije označene kao slike 18 – Abb. 18, a jedna kao slika 19 – Abb. 19) na kojima su vidljivi znakovi HOS-a. Na drugoj slici označenoj kao slika 18 vidljiva je slika majice s crtežom glave vojnika s kacigom na kojoj je naslikan hrvatski šahirani grb s početnim bijelim poljem, koja je nazvana „majicom s ustaškom kacigom“ („T-Shirt mit Ustascha Helm“). Kaciga je njemačkoga uzorka, a grb na njoj nije grb NDH. Ista je majica na dvoje sudionika prikazana i na slici 4 (Abb. 4), na 42. stranici U potpisu slika 2 i 3 (Abb. 2 i Abb. 3), pri čemu se na slici 3 jasno vidi zastava s grbom s početnim bijelim poljem, istaknuto je kako je i tijekom komemoracije 2019. „bilo zastava, čiji je grb na kraju u ustaškom režimu počinjao bijelim poljem.“

Kako bi na svaki način pokušali hrvatski šahirani grb povezati s nacionalsocijalizmom, autori „Izvjješća skupine stručnjaka“ su taj grb po značenju pokušali usporediti sa svastikom. Pritom su pomiješali kruške i jabuke jer svastika je kao simbol političke organizacije usporediva sa slovom „U“ u grbu i zastavi NDH, a ne s njemačkim orlom kao grbom. Poput toga slova u slučaju NDH, i svastika je „umetnuta“ u amblem (grb) Njemačke nakon dolaska nacista na vlast – u tom slučaju u kandže orla (Reichsadler), koji se i danas koristi kao njemački grb (Bundesadler).

državne tvorevine. Prema tome, usporedba šahiranoga štita bez tropleta sa slovom „U“ sa svastikom kao simbolom nacionalsocijalizma odraz je neznanja i proizvoljnosti austrijskih stručnjaka koji su mogli napisati takvu besmislicu.

Drugi način na koji su pokušali povezati hrvatski šahirani grb s početnim bijelim poljem s nacionalsocijalizmom jest činjenica da je isti bio istaknut na rukavu odore pripadnika 13. gorske divizije Waffen-SS-a „Handžar“ (hrvatska br. 1) (13. Waffen-Gebirgs-Division der SS „Handschar“ (kroatische Nr. 1):

„Znak na rukavu 13. gorske divizije Waffen-SS-a ‘Handžar’ (hrvatska br. 1) nosi tzv. Šahovnicu, šahirani uzorak fašističke države NDH. Isti je amblem prikazan na središnjem spomen-kamenu na Lojbaškom polju.“³⁴

Također su naveli kako:

„grb koji počinje bijelom bojom jedan je od znakova zabranjenih prema Zakonu o značkama, jer ga je koristila 13. SS divizija ‘Handžar’ i stoga ima veze s nacionalsocijalizmom.“

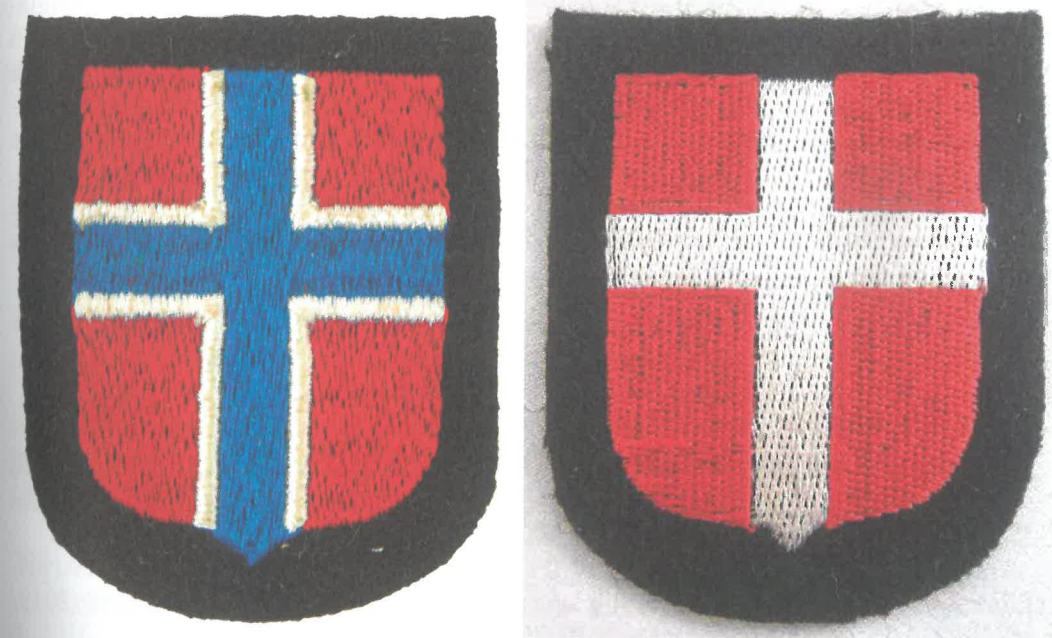

Sve oznake na odorama pripadnika 13. gorske divizije Waffen-SS-a „Handžar“ (hrvatska br. 1), kako su prikazane u „Izvjješću skupine stručnjaka ‘Bleiburg’“ na stranici 80.

Abb. 25: Das Ärmelabzeichen der 13. Waffen-Gebirgsdivision-SS „Handschar“ (Kroatien Nr. 1) trägt das sogenannte Šahovnica, das Schachbrettmuster des faschistischen NDH-Staates.³⁴ Dasselbe Emblem ist auf dem zentralen Gedenkstein am Loibacher Feld abgebildet.³⁴

34 „Bericht der ExpertInnengruppe ‘Bleiburg’“ [„Izvjješće skupine stručnjaka ‘Bleiburg’“]. Mrežna stranica austrijskog parlamenta, 2021. godina, pristup ostvaren 19. 12. 2024. https://www.parlament.gv.at/dokument/XXVII/III/491/imfname_1014680.pdf, 78, 80.

Pritom su samozvani stručnjaci svjesni činjenice da su dragovoljci u SS-u iz brojnih drugih zemalja na svojim odorama imali nacionalne simbole tih zemalja koji su se u većini slučajeva temeljili na tadašnjim i sadašnjim zastavama tih zemalja. Kao ključni argument iskoristili su spomenuti zemljovid Europe sa svim oznakama na rukavima odora ne-njemačkih jedinica SS-a od 1. veljače 1945., koji je Gerhard Baumgartner još 2017. pokazao ÖRF-u. Postavlja se pritom pitanje treba li, koristeći se takvim „argumentom“, Republika Austrija na svom ozemlju zabraniti korištenje niza sadašnjih simbola, posebice zastava, brojnih država (većinom EU-a), primjerice Norveške, Danske, Belgije, Francuske, Italije, Finske, Estonije, Litve, Latvije, Albanije, Ukrajine, Armenije i Azerbajdžana pa čak i Velike Britanije i Indije, zbog činjenice da su dragovoljci u Waffen SS-u iz tih zemalja na rukavi- ma svojih odora nosili nacionalne simbole zemalja iz kojih su dolazili. Usto su mnoge od tih postrojbi kao svoje zastave koristile nacionalne zastave svojih država.

Oznake za rukave na odorama norveških i danskih pripadnika u postrojbama Waffen-SS-a potpuno odgovaraju današnjim zastavama tih zemalja

Tome svakako treba dodati i legionare iz više zemalja u sklopu Wehrmachta koji su nosili istovjetne ili slične oznake onima u sastavu Waffen-SS-a. Da su bolje proučili spomenuti zemljovid iz 1945. godine, „stručnjaci“ bi doznali da su znakovi divizija, pa i Handžar-divizije (ruka s handžarom i kukasti križ), bili otisnuti na području zemalja iz kojih su dolazile te postrojbe, a grbovi, zastave i amblemi uokolo zemljovida označavali su zemlje iz kojih su dolazili njihovi pripadnici.

Unatoč bizarnosti i neargumentiranosti takvih tvrdnji spomenutih „stručnjaka“, do zabrane je došlo, a u ovom je trenutku onemogućeno održavanje i same komemoracije pa i isticanje simbola.

Zaključna razmatranja

Na prethodnim stranicama dan je pregled povijesti isticanja nacionalnih simbola na komemoracijama u Bleiburgu, od prve održane na Sve svete 1951. do posljednje, masovno posjećene, 2019. godine. Od početka do 1989. godine isticani su gotovo isključivo hrvatski šahirani grbovi od 25 polja s početnim bijelim poljem, bilo da su prikazani samostalno, bilo da su bili aplicirani na hrvatske trobojnice. Mogućnost masovnog dolaska sudionika iz domovine od proljeća 1990. nije u prvom trenutku promijenila dotadašnji karakter isticanja simbola s obzirom na to da su oni tada i u domovini masovno isticani u tom obliku. To se promijenilo usvajanjem državnih simbola RH u prosincu 1990. i kasnijom pojavom simbola Hrvata iz BiH. Slijedom toga već su tijekom devedesetih godina masovno isticani i ti simboli. Pritom treba reći kako su i tada i kasnije u najvećoj mjeri isticane upravo zastave, pri čemu je zastava s grbom s početnim bijelim poljem i dalje isticana u velikom broju.

Osobito nakon 2000. godine u dijelu hrvatske javnosti, u prvom redu medijima, naglašavano je navodno masovno isticanje ustaških obilježja. Na tom je temelju dio hrvatskih i austrijskih medija i javnosti komemoracije na Bleiburškom polju etiketirao kao najveće fašističko okupljanje u Europi. Raščlamba takvih pojava ukazuje na to da je i prije uvođenja strogih pravila ponašanja sudionika komemoracije njih bilo izrazito malo (može se govoriti o promilima) pa je očito da spomenuta etiketiranja ne počivaju na činjenicama. Unatoč tome, dio austrijske politike nastojao je onemogućiti daljnje komemoracije, a u tu je svrhu u prosincu 2021. godine u toj zemlji došlo do zabrane hrvatskoga šahiranoga grba s početnim bijelim poljem, odnosno hrvatske trobojnice na koju je apliciran takav grb.

Popis izvora i literature

Objavljeni izvori i tisak

„Anhang“, *Bundesblatt für die Republik Österreich* (2021), Teil [Dio] II, 6. 12. 2021., pristup ostvaren 19. 12. 2024., https://ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2021_II_528/Anlagen_0001_DC2036DF_27E1_4D7C_AA3B_14856ECFFF1B.pdf.

„Anhang“. *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich* (2019), Teil II, 27. 2. 2019., pristup ostvaren 19. 12. 2024., https://rdb.manz.at/document/ris.c.BGBl_II_Nr_58_2019/attachments/ris.c.BGBl_II_Nr_58_2019.COO_2026_100_2_1615181.pdf.

„Bericht der ExpertInnengruppe 'Bleiburg'“ [„Izješće skupine stručnjaka 'Bleiburg'“]. Mrežna stranica austrijskog parlamenta, 2021. godina, pristup ostvaren 19. 12. 2024., https://www.parlament.gv.at/dokument/XXVII/III/491/imfname_1014680.pdf.

„Bundesgesetz, mit dem das Symbole-Gesetz geändert wird“ [„Savezni zakon, kojim je preinačen Savezni zakon koji zabranjuje upotrebu simbola skupine Islamska država i drugih skupina“]. *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich* (2019), Teil I, 9. 1. 2019., pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://www.ris.bka.gv.at/eli/bgbl/I/2019/2/20190109>.

„Bundesgesetz, mit dem das Symbole-Gesetz wird“. *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich* (2019), Teil I, 9. 1. 2019., pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://www.ris.bka.gv.at/eli/bgbl/I/2019/2/20190109>.

Fenix magazin (Frankfurt am Main), 2016, 2018.

Jutarnji list (Zagreb), 2006, 2011, 2018.

Narodne novine: službeni list Nezavisne Države Hrvatske (Zagreb), 1941.

Večernji list (Zagreb), 2019.

„Verordnung des Bundesministers für Inneres, mit der die Symbole-Bezeichnungen V geändert wird“ [„Odredba saveznog ministra unutarnjih poslova, kojom je preinačena Oznaka simbola“] od 6. 12. 2021., *Bundesblatt für die Republik Österreich* (2021), Teil II, 6. 12. 2021., pristup ostvaren 19. 12. 2024., https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2021_II_528/BGBLA_2021_II_528.pdf.

Literatura

JAREB, Mario. *From Checkerboard to Tricolor: Development and Use of the Croatian Coat of Arms and Flag Throughout the Centuries*. Zagreb: Hrvatski svjetski kongres, Hrvatski institut za povijest, 2022.

JAREB, Mario. *Hrvatski nacionalni simboli. Postanak, razvoj, uporaba i kontroverze*. Zagreb: Matica hrvatska, 2024.

JAREB, Mario. *Vom Schachbrett zur Trikolore: Entwicklung und Verwendung des kroatischen Wappens und der Flagge im Lauf der Jahrhunderte*. Zagreb: Hrvatski svjetski kongres, Hrvatski institut za povijest, 2022.

Mrežne stranice

„73. obljetnica Bleiburga i oštra zabrana fašističkog znakovlja“. Youtube kanal, 12. 5. 2018., pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://www.youtube.com/watch?v=RehDw0X5D-mU>.

„Austrija protiv Bleiburga: Zbog ustašluka žele zabraniti komemoraciju“. Portal *Indeks.hr*, 10. 5. 2017. Pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://www.index.hr/vijesti/clanak/austrija-protiv-bleiburga-zbog-ustasluka-zele-zabraniti-komemoraciju/969121.aspx>

„Bleiburg 2016. Onima koji još uvijek žele prikriti zločine, treba jasno reći da smo ovdje radi žrtava“. *Fenix magazin*, mrežno izdanje, 14. 5. 2016. Pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://fenix-magazin.de/foto-bleiburg-2016-onima-koji-jos-uvijek-zele-prikriti-zlo-cine-treba-jasno-reci-da-smo-ovdje-radi-zrtavay/>

„Čuvari bleiburške uspomene HD“. Youtube kanal, 14. 5. 2018., pristup ostvaren 20. 12. 2024., <https://www.youtube.com/watch?v=reHoYBdEMZw>.

„Komemoracija u Bleiburgu bez ustaških obilježja i incidenata“, Youtube kanal, 14. 5. 2016., pristup ostvaren 20. 12. 2024., https://www.youtube.com/watch?v=00Crl4_AR-m8&t=14s

„Komemoracija u Bleiburgu opet nije prošla bez problema“. Portal *N1 televizije*, 13. 5. 2017. Pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://n1info.hr/vijesti/a196715-komemoracija-u-bleiburgu-opet-nije-prosla-bez-problema>

„Komemoracija u Bleiburgu prošla bez incidenata, ali i uz strogu kontrolu austrijske policije“. *Fenix magazin*, mrežno izdanje, 12. 5. 2018. Pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://fenix-magazin.de/komemoracija-u-bleiburgu-prosla-bez-incidenata-ali-i-uz-strogu-kontrolu-austrijske-policije427/>.

„ORF Refport: Kroatische Hitlergrüße in Kärnten“. Youtube kanal, 23. 5. 2017., pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://www.youtube.com/watch?v=FKbhaT1PCXU>.

„Pogledajte dokumentarni film 'Čuvari bleiburške uspomene'“. Pristup ostvaren 20. 12. 2024., <https://komunistickizlocini.net/2020/04/29/pogledajte-dokumentarni-film-cuvari-bleiburske-uspomene/>.

„Sjećanje na hiljade ubijenih u Bleiburgu”. Youtube kanal, 16. 5. 2015., pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://www.youtube.com/watch?v=WcX4IC1suEE>

„Uhapšeno sedam osoba na komemoraciji u Bleiburgu”. Youtube kanal, 12. 5. 2018., pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://www.youtube.com/watch?v=JKs5cSL3vDk>.

„Ustaša se požalio Indexu: O Hitleru svi samo crno pričaju”. Youtube kanal, 29. 12. 2017., pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://www.youtube.com/watch?v=J6LYJ2nGNzc>

„Zabrana mise u Bleiburgu, Koruška crkva protiv fašističkih ideja”. Youtube kanal, 8. 3. 2019., pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://www.youtube.com/watch?v=RcuC3NVaZzE>

MILEKIĆ, Sven. „20,000 Mourn Croatia's Dead at Controversial WWII Site”. Portal Balkan Insight.com, 18. 5. 2015. Pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://balkaninsight.com/2015/05/18/20-000-come-to-commemorate-ww2-controversial-memorial/>.

SUMMARY

The use/manipulation of symbols against the culture of memory

The paper provides an overview of the history of displaying national symbols at the commemorations in Bleiburg, from the inaugural one held on All Saints' Day in 1951 to the last mass-attended one in 2019. From the beginning until 1989, almost exclusively Croatian checkered coats of arms of 25 fields with an initial white field were displayed, whether displayed independently or applied to Croatian tricolors. The possibility of a mass arrival of participants from the homeland in the spring of 1990 did not change the way symbols were displayed, considering that they were also en masse used in that form in the homeland. That changed with the adoption of the state symbols of the Republic of Croatia in December 1990 and the subsequent appearance of the symbols of Croats from Bosnia and Herzegovina. As a result, already during the 1990s, these symbols were predominantly used. However, the flag with the coat of arms with the initial white field continued to be waved in large numbers.

Particularly after 2000, a segment of the Croatian public, primarily the media, accentuated the alleged mass display of Ustasha symbols. This narrative, propagated by the media, led to a significant portion of the Croatian and Austrian public labeling the commemoration on the Bleiburg field as the largest fascist gathering in Europe. However, a closer analysis of such phenomena reveals that even before the introduction of strict rules of behavior for the commemoration participants, there were very few whose behavior could be considered as such. In fact, one could argue that such behavior was exhibited by only one in a thousand, thereby debunking the media's portrayal. Despite this, some forces on the Austrian political scene attempted to halt further commemorations. To this end, in December 2021, the Croatian checkered coat of arms with an initial white field, i.e., the Croatian tricolor that carried this particular coat of arms, was banned in that country.

Keywords: Bleiburg Field; Commemorations; Symbols; Croatian Checkered Coat of Arms with the Initial White Field; Ustasha Symbols; Prohibition of coat of arms

izv. prof. dr. sc. Vlatka Vukelić

Pregledni rad

Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu

Zagreb, Republika Hrvatska

KULTURA SJEĆANJA NA BLEIBURG U HRVATSKOM I EUROPSKOM KONTEKSTU

Rad opisuje pojam „kultura sjećanja” analiziran kroz prizmu hrvatske žrtve u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata. U simboličkom smislu, hrvatska žrtva toga razdoblja identificirana je s pojmom „Bleiburg”. Način na koji je kolektivno sjećanje na Bleiburg egzistiralo u hrvatskom društvu pokazuje da kultura sjećanja može egzistirati neovisno o historiografskoj obradi određenoga povijesnoga događaja pa čak i u slučaju njegova potpunoga izostanka. Također, u radu se opisuje način na koji su rezolucije Vijeća Europe (VE) uspjele institucionalizirati sjećanje na totalitarne režime s ciljem stavljanja žrtava tih režima u središte europske kulture sjećanja. U Hrvatskoj je takav pristup tek u početnoj fazi, poglavito u slučaju istraživanja fenomena žrtava totalitarnoga komunističkoga režima.

Ključne riječi: Kultura sjećanja; Bleiburg; Hrvatsko društvo; Jugoslavija; Žrtva; Vijeće Europe; Europska unija

Uvod

Fenomen kulture sjećanja i pamćenja primarno je bio vezan uz djelovanje sociologa te je dio istraživačkoga korpusa humanističkih znanosti, a naročito historiografije u Hrvatskoj postao relativno kasno. Situacija je u drugim europskim zemljama, pogotovo onima lišenima europskoga komunističkoga sustava, u produkcijsko-historiografskom kontekstu, drugačija. U Hrvatskoj je tek nakon raspada Jugoslavije, u sklopu procesa demokratizacije, pokrenuta rasprava o žrtvi kao globalnom fenomenu, a ne žrtvi koja ima pravo na priznavanje toga statusa, jer je pripadala određenom ideološko-političkom miljeu. Tek je tada, dakle u trenutku kada u javni narativ ulazi spoznaja o tzv. dvije žrtve, mogla početi rasprava o tzv. pomirbi. Ta bi se spoznaja danas mogla protegnuti i na raspravu o historiografskoj pomirbi. Stvaranje historiografskoga korpusa relativno je dugotrajan proces, pogotovo u izostanku ciljanih projektnih aktivnosti. Fenomen kulture sjećanja mnogo je fleksibilniji i samo je trebao poticajnu društvenu klimu za prve kategorizacije i definiranja. Okviri za to uspostavljeni su tek u 21. stoljeću.¹

¹ Relevantni historiografski radovi na navedenu temu: NAJBAR-AGIČIĆ, *Zla prošlost. Suočavanje s prošlošću koja opterećuje*; DOBROVŠAK, „Spomenici kao mjesta sjećanja na ratove u Hrvatskoj u 20. stoljeću”, 83-108; JANKOVIĆ, „Teorijsko-istraživački pristupi / Historija sjećanja i pamćenja”, 269-311; BRKLJAČIĆ, PRLENDA,